

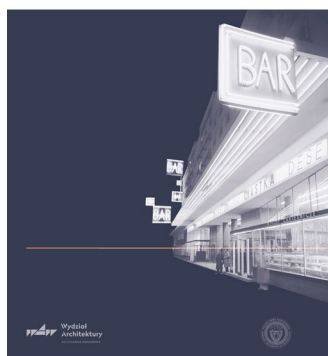
Architecture
and town planning
Quarterly

Kwartalnik architektury
i urbanistyki

Architecture
and town planning
Quarterly
Kwartalnik architektury
i urbanistyki

1/2023
ISSN 1733-0940
ISSN 1733-0940

Anna Helena Przybyła, „Antycedet” – w poszukiwaniu miastotwórczej architektury mieszkaniowej czasów odwilży, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 2023, z. 1, s. 4–43

Anna Helena Przybyła, "Antycedet" – in search of urban-forming residential architecture of the time of the thaw, "Architecture and Town Planning Quarterly", 2023, no. 1, pp. 4–69 [English version pp. 44–69]

DOI: 10.17388/WUT.2025.0044.ARCH

„Antycedet” – w poszukiwaniu miastotwórczej architektury mieszkaniowej czasów odwilży

Anna Helena Przybyła, mgr. inż. arch.
Wydział Architektury
Politechnika Warszawska

Anna Helena Przybyła, MSc Arch.
Faculty of Architecture
Warsaw University of Technology

Streszczenie

„Antycedet” z kultowym barem samoobsługowym „Praha” był jedną z pierwszych realizacji architektonicznych w Warszawie po odwilży politycznej w połowie lat 50. XX wieku. Zespół budynków między Alejami Jerozolimskimi, ulicami Kruczą, Nowogrodzką i Bracką, z efektownym parterem i dekoracją neonową, był ikoną Warszawy lat 60. XX wieku, tłem dla opowieści o nowoczesnym mieście i wielkomiejskim zgiełku. Został zaprojektowany przez Jana Bogusławskiego i Bohdana Gniewiewskiego w biurze projektowym Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście. Bar „Praha” przez wiele lat cieszył się ogromnym powodzeniem, do dzisiaj istnieje w świadomości mieszkańców Warszawy jako miejsce, gdzie można było tanio i smacznie zjeść. Bar zlikwidowano na początku lat 90. XX wieku, a pozostałą część budynku przebudowano.

W pierwszej części artykułu ukazano historię powstania, przyjęcie i funkcjonowanie budynku na tle zmian politycznych, architektonicznych i urbanistycznych, a w drugiej opisano kolejne projekty restauracji i baru „Praha”. Trzecia część artykułu jest próbą rekonstrukcji procesu projektowego i decyzyjnego w połowie lat 50. XX wieku. Rekonstrukcja obejmuje studium przypadku dokumentacji dotyczącej jednego z budynków w zespole, znajdującej się w Archiwum Państwowym m. st. Warszawy.

Słowa kluczowe

architektura Warszawy 2. poł. XX w. | Jan Bogusławski
| Bohdan Gniewiewski | „Antycedet” | bar „Praha” |
Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście

Wprowadzenie¹

W warszawskiej prasie wiosną 1959 roku pisano: „Pierwszą wysepkę o nowoczesnym wielkomiejskim nastroju stworzył tzw. »Antycedet« w Al. Jerozolimskich”².

¹ Artykuł jest zmodyfikowanym tekstem pracy licencjackiej o tym samym tytule, napisanej na Wydziale Zarządzania Kulturą Wizualną Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie na kierunku historia sztuki. Promotorem pracy był dr hab. Waldemar Baraniewski, prof. ASP. Praca została obroniona we wrześniu 2020 roku. Serdecznie dziękuję Panu Profesorowi za pomoc w pracy nad tekstem, cenne rady i wsparcie. Maszynopis pracy dostępny jest w Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

² A. Cz., *Nareszcie nowoczesne i wielkomiejskie centrum*, „Stolica”, 1959, nr 12, s. 6–7.

Atrakcyjny, rozrzeźbiony, przeszklony i bardzo efektowny parter razem z bogatą dekoracją neonową kontrastował z prostą elewacją budynku³. Witryny były duże, jasne, zupełnie inne od tych, jakie znano w Warszawie⁴, która po latach oczekiwania na zapewnienie spustoszonego wojną śródmieścia doczekała się wielkomiejskich realizacji. Nazwa „Antycedet” funkcjonowała od połowy lat 50. Wynikała z lokalizacji naprzeciw Centralnego Domu Towarowego (CDT)⁵ oraz z przyjętej zasady kompozycyjnej. „Antycedet” zaprojektowano jako odwrotność CDT w kompozycji i idei. Pierwszy z budynków skomponowany został jako gmach-pomnik w przestrzeni, wolnostojący, wpisany w trójkąt Kruczej i Brackiej, drugi wyrażał inny sposób myślenia o projektowaniu w mieście – zespół budynków w zabudowie kwartałowej, pierzejowej, o układzie zamkniętym i dośrodkowym⁶. We wszystkich budynkach kwartału zabudowy mieszkalnej między Alejami Jerozolimskimi, ulicami Kruczą, Nowogrodzką i Bracką w Warszawie zaplanowano lokale usługowe. W najbardziej reprezentacyjnej części przy Alejach Jerozolimskich znalazły się sklepy odzieżowe, salon jubilerski, apteka i wejście do baru samoobsługowego „Praha”⁷, który mieścił się w parterowym pawilonie na dziedzińcu zespołu. Otwarcie oddanych do użytku na początku marca 1959 roku sklepów i baru było niemałym wydarzeniem w życiu Warszawy. Wielu wybierało okolice „Antycedetu” wieczorami, aby „przeżyć zetknięcie ze współczesnym miastem i nową formą plastyczną”⁸.

Zespół budynków z efektownym parterem i dekoracją neonową stał się ikoną Warszawy lat 60. XX wieku, tłem dla opowieści o nowoczesnym mieście i wielkomiejskim zgiełku. Bar „Praha” był miejscem kultowym, przez lata cieszył się ogromnym powodzeniem, do dzisiaj funkcjonuje w świadomości mieszkańców Warszawy jako miejsce, gdzie można było tanio i smacznie zjeść. Został zlikwidowany na początku lat 90. XX wieku. Potransformacyjna nowoczesność nie ominęła pozostałej części zespołu. Przeprowadzono remont elewacji budynków mieszkalnych, zniknęły sklepy na parterze, a część usługową przebudowano, rozmontowano też ostatnie neony. Budynek ma nowych użytkowników i nową kolorową dekorację.

³ A. Cz., op. cit., s. 6–7.

⁴ Rozmowa z Jerzym Bogusławskim, któremu bardzo dziękuję za poświęcony czas i możliwość wglądu w posiadane materiały na temat obiektu.

⁵ Obecnie Dom Towarowy Smyk. W 1948 roku odbył się otwarty konkurs na projekt Powszechnego Domu Towarowego. Pierwszą nagrodę zdobyli Zbigniew Ihnatowicz i Jarosław Romański. Zwycięski projekt był kontynuacją przedwojennej, modernistycznej myśli projektowej, nawiązywał do domów towarowych z lat 20. i 30. XX wieku. Architekci zaproponowali dynamiczną, obłą bryłę z silnie zaznaczonymi podziałami poziomymi, realizującą wszystkie pięć cech nowoczesnej architektury Le Corbusiera. Został ukończony w 1951 roku. „Architektura”, 1948, nr 5; „Architektura”, 1957 nr 3, s. 89–90; „Komunikat SARP”, 1947, nr 31; „Komunikat SARP”, 1948, nr 1, przypis za: *Fragmenty stuletniej historii. 1899–1999*, red. T. Barucki, Warszawa 2001, s. 303; A. Cymer, *Architektura w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2019, s. 53.

⁶ Rozmowa z Jerzym Bogusławskim.

⁷ W tekście używam nazw i pisowni występującej w prasie w drugiej połowie lat 50. – „Antycedet”, bar „Praha”.

⁸ A. Ciburowski, *Pierwsze jaskółki nowej architektury*, „Trybuna Ludu”, 28–30.03.1959, nr 87, s. 4–5.

Nie powstały dotąd opracowania monograficzne na temat „Antycedetu”⁹. Artykuł poszerza dotychczasowe skromne badania na ten temat. Powstał na podstawie tekstów z czasu budowy obiektu, opracowań przekrojowych i materiałów archiwalnych znajdujących się w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy i Wydziale Archiwum Biura Organizacji Urzędu m.st. Warszawy, które zostały poddane gruntownej analizie. Bardzo pomocna w początkowym etapie badań była rozmowa z synem Jana Bogusławskiego. Jerzy Bogusławski zwrócił moją uwagę na wiele ważnych zagadnień, co ułatwiło późniejszą pracę.

1. „Antycedet”

Projekt i realizacja

Od połowy lat 50. XX wieku planowano przebudowę odcinka Alei Jerozolimskich między ulicami Bracką a Marszałkowską¹⁰. Zniknąć miał widok typowy dla Warszawy powojennej – wystające, zniszczone przedwojenne kamienice czynszowe, częściowo odbudowane przez mieszkańców. Generalnymi projektantami zabudowy byli Jan Bogusławski i Bohdan Gniewiewski¹¹. „Naprzeciwko CDT rozpoczniemy we wrześniu budowę tzw. u nas »Antycedetu«. Obejmie on także narożniki Brackiej i Kruczej”¹². Parter planowano wzniesć metodą tradycyjną, z elementami żelbetowymi, a sześć pięter sposobem uprzemysłowionym, żeby zminimalizować czas trwania pracy i nie zajmować w centrum miasta miejsca na składowanie materiałów budowlanych. „Przedsiębiorstwo dostarczy nam gotowe bloki z Służewca, montaż ścian zewnętrznych i wnętrza – wszystko oprócz wykończenia – odbędzie się na miejscu. »Antycedet« w stanie surowym będzie gotów w 1957 r.”¹³.

⁹ Temat poruszany był w pracach przekrojowych o twórczości Jana Bogusławskiego: M. Czarnecki, *Twórczość Jana Bogusławskiego na tle kierunków architektury XX wieku w Polsce*, maszynopis pracy doktorskiej, promotor prof. Lech Kłosiewicz, Warszawa 2006 – Autor krótko opisuje budynek na podstawie informacji publikowanych w „Architekturze” w 1959 roku i rozmów z synem projektanta. Budynek został również opisany na stronie *Warszawski Modernizm Powojenny*: G. Mika, „Antycedet”, <https://warszawskisocmodernizm.tumblr.com/post/167657326313/antycedet> (dostęp 2.08.2020). Bar samoobsługowy znajdujący się w parterze budynku był obiektem kultowym i jest obecny w wielu relacjach z okresu powstawania i czasu funkcjonowania lokalu, na które powołuję się w artykule. O barze pisze również Izabela Lewoczewicz: I. Lewoczewicz, *Spotkanie sztuk. Aranżacje warszawskich kawiarni i barów*, „Almanach Warszawy”, T. 9, 2015, s. 263–288.

¹⁰ J. Sobiepan, *Aleje Jerozolimskie*, rozm. przepr. M. Stefanowski „Stolica”, 1956, nr 31, s. 3.

¹¹ Jan Bogusławski i Bohdan Gniewiewski byli generalnymi projektantami wielu budynków mieszkaniowych przy Alejach Jerozolimskich. W spisie zdawczo-odbiorczym nr 3 Technicznych projektów budowlanych zatwierdzonych w biurze „Miastoprojekt Warszawa Śródmieście” w znajdują się dokumentacje budynków pod adresami: Al. Jerozolimskich 42 (1954), Al. Jerozolimskich/Kruczej 51 (1954–1956), Al. Jerozolimskich 27 (1955), Al. Jerozolimskich 31 (1955–1957), Al. Jerozolimskich 47 (1955), Al. Jerozolimskich 25 (1954–1957), Al. Jerozolimskie 29 (1955–1957), Al. Jerozolimskich/Krucza 49 (1956–1958), Al. Jerozolimskich 21/23 (1956–1957), Al. Jerozolimskich 33 (1957), Al. Jerozolimskie/Widok 19 (od 1958). AP 1228/IV.

¹² J. Sobiepan, op. cit, s. 3.

¹³ Ibidem.

Projekty kolejnych części sporządzone zostały w latach 1955–1958. Zespół budynków miał powstać w trzech etapach¹⁴. Jako pierwsze planowano wznieść bloki od Al. Jerozolimskich (blok 5J), od ulicy Brackiej (blok 4J) i Nowogrodzkiej (blok 1N), w drugim etapie zabudowę od ulicy Kruczej (1N), a na koniec budynek baru samoobsługowego na patio (blok 4JR)¹⁵. Wszystkie projekty zostały wykonane przez pracownię PW-3 w biurze projektowym Miastoprojekt Śródmieście¹⁶ z siedzibą przy ul. Sienkiewicza 12/14¹⁷. Inwestorem bezpośrednim była Dyrekcja Budowy Osiedli Robotniczych (DBOR) Warszawa-Wschód¹⁸.

Usytuowanie i bryła

Na zespół składały się budynki rozmieszczone wokół dziedzińca, w układzie zamkniętym z otwarciami w formie przejść bramnych, oraz niższy pawilon wewnątrz dziedzińca przylegający do budynku 5J i dostępny od Al. Jerozolimskich. W zabudowę włączono również kamienice przy ul. Nowogrodzkiej 6, 6A i 4 (il. 1). Zespół budynków tworzył prostokąt o wymiarach ok. 110 × 90 m. Część mieszkalna miała 25 m wysokości. Początkowo planowano cztery „wieże” – podwyższenia części narożnych zespołu, ostatecznie zrealizowano tylko jedną¹⁹, zamykającą ulicę Mysią i zasłaniającą szczyt sąsiadującej kamienicy²⁰. Ściana frontowa budynku została wycofana w stosunku do linii zabudowy sąsiedniego Banku Gospodarstwa Krajowego (BGK) i budynku przy Alejach Jerozolimskich 21.

¹⁴ Kamienice przy ulicy Nowogrodzkiej 4, 6 i 6A zostały włączone w zespół budynków. Pod budowę nowych obiektów wyburzono: oficynę przy Nowogrodzkiej 4 (3060 m³, 2–3 kond., 11 izb), kamienicę przy Kruczej 46 (7550 m³, 4 kond., 63 izby), zabudowę przy Al. Jerozolimskie 17 (4540 m³, 1–2 kond., 0 izb), Al. Jerozolimskie 19 (1060 m³, 1 kond., 5 izb) i Al. Jerozolimskie 15 (1209 m³, 1–3 kond., 10 izb). W sumie wyburzono 17 419 m³ zabudowy i 89 izb mieszkalnych. Architektoniczny proj. wstępny. Sytuacja bloków 4J, 5J i 1N, APW 1228/IV/A-38.

¹⁵ Oznaczenia 5J, 4J, 1N, 4JR pochodzą z dokumentacji Miastoprojektu, były jednak używane również przy zleceniach zewnętrznych, korespondencji z różnymi instytucjami, itp. Zróżnicowane oznaczenia, brak adresu lub różnie, często błędnie zapisywane adresy okazały się sporym problemem przy kwerendzie – budynek pod adresem obecnym – Al. Jerozolimskie 11/19 – prawie nie występował.

¹⁶ W tekście zamiennie stosuję nazwy Miastoprojekt Śródmieście, Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście, Miastoprojekt.

¹⁷ Projektantami Generalnymi wszystkich części byli Jan Bogusławski i Bohdan Gniewiewski. Współpracowali z nimi różni projektanci i branżyści. Budynek 5J – architektura: inż. Bobiński, inż. Kołodziej-ska, konstrukcja: inż. Spanili i inż. Kozłowski, instalacje elektryczne: inż. Ostrowski, instalacje wodno-kanalizacyjne: inż. Morawski, instalacje centralnego ogrzewania: inż. Czarnocki, inst. gazowe: inż. Morawski, inst. wentylacyjna: inż. Wieruchowski, TOPL: inż. Jakimowicz, APW 1228/IV/A-38. Budynek 4J – architektura: inż. Bobiński, inż. Sanches, konstrukcja: inż. Spanili i inż. Kozłowski, instalacje elektryczne: inż. Ostrowski, instalacje wodno-kanalizacyjne: inż. Morawski, inst. centralnego ogrzewania: inż. Nafalski, inst. gazowe: inż. Morawski, inst. wentylacyjne: inż. Nafalski, TOPL: inż. Jakimowicz, APW 1228/IV/A-37. Budynek 1N – architektura: inż. Bobiński, inż. Kołodziejka, Węcińska; konstrukcja: inż. Spanili i inż. Kozłowski, instalacje elektryczne: inż. Stolarczyk, instalacje wodno-kanalizacyjne: inż. Morawski, inst. centralnego ogrzewania: inż. Czarnocki, inst. gazowe: inż. Morawski, inst. wentylacyjne: inż. Kozuchowski, APW 1228/IV/A-43.

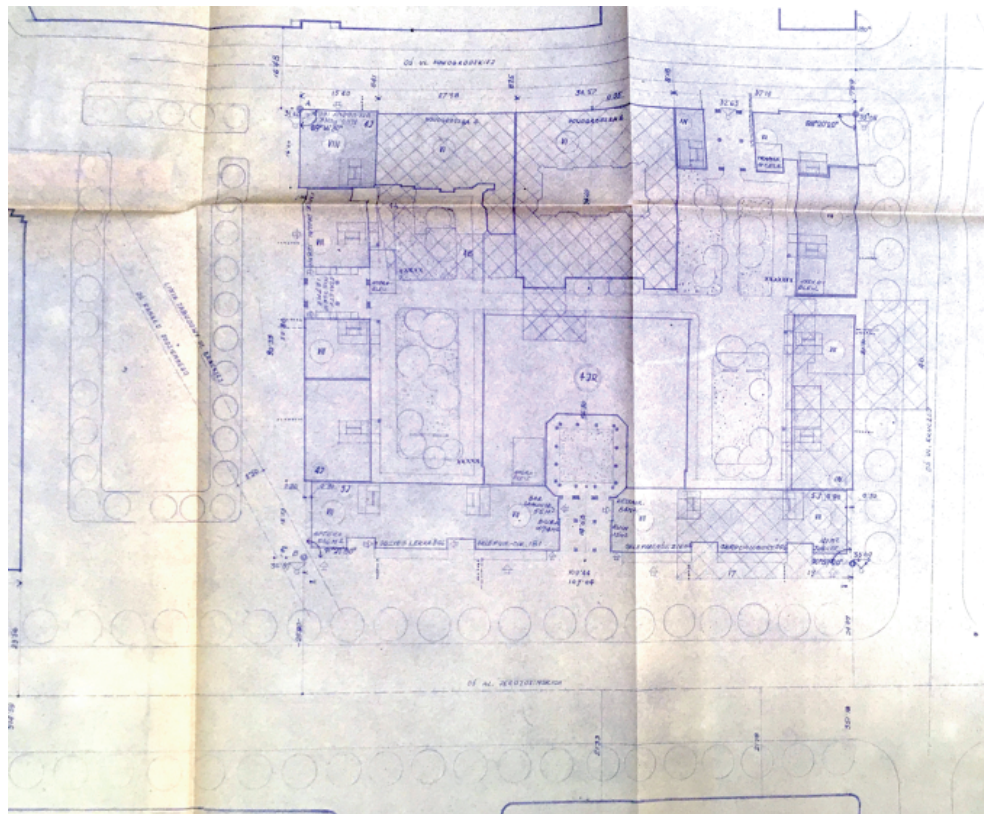
¹⁸ Opis techniczny, APW 1228/IV/A-38.

¹⁹ Protokół nr 500 z posiedzenia Rady Technicznej dla Pracowni PW-3 odbytej w dniu 14.07.1955, APW 1228/IV/A-38.

²⁰ Protokół Nr 26/P/55 z posiedzenia Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej odbytej w dniu 19.10.1955, APW 1228/IV/A-38.

1. Jan Bogusławski, Bohdan Gniewiewski, plany sytuacyjne budynków 5J, 4J, 1N, 4JR, położonych między Alejami Jerozolimskimi, ulicami Kruczą, Nowogrodzką i Bracką w Warszawie, 1955, Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej APW) 1228/IV/A-37

1. Jan Bogusławski, Bohdan Gniewiewski, situation plans of buildings 5J, 4J, 1N, 4JR, located between Aleje Jerozolimskie, Krucza, Nowogrodzka and Bracka streets in Warsaw, 1955, State Archive in Warsaw (upon APW) 1228/IV/A-37

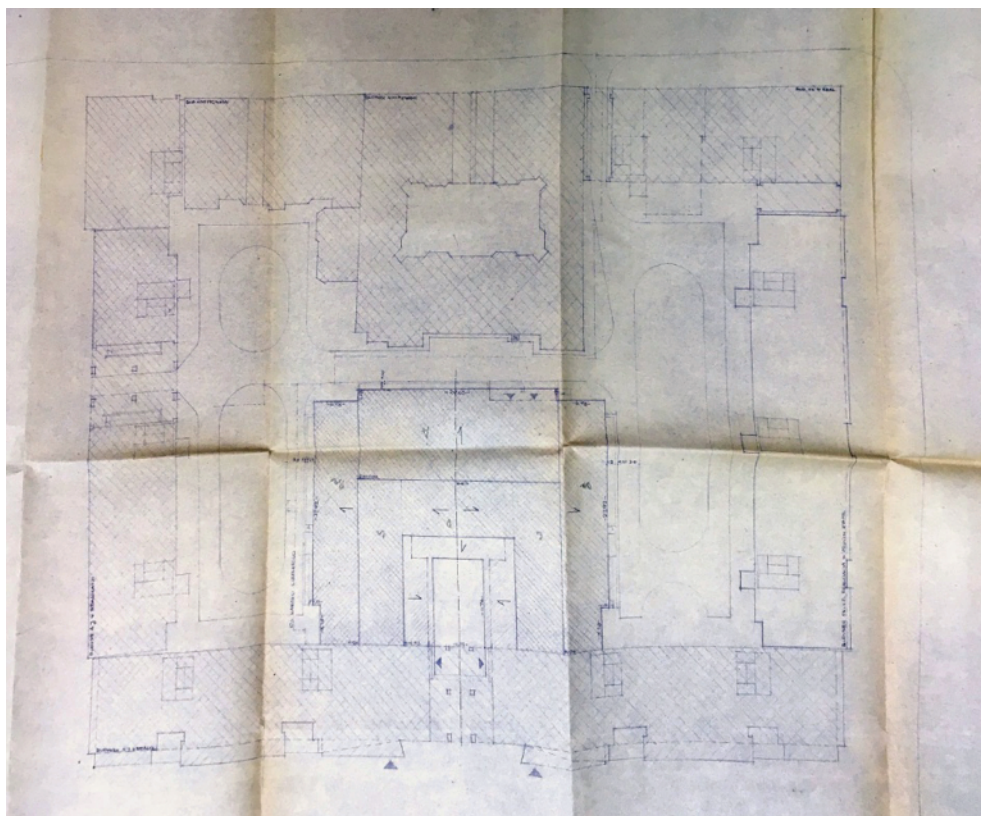
W pierwszych wersjach projektu wejścia na teren zespołu znajdowały się na środku bloków od ulicy Brackiej i Kruczej, na linii między pawilonem i kamienicą przy Nowogrodzkiej 6. Trzecie wejście umieszczono w budynku przy ul. Nowogrodzkiej. Po zmianach zachowano szerokie na 10 m przejście bramne od ul. Brackiej, węższe przejścia zostały przeniesione (il. 2). Kolejny dziesięciometrowy prześwit podkreślał oś budynku przy Alejach i prowadził na patio baru samoobsługowego. Część mieszkalną obsługiwało 12 klatek schodowych dostępnych z dziedzińca i wyposażonych w dźwigi osobowe. Powierzchnia zabudowy części mieszkalnej wynosiła 3784 m². Powierzchnia użytkowa mieszkaniowa była równa 12846 m², a powierzchnia usługowa 4717 m². W projektach podstawowych przewidziano w sumie 324 mieszkania: 80 mieszkań w bloku 5J, 104 mieszkania w 4J i 140 mieszkań w obu częściach 1N²¹.

Budynek był w całości podpiwniczony. Pod powierzchnią dziedzińca wewnętrznego zaprojektowano garaż podziemny²². W piwnicach mieściły się urządzenia i pomieszczenia techniczne, pralnie, magazyny lokali usługowych i pomieszczenia na wózki dziecięce oraz schrony Terenowej Ochrony Przeciwlotniczej (TOPL)

²¹ Powierzchnia zabudowy części mieszkalnej: 1558 m² bud. 5J, 990 m² bud. 4J, 1236 m² bud. 1N. Kubatura części mieszkalnej wynosiła w sumie 93 904 m³: 35 328 m³ 5J, 25 057 m³ 4J, 33 519 m³ 1N. Projekt techniczny architektoniczny bud. mieszkalnego z lokalami usługowymi bl. 5J, Opis techniczny, Warszawa Al. Jerozolimskie, APW 1228/IV/A-38; Projekt techniczno-architektoniczny bl. 4J, Opis techniczny, APW 1228/IV/A-37; Architektoniczny projekt techniczny budynku mieszkalnego bl. 1N, Opis techniczny, APW 1228/IV/A-43.

²² Z relacji mieszkańców wynika, że garaż nigdy nie powstał.

2.

2. Jan Bogusławski, Bohdan Gniewiewski, plany sytuacyjne budynków 5J, 4J, 1N, 4JR położonych między Alejami Jerozolimskimi, ulicami Kruczą, Nowogrodzką i Bracką w Warszawie, 1958, APW 1228/IV/A-151,54

2. Jan Bogusławski, Bohdan Gniewiewski, Situation plans of buildings 5J, 4J, 1N, 4JR located between Aleje Jerozolimskie, Krucza, Nowogrodzka and Bracka streets in Warsaw, 1958, APW 1228/IV/A-151,54

– po dwa w każdym z bloków, zaopatrzone w komorę filtrowentylacyjną i sanitariaty. Schrony mogły pomieścić w sumie 1000 osób²³.

Mieszkania

Na każdym piętrze bloku od Alei Jerozolimskich zaprojektowano 16 mieszkań, do których prowadziły 4 klatki schodowe: dwa mieszkania trzypokojowe (3PK)²⁴, pięć mieszkań dwupokojowych (2PK), tyle samo jednopokojowych (PK) i 4 jednopokojowe mieszkania z wnęką kuchenną i WC zamiast łazienki (P)²⁵. Projektanci zdecydowali się na system klatkowy. Dzięki temu wiele mieszkań miało okna wychodzące na dwie strony. Siedem mieszkań jednopokojowych miało ekspozycje jednostronną, pięć z nich północną. Metraż dużej części mieszkań znacząco przekraczał dopuszczalne normy²⁶.

²³ Projekt techniczny architektoniczny bud. mieszkalnego z lokalami usługowymi bl. 5J, Rzut piwnic, APW 1228/IV/A-38; Projekt techniczno-architektoniczny bl. 4J, Rzut piwnic, APW 1228/IV/A-37; Architektoniczny projekt techniczny budynku mieszkalnego bl. 1N, Rzut piwnic, APW 1228/IV/A-43.

²⁴ Protokół nr 566 z Rady Technicznej dla Pracowni PW-3, 15.12.1955, APW 1228/IV/A-37.

²⁵ Obowiązującym dokumentem dotyczącym projektowania budynków mieszkalnych i mieszkań była Uchwała nr 70 Prezydium Rządu z dnia 6 lutego 1954 r. w sprawie zatwierdzenia normatywów projektowania dla budownictwa mieszkaniowego, „Monitor Polski”, 1954, nr 120, poz. 1688, s. 1708. Zastąpiła ją Uchwała nr 364 Rady Ministrów z 20 sierpnia 1959 r. w sprawie zatwierdzenia normatywów projektowania dla budownictwa mieszkaniowego, „Monitor Polski”, nr 81, poz. 422, s. 687.

²⁶ Normatyw określał typy mieszkań i pomieszczenia, które mają wchodzić w ich skład: Uchwała nr 70 Prezydium Rządu z dnia 6 lutego 1954 r. w sprawie zatwierdzenia normatywów projektowania dla budownictwa mieszkaniowego, „Monitor Polski”, 1954, nr 120, poz. 1688, s. 1708.

W pozostałej części zespołu zaprojektowano mniejsze lokale – jedno- i dwupokojowe. W „wieży” – wyższej części narożnej na rogu Brackiej i Nowogrodzkiej, na każdym piętrze umieszczono pięć jednopokojowych mieszkań typu P. W obu budynkach, w wyniku decyzji Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych (KOPI) mieszkania znalazły się również na antresoli oraz poddaszu budynku od Kruczej i części narożnej budynku 4J²⁷. W rezultacie w budynkach 1N i 4J znacząco zwiększono liczbę mieszkań w stosunku do projektu wstępnego, stało się to jednak kosztem ich jakości – w kawalerskich mieszkaniach zrezygnowano z łazienek, kuchnie nie były wydzielone, a pomieszczenia na poddaszu i antresoli były niższe niż na typowych piętrach mieszkalnych²⁸. Według normatywu w zespole mogły mieszkać 1134 osoby²⁹.

Lokale usługowe

Lokale usługowe w parterze zespołu miały zaspokoić podstawowe potrzeby mieszkańców i ożywić wieczorne życie tej części miasta. Najważniejszy był wspomniany bar „Praha”, ale na inne lokale również oczekiwano z niecierpliwością. Niewątpliwym urozmaicheniem miejskiego życia byłby zespół kina aktualności z zespołem sali muzyki mechanicznej, który Naczelny Architekt polecił zaprojektować w decyzji zatwierdzającej projekt wstępny³⁰. Ostatecznie w projekcie technicznym znalazły się sklep „okrycia i ubiory”, sklep „winno cukierniczy”, apteka, sklep z artykułami oświetleniowymi, kiosk ruchu, sklep odzieży lekkiej i salon jubilerski. W prześwicie na osi budynku zaprojektowano cztery wejścia do części gastronomicznej³¹.

Ulica Krucza również miała rozświetlić się nocą dzięki przeszklonym witrynom sklepów. Blok mieścił zakład fryzjerski, sklep z artykułami metalowymi, artykułami instalacyjnymi, foto-optykę, pasmanterię, sklep z damskimi nakryciami głów i zakłady rzemieślnicze na antresoli³². Najskromniej, jeśli chodzi o ofertę, prezentowała się część od Brackiej – znalazły się tam sklep z zabawkami, kantor pralni, część pomieszczeń apteki i szalet miejski w piwnicy³³. Nie przeszkodziło to jednak w opracowaniu dużych witryn w nawiązaniu do bloku 5J – „to nieszkodliwe dla wnętrza i pożyteczne dla ulicy-placu ul. Brackiej”³⁴.

W części centralnej bloku 5J przewidziano 74 biura (14 na każdej kondygnacji), z oknami wychodzącymi na północ lub południe i wspólnym zapleczem

²⁷ Protokół nr 2247 z dn. 11.08.1955 z posiedzenia w sprawie projektu wstępnego budynku 4-J; APW 1228/IV/A-37. Protokół Nr 912 z posiedzenia Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych Zarządu Stołecznego DBOR z dnia 4 marca 1957 w sprawie projektu wstępnego budynku 1N, APW 1228/IV/A-43.

²⁸ W bloku 5J liczba mieszkań została taka sama, w 1N w projekcie wstępnym zakładano 124, w projekcie podstawowym 140, a w 4J liczba lokali wzrosła z 96 do 104. Opis techniczny, APW 1228/IV/A-43; Opis techniczny, APW 1228/IV/A-37; Opis techniczny, APW 1228/IV/A-38.

²⁹ Kolejno w budynkach 1N-534, 5 J-288, 4J-312. Ibidem.

³⁰ Architektoniczny projekt wstępny Bl. 5J. Decyzja Naczelnego Architekta, APW 1228/IV/A-38.

³¹ Projekt techniczny architektoniczny bud. mieszkalnego z lokalami usługowymi bl. 5J. Opis techniczny, APW 1228/IV/A-38.

³² Architektoniczny projekt techniczny budynku mieszkalnego bl. 1N. Opis techniczny, APW 1228/IV/A-43.

³³ Projekt techniczny – architektoniczny bl. 4J. Opis techniczny, APW 1228/IV/A-37.

³⁴ Projekt architektoniczny wstępny Bl. 4J. Decyzja Naczelnego Architekta, APW 1228/IV/A-37.

sanitarnym na każdym piętrze. Do biur prowadziła osobna klatka schodowa z wejściem od Alei Jerozolimskich, obok sklepu winno-cukierniczego³⁵.

Pracownie artystów

Od samego początku w budynku 5J planowano umieścić pracownie dla artystów³⁶. Każda z klatek schodowych prowadziła do zespołu pomieszczeń – pracowni, kuchni i pokoju do wypoczynku. Pomieszczenia pracowni były wyższe, dwupiętrowe i doświetlone dużymi północnymi oknami. Zostały rozdysponowane przez Związek Polskich Artystów Plastyków i Stowarzyszenie Architektów Polskich³⁷. Pracownie planowano wybudować również w budynku od Kruczej³⁸, ale nie doszło to do skutku.

Rozwiązania konstrukcyjno-budowlane

Maksymalne uprzemysłowienie budowy było sprawą priorytetową i temat ten był poruszany na wielu spotkaniach w zespole. Sprawę konsultowano również z Zarządem Techniki Ministerstwa Budownictwa Miast i Osiedli³⁹. Budynek nie był typowy, ale został zaprojektowany zgodnie z wytycznymi dla uprzemysłowienia budownictwa osiedlowego⁴⁰. Jan Bogusławski mówił na konferencji poświęconej zagadnieniu: „Założeniem jest, aby budowa była jak najbardziej uprzemysłowiona, dokumentacja będzie jednak sporządzona w ten sposób, żeby w razie braku pewnych elementów, można było wykonać budynek sposobem tradycyjnym”⁴¹. Obawiano się braku bloczków ceramicznych i sprawę trudnodostępnych materiałów konsultowano z Centralnym Zarządem Zaopatrzenia Ministerstwa Budownictwa Miast i Osiedli⁴².

Rozwiązania projektowane w poszczególnych częściach nie różniły się znacznie. Parter, piwnicę i antresolę planowano wymurować tradycyjnie z cegły pełnej w połączeniu z żelbetową konstrukcją szkieletową w lokalach usługowych, co umożliwiało zastosowanie dużych przeszkleń. Pozostałe kondygnacje zaprojektowano jako „budowę uprzemysłowioną II-go stopnia”⁴³ – stropy, dach i klatki schodowe z prefabrykatów, a ściany z bloków ceglanych (sitówki lub dziurawki). Użyto stropów

³⁵ Projekt techniczny architektoniczny bud. mieszkalnego z lokalami usługowymi bl. 5J. Warszawa Al. Jerozolimskie, APW 1228/IV/A-38. Lokalizacja wejścia do klatki schodowej została zmieniona na etapie projektowania restauracji i drzwi znalazła się w prześwicie budynku 5J, Protokół Nr 841 z posiedzenia Rady Technicznej w dniu 5.IV.1958 w Miastoprojekcie Warszawa Śródmieście, APW 1228/IV/A-151,54.

³⁶ Posiedzenie Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych przy Centralnym Zarządzie Budowy Miast i Osiedli „ZOR” 12.08.1955.

³⁷ Rozmowa z Jerzym Bogusławskim

³⁸ Wyciąg z protokołu Nr 712 z posiedzenia Rady Technicznej odbytej w dniu 23.I.1957 w Miastoprojekcie Warszawa Śródmieście, APW 1228/IV/A-43.

³⁹ Protokół z konferencji odbytej dnia 28.10.1955 zorganizowanej przez Zarząd Techniki Ministerstwa Budownictwa Miast i Osiedli w porozumieniu z Miastoprojektem Warszawa-Śródmieście, APW 1228/IV/A-37.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Pismo Centralnego Zarządu Budownictwa Miejskiego do Centralnego Zarządu Zaopatrzenia Ministerstwa Budownictwa Miast i Osiedli, 24.12.1955, APW 1228/IV/A-37.

⁴³ Rada Techniczna dla projektu wstępnego konstrukcji, Protokół nr 602, 23.02.1956, APW 1228/IV/A-37.

Ackermana do wysokości antresoli, wyżej na stropy i wykonanie konstrukcje dachu zastosowano wielokanałowe lub panwiowe płyty prefabrykowane lub DMS⁴⁴.

Sporym problemem dla projektantów okazała się ilość pionów. Redukowano je przez zmniejszanie liczby kanałów wentylacyjnych. Zrezygnowano również z kuchni węglowych i pozostawiono tylko gazowe, co spotkało się z oporem i obawami o przerwy w dostawie gazu⁴⁵. W mieszkaniach i lokalach usługowych zastosowano wentylację grawitacyjną. Miejska elektrociepłownia zapewniła centralne ogrzewanie i ciepłą wodę⁴⁶.

Wykończenie

Wnętrza wykończono typowo. W mieszkaniach i na klatkach schodowych zastosowano tynk wapienny, przy umywalkach i wannach glazurę, a w pomieszczeniach gospodarczych i na poddaszu rapówkę. Podłogi pomieszczeń mieszkalnych wyłożono klepką dębową, w pomieszczeniach mokrych terrakotą. Klatki schodowe, pralnie i suszarnie oraz parapety wykończono lastryko, a w pomieszczeniach gospodarczych i na poddaszu gładzią cementową. Materiały stosowane w lokalach usługowych miały zostać dobrane indywidualnie⁴⁷.

Elewacja budynku

Projekt fasady budynku (il. 3) od Alei Jerozolimskich nawiązywał do formy pobliskiego BGK i CDT. Zespół miał zostać wykończony cegłą okładzinową i okładziną cementową⁴⁸, jednak ostatecznie został otynkowany. Autorzy starali się używać nowoczesnych form, nie zdecydowali się jednak na przeszklenie elewacji ze względu na ograniczone możliwości techniczne i niepraktyczność takiego rozwiązania w mieszkalnictwie przy ruchliwej ulicy⁴⁹. Wyzwaniem dla projektantów było takie opracowanie wielkiej północnej elewacji budynku, by nie sprawiała wrażenia ciężkiej i ponurej. Zdecydowali się na sylwetowe zwieńczenia budynku z dużymi przeszkleniami nad czterema zespołami płytkich balkonów i *portes-fenêtres* oraz wprowadzenie koloru. Wybrany kolor nawiązywał do budynku Rudolfa Świerczyńskiego wykończonego andezytem (BGK). Autorka koloryzacji, artysta-plastyk Aniela Bogusławska, zastosowała zimną tonację dla uzyskania lekkości i przezroczystości. Poziomymi pasami w ciemniejszym odcieniu podkreślono podziały na kondygnacje. Kolorowa elewacja spotkała się z entuzjazmem recenzentów, ale wybór kolorystyki nie był aprobowany przez mieszkańców Warszawy. Pisano, że

⁴⁴ Projekt techniczny architektoniczny bud. mieszkalnego z lokalami usługowymi bl. 5J, Opis techniczny, APW 1228/IV/A-38; Architektoniczny projekt techniczny budynku mieszkalnego bl. 1N, Opis techniczny, APW 1228/IV/A-43.

⁴⁵ Wyciąg z protokołu Nr 712 z posiedzenia Rady Technicznej odbytej w dniu 23.I.1957 w Miastoprojekcie Warszawa Śródmieście, APW 1228/IV/A-43. Na wypadek przerw w dostawie gazu umożliwiono mieszkańcom podłączanie kuchni węglowej do jednego z pionów wentylacyjnych.

⁴⁶ Projekt techniczny architektoniczny bud. mieszkalnego z lokalami usługowymi bl. 5J, Opis techniczny, APW 1228/IV/A-38.

⁴⁷ Projekt techniczny architektoniczny bud. mieszkalnego z lokalami usługowymi bl. 5J, Opis techniczny, APW 1228/IV/A-38.

⁴⁸ Opis techniczny, APW 1228/IV/A-43; APW 1228/IV/A-37; APW 1228/IV/A-38.

⁴⁹ A. Cz., op. cit., s. 6–7.

3.

3. Zabudowa strony nieparzystej Alej Jerozolimskich w Warszawie, 1956–1962, fot. Z. Siemaszko, NAC 51-583-2

3. Development of the odd-numbered side of Al. Jerozolimskie Street in Warsaw, 1956–1962, photo Z. Siemaszko, NAC 51-583-2

dostarczona przez polski przemysł farba wypłowieje szybko i że wkrótce „Antycedet” nie będzie niczym się różnić od innych brudnoszarych budynków⁵⁰. W blokach 1N i 4J projektanci zdecydowali się na bardziej przestrzenne formy – zastosowano balkony i loggie. Bramy, balustrady balkonów i *portes-fenêtres* wykonano z żelaza⁵¹. W prasie doceniano starannie opracowaną stolarkę⁵². Jednak największą atrakcją był bardzo silnie rozrzeźbiony parter wykończony granitem z dużą ilością przeszkleń, który, wraz z neonami, kontrastował z dość monotonną elewacją pozostałych pięter⁵³.

Neony

„Warszawiacy chcą neonów. Chcą dużo barwnego światła wieczorem. Uważają, że Warszawa dopiero wtedy stałaby się prawdziwie europejskim miastem”⁵⁴ pisała na łamach „Stolicy” Hanna Jarzęcka w 1956 roku. Pierwsze neony w mieście pojawiły się w 1951 roku, ale z czasem popularność tego typu dekoracji i nadzieje z nimi związane rosły⁵⁵. Te na „Antycedecie” planowane były od początku⁵⁶. Najważniejsze – reklamy baru „Praha” i sklepu Jubilerskiego – projektował Jan Bogusławski⁵⁷.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Opis techniczny, APW 1228/IV/A-43; APW 1228/IV/A-37; APW 1228/IV/A-38.

⁵² A. Cz., op. cit., s. 6–7.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ H. Jarzęcka, *Neony, neony, neony*, „Stolica”, 1956, nr 39, s. 4.

⁵⁵ Pierwsze neony w Warszawie to „Orbis” na dachu budynku u zbiegu Brackiej i Al. Jerozolimskich, „SFOZ” na zbiegu Nowego Świata i Al. Jerozolimskich, neon przy Klubie Międzynarodowej Prasy i neon kina Moskwa przy ulicy Puławskiej, zob. P. Giergoń, *Warszawskie neony*, http://www.sztuka.net/palio/html.run?_Instance=sztuka&_PageID=846&newsId=13435&callingPageId=845&_sectionId=222&_regionId=122&_cms=newser&_catId=1&_Checksum=1480698568 (dostęp 25.08.2020).

⁵⁶ Protokół Nr 26/P/55 z posiedzenia Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej odbytej w dniu 19.10.1955, APW 1228/IV/A-38.

⁵⁷ Rozmowa z Jerzym Bogusławskim.

Na wiosnę 1959 roku, kiedy budynek był już prawie gotowy, Przedsiębiorstwo Usług Reklamowych (PUR) „Reklama”⁵⁸ złożyło wniosek do Stołecznej Rady Narodowej o zatwierdzenie projektu neonów baru „Praha” i wydanie pozwolenia na budowę⁵⁹. Projekt zaopiniował Zespół do Spraw Koordynacji Rozwoju Reklamy i 21 lutego 1959 roku projekt neonów został zatwierdzony przez Naczelnego Architekta pod warunkiem ścisłego zastosowania się do wymagań wymienionych w tekście obliczeń statycznych i utrzymania urządzeń reklamowych w stałej konserwacji dla zapewnienia estetycznego wyglądu i prawidłowego działania⁶⁰.

Projekt powstał w Pracowni Sztuk Plastycznych P.P. Pracowni Architektury Stałej. Współautorem, obok Jana Bogusławskiego, był Bohdan Gniewiewski, a konstrukcje zaprojektował Stanisław Zalewski. Inwestorem przedsięwzięcia był Stołeczny Zarząd Handlu Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy⁶¹.

W projekcie przewidziano 13 różnych neonów baru. W prześwicie budynku od Al. Jerozolimskich, przy wejściu do baru zaplanowano dwa jednostronne napisy neonowe i napis dwustronny „Bar” naprzeciwko wejścia w prześwit budynku. Na elewacji frontowej powyżej witryn znalazł się długi na 40 m fryz literowy składający się z szeregu płaskich, blaszanych napisów informujących, malowanych specjalną, „świecącą”⁶² farbą i podświetlanych świetlówkami krytymi w gzymsie. Nad fryzem, na wysokości stropu pierwszego piętra, umieszczono markizy – pięć linii neonowych o długości 41 m. Po obu stronach markiz powstały prostopadłe do elewacji kwadratowe semaforzy z napisem „Bar”, kolejne znalazły się na wysokości czwartej i szóstej kondygnacji. Do dwóch z czterech semaforów dodano mniejszy napis „Praha” i taki sam zabieg powtórzono na największej reklamie świetlnej umieszczonej na wschodnim narożniku, na stalowym, wysokim na 9 m maszcie. Od masztu do semaforów górnych biegły neonowe linie dekoracyjne.

Rury neonowe miały średnicę 22 mm i kolor różu amarantowego lub były białe. Do pomalowania elementów blaszanych użyto różu, fioletu, niebieskiego i bieleli. Zaprojektowano również schemat zapalania neonów – trzy z nich miały stale się jarzyć, a pozostałe, gasnąć i zapalać się według schematu umieszczonego na rysunkach projektowych⁶³ (il. 4).

W dniu 24 marca 1959 Stołeczny Zarząd Handlu wydał pozwolenie na wykonanie robót budowlanych przez PUR „Reklama”. Kierownictwo robót i nadzór techniczny przy montażu reklam otrzymał Stanisław Zalewski⁶⁴. W sprawozdaniu z montażu reklam neonowych relacjonował, że z powodu wykonania ścian budynku

⁵⁸ Powstało w lutym 1956 roku, więc neony na „Antycedecie” musiały być jedną z pierwszych realizacji przedsiębiorstwa. zob. P. Giergoń, *Warszawskie neony*, op. cit.

⁵⁹ Wniosek o zatwierdzenie projektu i wydanie pozwolenia na budowę, Wydział Archiwum Biura Organizacji Urzędu m.st. Warszawy (AUM) Urb./524.

⁶⁰ Zatwierdzenie projektu przez Naczelnego Architekta, 21.02.1959, AUM Urb./524.

⁶¹ Bar samoobsługowy „Praha” Projekty neonów, AUM Urb./524.

⁶² W projekcie neonów nie ma informacji, jaka dokładnie farba ma być użyta, jest tylko informacja, że „świecąca”.

⁶³ Bar samoobsługowy „Praha” Projekty neonów, AUM Urb./524.

⁶⁴ Pozwolenie na wykonanie robót budowlanych, 24.03.1959, AUM Urb./524.

4.

4. Widok zewnętrzny baru „Pražská” w nocy w l. 1955–1965, fot. Z. Siemaszko, NAC 51-147-1
 4. Exterior view of the „Pražská” bar at night between 1955 and 1965, photo Z. Siemaszko, NAC 51-147-1

z cegły sitówki konieczne będą dodatkowe odciały z lin stalowych dla wzmocnienia konstrukcji⁶⁵.

Na zachodnim narożniku budynku 5J umieszczono wielki neon „Jubiler”. Na tle pustej ściany rozplanowano wysoką na pięć pięter świetlistą siatkę w kształcie trójkąta prostokątnego⁶⁶. Na samej górze, na krótszej przyprostokątnej, umieszczono znany warszawiakom z podobnej realizacji przy ulicy Puławskiej 1 napis „Jubiler”. Taki sam napis umieszczono nad wejściem do sklepu od ulicy Kruczej z pionową linią biegnącą od parteru do szczytu budynku⁶⁷.

Oprócz dużych neonów, na budynku umieszczono wiele mniejszych, informujących o usługach znajdujących się na parterze budynku. W jesieni 1959 roku zatwierdzono projekt neonu „Ruch” przy barze „Pražská”⁶⁸. Projekt wykonało Stołeczne Przedsiębiorstwo Prasy i Książki „RUCH”. Autorem projektu

⁶⁵ Sprawozdanie z robót montażowych reklam neonowych Baru „Pražská” al. Jerozolimskie, 7.04.1957, AUM Urb./524.

⁶⁶ J. Zieliński, I. Tarwacka, *Neony – ulotny ornament warszawskiej nocy*, Warszawa 2010, s. 69.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Zatwierdzenie Naczelnego Architekta Warszawy, 26.09.1959, AUM Urb./536

reklamy świetlnej kiosku był T. Rogowski⁶⁹. Na budynku znalazła się również instalacja świetlna „Konfekcja” – długi napis nad witrynami reklamujący sklep odzieżowy⁷⁰. Po 1963 roku nad neonami jubilera pojawił się neon dachowy „Leda. Dom Mody”. Neon domu mody i jubilera zlikwidowano po 1975 i w tym miejscu powstał nowy neon sklepu jubilerskiego⁷¹.

2. Bar „Praha”

Niezrealizowane projekty restauracji

W miejscu baru „Praha” planowano początkowo wybudować ekskluzywną restaurację i mniejszy bar samoobsługowy. Opracowane zostały trzy wersje projektu. W 1955 roku powstał projekt wstępny bloku 4JR, zatwierdzony przez Naczelnego Architekta Warszawy w maju 1956 roku, podobnie jak bloki 5J i 4J.

Restaurację zaprojektowano w formie parterowego pawilonu o wymiarach 34 × 43 m, przylegającego do ściany zewnętrznej bloku z wejściem przez prześwit w budynku 5J (il. 5). Znajdujący się w centralnej części dziedzińca o wymiarach 16 × 16 m otoczony był zadaszonym tarasem, wokół którego w kształcie podkowy umieszczone były pomieszczenia restauracji i baru – wysokie na 4,5 m, przeszklone, przenikające się z ogródkiem. W północnych narożnikach patio znajdowały się okrągłe, przekryte małymi kopułami i zwieńczone latarniami w kształcie stożków dwie sale – jadalna i tzw. *dancefloor* z *coctail barem* – połączone salą z bufetem. Wokół sal restauracyjnych rozmieszczono pomieszczenia zapleczerw. Planowano 166 miejsc konsumpcyjnych w restauracji i 44 miejsca w barze samoobsługowym⁷². Kubatura projektowanego obiektu wynosiła 8029 m³, powierzchnia zabudowy 1207 m²⁷³, część pomieszczeń restauracyjnych znajdowała się w budynku 5J. Projekt krytykowano za znacznie przekroczone normatywy – suma powierzchni zapleczerw odpowiadała restauracji dla 400 osób, a powierzchnia handlowa lokalowi dla 150–250⁷⁴.

Dwa lata później, 7 sierpnia 1957, gdy budynek 5J był w budowie, Naczelny Architekt zaakceptował pod względem urbanistyczno-architektonicznym projekt podstawowy innego pawilonu restauracyjnego. Biuro projektowe Miastoprojekt zatwierdziło projekt pod względem techniczno-budowlanym 26 sierpnia⁷⁵. Projektowany budynek był większy niż poprzedni, powierzchnia zabudowy wynosiła 1490 m², a kubatura 9370 m³⁷⁶. Częściowe zadaszenie tarasu pergolą i rozczłonkowany

⁶⁹ AUM Urb./536

⁷⁰ J. Zieliński, I. Tarwacka, op. cit., s. 69.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Koreferat do projektu wstępnego architektonicznego II stadium budynku wolnostojącego restauracji 4 JR w Warszawie przy Alejach Jerozolimskich (Bolesław Marczak), APW 1228/IV/A-151,54.

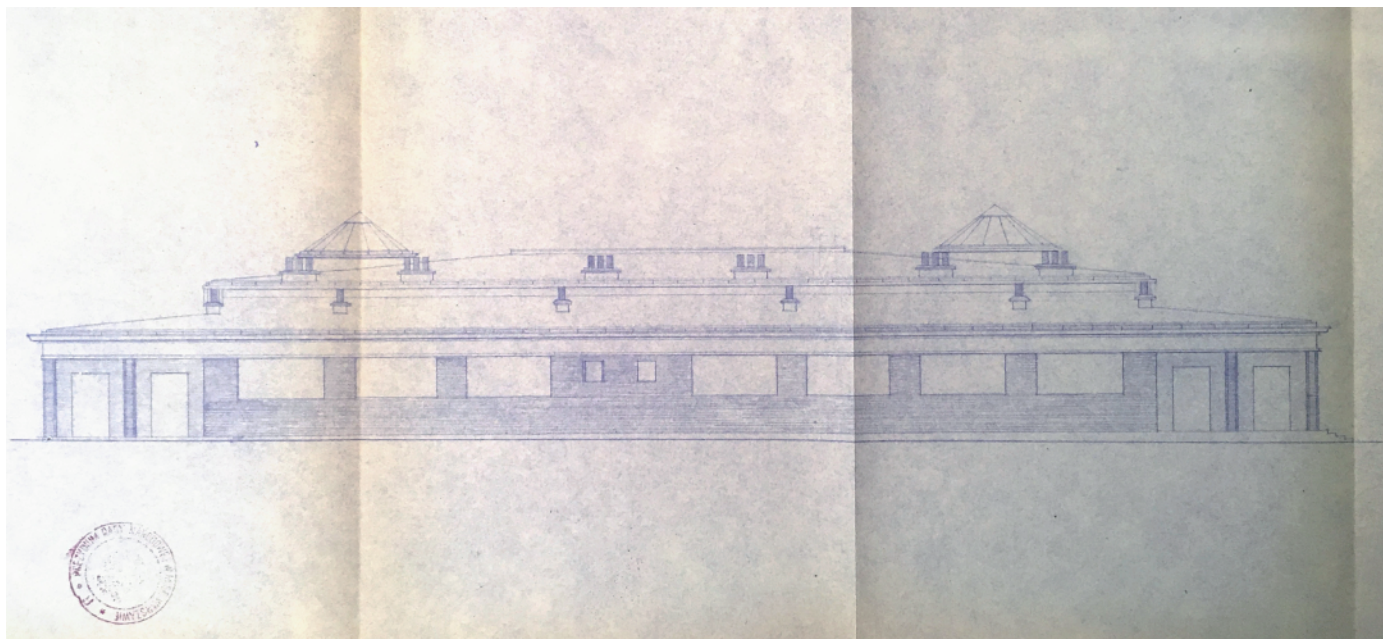
⁷³ Projekt wstępny bl. 4JR (restauracja). Opis techniczny, APW 1228/IV/A-151,54.

⁷⁴ W koreferacie sugerowano zmniejszenie piwnicy restauracji i umieszczenie tam parkingu dla motocykli budynków 4-5J i 6-11J. Koreferat do projektu wstępnego architektonicznego II stadium budynku wolnostojącego restauracji 4 JR w Warszawie przy Alejach Jerozolimskich, APW 1228/IV/A-151,54.

⁷⁵ Projekt podstawowy. Restauracja Bl. 4JR, APW 1228/IV/A-151,54.

⁷⁶ Projekt podstawowy. Restauracja Bl. 4JR. Opis techniczny, APW 1228/IV/A-151,54.

5.

rzut sprawiły, że założenie utraciło, wyraźną wcześniej, oś symetrii. Zaprojektowano dwie sale restauracyjne na 84 miejsca i 80 miejsc, salę dancingową z orkiestrą na ok. 30 miejsc, salę bankietową i bar samoobsługowy na 60 miejsc na parterze. Większą część budynku zajmowały sale restauracyjne i barowe, powierzchnie zaplecza ograniczono, a większość pomieszczeń pomocniczych umieszczono w piwnicy. Projektanci zdecydowali się na konstrukcję ceglano-szkieletową z siatką słupów o rozstawie $3,15 \times 3,15$ m w centralnej części⁷⁷. Interesujący jest miękki obrys wnętrza przenikających się pomieszczeń restauracyjnych, filigranowe podziały oraz podnoszone okna dzielące sale restauracyjne i patio⁷⁸. Projektu nie zrealizowano.

5. Elewacja południowa bloku 4JR – parterowego pawilonu restauracji na dziedzińcu zespołu między Alejami Jerozolimskimi, ulicami Kruczą, Nowogrodzką i Bracką w Warszawie, budynek niezrealizowany, APW 1228/IV/A-151,54

5. Southern elevation of block 4JR – one-storey restaurant pavilion in the courtyard of the complex between Aleje Jerozolimskie Street, Krucza, Nowogrodzka and Bracka Streets in Warsaw, building not completed, APW 1228/IV/A-151,54

Projekt baru samoobsługowego i realizacja

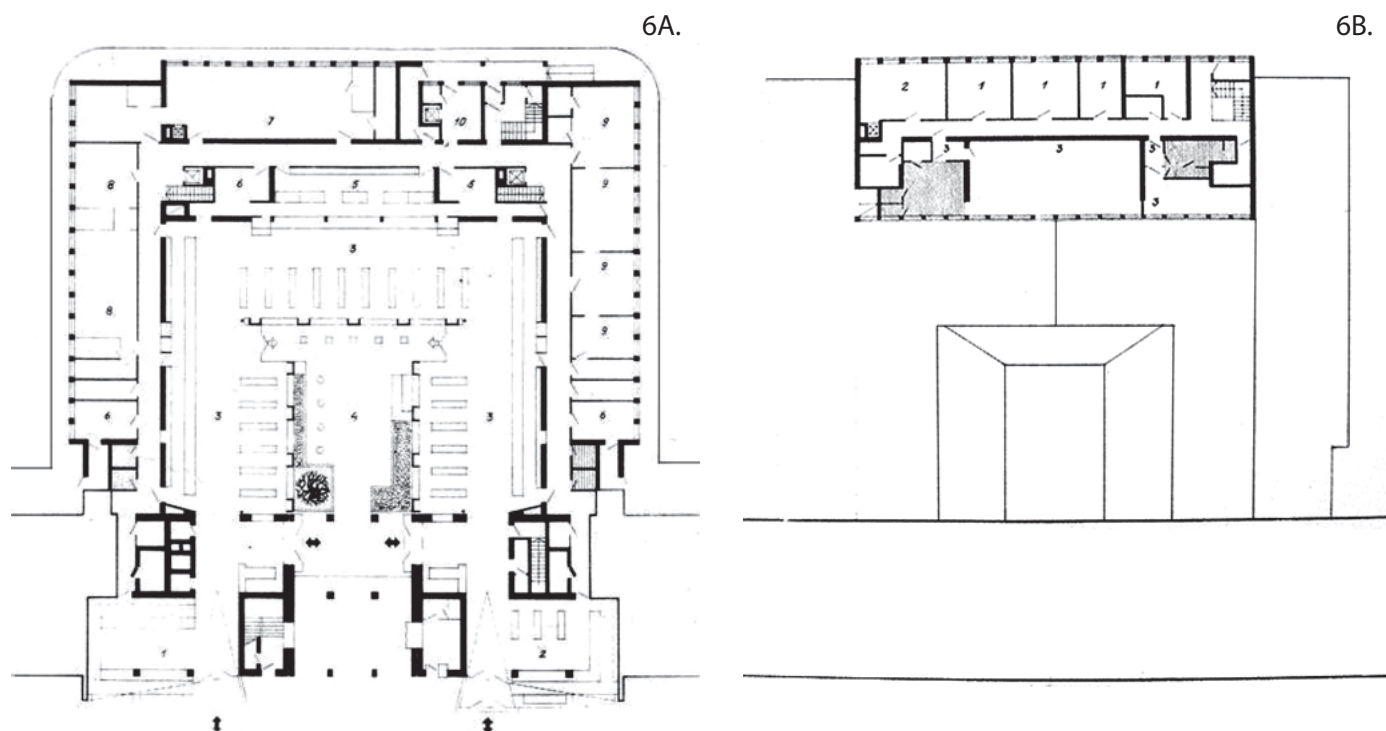
Trzecia wersja projektu powstała, gdy w budowie były części 5J, 4J i 1N od ul. Nowogrodzkiej, a projektanci musieli dostosować się do decyzji podjętych wcześniej⁷⁹. Restaurację kategorii „S”⁸⁰, bar i dwa sąsiadujące sklepy przy Alejach Jerozolimskich przekształcono na wielki bar samoobsługowy. Mimo, że projekt powstawał w szybkim tempie, opracowany został przy współpracy z przyszłym

⁷⁷ Brak w opisie i na rysunkach informacji o materiałach użytych w części szkieletowej, ale proporcje elementów wskazują na to, że słupy miały być wykonane ze stali.

⁷⁸ Z uwagi na brak projektu wnętrza i sposób opracowania projektu technicznego trudno powiedzieć więcej o projekcie wnętrza restauracji.

⁷⁹ Autorami projektu byli Jan Bogusławski, Bohdan Gniewiewski i M. Kuźniar, konstrukcję zaprojektował T. Spanili, instalacje K. Suszycki, a projekt technologiczny wykonał H. Rolirad, APW 1228/IV/A-151,54.

⁸⁰ Zakłady gastronomiczne podlegały zaszeregowaniu do jednej z kategorii: S-specjalnej, I, II lub III. Kategorie przyznawano ze względu na wyposażenie części konsumpcyjnej i produkcyjnej, urządzenie zakładu i asortyment, Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dnia 15 lutego 1954 r. w sprawie rodzajów i kategorii uspołecznionych zakładów gastronomicznych, M.P. 1954 nr 25 poz. 408.

użytkownikiem⁸¹. Projekt wstępny został zaakceptowany przez Naczelnego Architekta 22 kwietnia 1958 roku⁸², budowa trwała od 5 maja 1958 roku do 25 lutego 1959⁸³. Oficjalne otwarcie baru odbyło się 5 marca.

Kubatura baru wynosiła 12 000 m³, powierzchnia pomieszczeń 3200 m², patio zajmowało 900 m²⁸⁴. Budynek wzniesiono w konstrukcji mieszanej, częściowo murowanej, częściowo szkieletowej, ściany nośne wykonano z cegły dziurawki i cegły pełnej, stropy i stropodachy z prefabrykowanych belek DMS i Ackermana, a klatki schodowe z żelbetu⁸⁵.

Uważana ówczesnie za najefektowniejszą w Warszawie elewacja handlowa zachęcała do wejścia przez jeden z dwóch sklepów lub przez prześwit. Wnętrze zostało zaprojektowane na wolnym rzucie. Podobnie jak w projekcie z 1955 roku sale rozmieszczono w kształcie podkowy dookoła ogródka otwartego na ulicę (il. 6). Układ wnętrza przypominał trzykrotnie złamany i okalający wewnętrzny dziedzińiec pasaż.

⁸¹ Protokół Nr 841 z posiedzenia Rady Technicznej w dniu 5.IV.1958 w Miastoprojekcie Warszawa Śródmieście, APW 1228/IV/A-151,54. Bar miał być prowadzony przez Warszawskie Zakłady Gastronomiczne „Praha”. Protokół z ostatecznego odbioru robót dnia 2 lutego 1959, AUM 10/974.

⁸² W Archiwum Państwowym m. st. Warszawy nie ma projektu podstawowego baru Praha. W protokole z ostatecznego odbioru robót dnia 25 lutego 1959, znajduje się informacja, że projekt podstawowy zatwierdzono 11 lipca 1957: Protokół z ostatecznego odbioru robót dnia 2 lutego 1959, AUM 10/974.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Bar „PRAHA” w Warszawie, „Architektura”, 1959, nr 7.

⁸⁵ Projekt wstępny baru samoobsługowego „Praha” bl. 4JR. Opis techniczny, APW 1228/IV/A-151,54.

7.

6. Rzut baru „Pražská”. A. Parter: 1 – sklep z wyrobami garmażeryjnymi, 2 – cukiernia, 3 – sala konsumpcyjna, 4 – patio, 5 – podgrzewacze dań gorących, 6 – zmywalnia, 7 – kuchnia główna, 8 – pracownia garmażeryjna, 9 – pracownia cukiernicza, 10 – dostawa towaru; B. Piętro: 1 – administracja, 2 – jadalnia personelu, 3 – szatnie, w.c. Źródło: „Architektura” 1959, nr 7

6. Plans of the „Pražská” bar. A. Ground floor: 1 – delicatessen shop, 2 – patisserie, 3 – consumption room, 4 – patio, 5 – hot food warmers, 6 – dishwashing room, 7 – main kitchen, 8 – delicatessen workroom, 9 – patisserie workshop, 10 – goods delivery; B. Floor: 1 – administration, 2 – staff dining room, 3 – changing rooms, w.c. Source: „Architektura” 1959, no. 7

7. Bar „Pražská”, patio z prześwitem na ulicę, fot. Z. Siemaszko, „Architektura”, 1959, nr 7

7. Bar „Pražská”, patio with a view of the street, photo. Z. Siemaszko, „Architektura”, 1959, no. 7

Aby lepiej poznać działanie barów w typie czeskim⁸⁶ projektant architektury razem z projektantem instalacji wyjechali służbowo do Pragi, by zobaczyć, jak podobne instytucje działają w Czechosłowacji⁸⁷.

W salach barowych znajdowały się trzy bufety z 19 stoiskami i kasami, przy których odbywało się wydawanie różnych potraw i napoi (il. 6). Posiłki spożywano w salach konsumpcyjnych stojąc przy wysokich stolikach barowych. Sala barowa wyposażona została w 22 trzymetrowe stoły dla 12–14 osób⁸⁸. Z baru mogło korzystać na stojąco jednocześnie 300 osób. Na patio z fontanną⁸⁹ znajdowało się letnie stoisko z lodami, piwem i wodą sodową. Ogródek letni wyposażony był w 15 czteroosobowych stołów⁹⁰ (il. 7). Obok wejść głównych, klientów zapraszały dwie sale znajdujące się od frontu budynku, przeznaczone na sprzedaż wyrobów garmażeryjnych i cukierniczych⁹¹.

Pełne zaplecze produkcyjne baru rozmieszczono na trzech kondygnacjach (il. 6a, b). W piwnicach znalazły się pomieszczenia wstępnej obróbki, magazyny i chłodnie, na parterze kuchnia główna i pomieszczenia produkcyjne przy działach sprzedaży, zmywalnia, magazyny, a na piętrze pomieszczenia administracyjne

⁸⁶ Typ czeski jest obok typu francuskiego i szwedzkiego jednym ze sposobów organizacji sprzedaży, wydawania i konsumowania posiłków w barze samoobsługowym.

⁸⁷ Protokół Nr 841 z posiedzenia Rady Technicznej w dniu 5.IV.1958 w Miastoprojekcie Warszawa Śródmieście, APW 1228/IV/A-151,54.

⁸⁸ Opisy do projektu technologicznego wstawienia aparatów i maszyn dla „PRAHA” Warszawa, Al. Jeruzolimskie. Rozwiązania funkcjonalne i zdolność produkcyjna baru „Pražská”, AUM 10/763.

⁸⁹ Rozmowa z Jerzym Bogusławskim.

⁹⁰ Opisy do projektu technologicznego wstawienia aparatów i maszyn dla „PRAHA” Warszawa, Al. Jeruzolimskie. Rozwiązania funkcjonalne i zdolność produkcyjna baru „Pražská”, AUM 10/763.

⁹¹ A. Cz., op. cit., s. 6–7.

i socjalne⁹². Kondygnacje łączyły trzy dźwigi towarowo-osobowe i jeden towarowy⁹³. Pomieszczenia barowe miały wentylację mechaniczną nawiewno-wywiewną⁹⁴. W wodę ciepłą zaopatrywała bar miejska elektrociepłownia, dodatkowo zamontowano kocioł parowy niskoprężny, gdyż Warszawskie Przedsiębiorstwo Instalacji Ciepłej przewidywało przerwy w dostawie wody ze względu na remonty sieci ciepłowniczej⁹⁵. Do obsługi lokalu potrzebowano 200 osób⁹⁶.

Układ wnętrza był klarowny, ale projektanci wprowadzili dodatkowo elementy mające ułatwić klientom poruszanie się po barze. Wnętrze podzielone było na przestrzeń ze stołami do konsumpcji i ze stoiskami z jedzeniem, części te były inaczej traktowane plastycznie (il. 8). Nie wydzielono optycznie przejścia, co miało zmusić użytkowników do sprawnego wyboru jednej lub drugiej strony. Sprawny ruch i przelotowość miały zapewnić także cztery wejścia do pawilonu. Drzwi prowadzące ze sklepów do baru podkreślono trójkątnymi kolorowymi taflami szkła, by kierować w głąb lokalu osoby wchodzące przez sklepy (il. 9). Dużym wyzwaniem dla projektantów było stworzenia, dla masowej konsumpcji, przestrzeni na tyle przytulnej, by jedzenie było „czymś więcej niż tylko zaspokojeniem głodu”⁹⁷. Klientów podzielono na trzy mniejsze grupy w salach konsumpcyjnych i nierównomiernie oświetlono stoły jadalne⁹⁸. Architekci zaprojektowali tu wszystko, włącznie z meblami i elementami reklamowymi⁹⁹.

Wrażenie robiła przestrzeń handlowa, ale tych, którym udało się zaglądnąć do kuchni, zachwycała też część produkcyjna: „Błyszczące czystością kuchnie, których wszystkie płaszczyzny pokrywa glazura i terakota przypominają swym wyglądem hale fabryczne. Wypełniają je szeregi maszyn różnych kształtów wykończone emalią i białym metalem. Na sufitach – płatanina wyciągów, dopływów wentylacji, przewodów elektrycznych, rur gazowych”¹⁰⁰.

Wnętrze wykończono materiałami trwałymi i zmywalnymi: terakotą, szkłem, stalą lakierowaną, a blaty stołów i lad marmurem¹⁰¹. Niedostępność wielu materiałów wymusiła na projektantach twórcze podejście do tych, które można było dostać, oraz inne kształtowanie przestrzeni i wizualne sztuczki. Stosowano malowane tynki, podmalowane szkło, gdzieś tam aluminiowe listwy¹⁰². Wnętrze zostało ukształtowane przez zestawianie płaszczyzn ścian i sufitów, otwarcia i zamknięcia

⁹² Bar „PRAHA”..., op. cit.

⁹³ Projekt wstępny baru samoobsługowego „Prah” bl. 4JR. Opis techniczny, APW 1228/IV/A-151,54.

⁹⁴ Protokół nr 847 z posiedzenia Rady Technicznej w dniu 23.04.58 w Miastoprojekcie Warszawa Śródmieście, Opisy do projektu technologicznego wstawienia aparatów i maszyn dla „PRAHA” Warszawa, Al. Jerozolimskie. AUM 10/763.

⁹⁵ Projekt wstępny baru samoobsługowego „Prah” bl. 4JR. Opis techniczny, APW 1228/IV/A-151,54; Protokół Nr 841 z posiedzenia Rady Technicznej w dniu 5.IV.1958 w Miastoprojekcie Warszawa Śródmieście, AUM 10/763.

⁹⁶ A. Cz., op. cit., s. 6–7.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

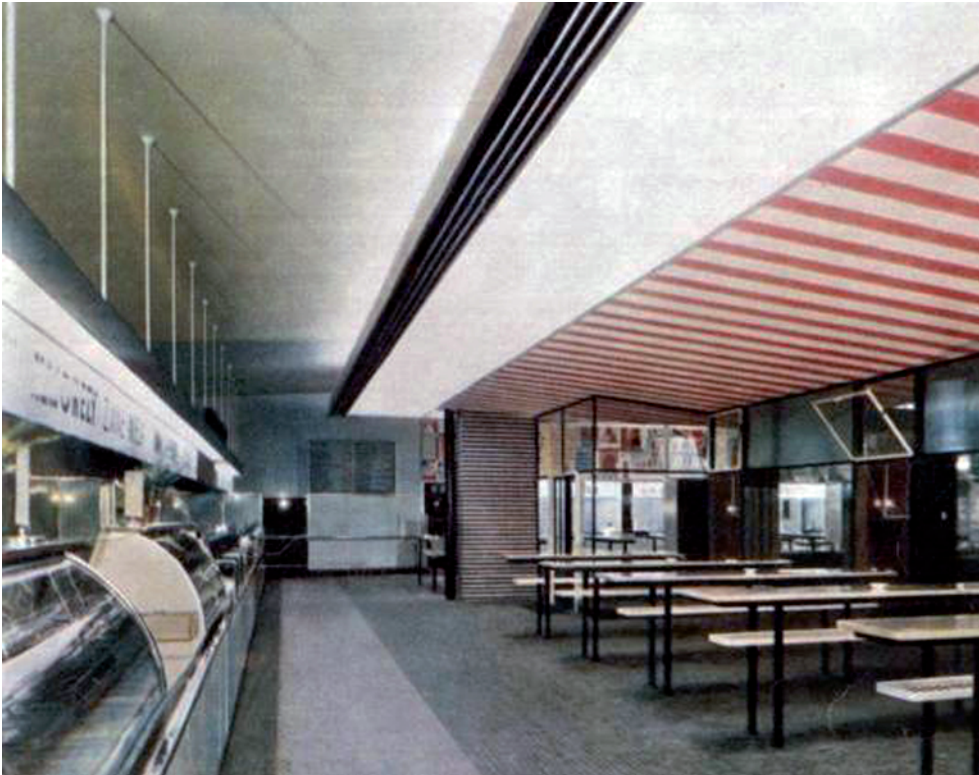
⁹⁹ Rozmowa z Jerzym Bogusławskim.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Bar „PRAHA”..., op. cit.

¹⁰² A. Cz., op. cit., s. 6–7, cytaty w tym i kolejnym akapicie pochodzą z tego artykułu.

8.

8. Bar „Praha”, boczna sala barowa,
fot. M. Kopydłowski, „Architektura”, 1959, nr 7
8. Bar „Praha”, side bar room,
photo M. Kopydłowski, „Architektura”, 1959, no. 7

9. Bar „Praha”, boczna sala barowa,
fot. M. Kopydłowski, „Architektura”, 1959, nr 7
9. Bar „Praha”, side bar room,
photo M. Kopydłowski, „Architektura”, 1959, no 7

9.

przestrzeni, grę światła i cienia i zastosowanie plastyki. Doceniano, że Bogusławski i Gniewiewski „naszym małym, krzywym, butelkowo-zielonkawym szybkom potrafili nadać wygląd wielkich tafli, tak przezroczystych, że na drzwiach i na innych płaszczyznach szkła trzeba było malować napisy, znaki firmowe itp. aby ludzie nie rozbijali sobie głów”. Efekt ten osiągnięto przez połączenie stosunkowo grubych

szprosów ze znacznie cięższymi elementami np. futrynami – „Architekci uzyskali te same wyniki, które ich koledzy na Zachodzie otrzymują, mając do dyspozycji pełną paletę wspaniałych materiałów i możliwości technicznych”¹⁰³.

W założeniu widziano próbę stworzenia „atmosfery willowo-mieszkalnej” ze względu na kompozycję wnętrza skierowaną do środka na dziedziniec i skośne stropodachy malowane w pasy. Zadaszenie przypominające markizy miało dawać wrażenie ciągłego słońca w lokalu¹⁰⁴. Pasy poziome lub pionowe pojawiły się też na słupach, ścianach i niektórych elementach w ogrodzie.

Bogusławski chętnie współpracował z plastykami¹⁰⁵. Do dekoracji baru „Praha” zaprosił artystów, z którymi współdziałał przy innych realizacjach. Wymiary lokalu narzucały wielkie gabaryty dekoracji plastycznych. Bar miał znaczenie propagandowe i przywiązywano dużą uwagę do jego kompozycji przestrzennej i wystroju plastycznego¹⁰⁶. Kolorystykę wnętrza opracowała artystka Aniela Bogusławska, w środku znalazły się także trzy wielkie kompozycje malarskie: widoczne z ulicy malowidła ścienne Kazimierza Gąsiorowskiego i Marii Leszczyńskiej (il. 10, 11) oraz praca Stanisława Preyznera w głównej sali barowej¹⁰⁷ (il. 12). Kompozycja Preyznera nawiązywała do nazwy baru, centralnym elementem obrazu była geometryzująca panorama „Złotej Pragi”. Kompozycja współgrała z powtarzalną pasiastą dekoracją mozaikowych filarów, terakotowej podłogi, sufitu i zadaszenia patio¹⁰⁸.

Malarstwo ścienne, tak jak i bar, nie zachowało się, znamy je tylko ze zdjęć¹⁰⁹. Maria Leszczyńska znana była raczej jako autorka abstrakcyjnych mozaik z odpadów szklanych i kamiennych. Kompozycje artystki zdobiły wnętrza kawiarni Zodiak, baru Oaza i baru Gruba Kaśka. Wszystkie zostały zniszczone po 1989 roku¹¹⁰. Malarstwem ozdobiła tylko wnętrze baru „Praha” i Pałac Ślubów w Zamku Królewskim, rekonstruowany i rozbudowany w 1969 roku zgodnie z projektem Jana Bogusławskiego i Ireny Oborskiej¹¹¹. Twórczość malarska Kazimierza Gąsiorowskiego również nie jest znana, zachowały się dwa malowidła: z 1962 roku w dawnym sklepie Spółdzielni Rękodzieła Artystycznego Poziom i wystrój malarski dawnego baru kawowego Adria przy ulicy Moniuszki z 1972 roku¹¹². Istnieje wiele mozaik artysty z lat 70. XX wieku¹¹³.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Podkreśla to Jerzy Bogusławski.

¹⁰⁶ I. Lewoczewicz, op. cit., s. 279.

¹⁰⁷ A. Cz., op. cit., s. 6–7.

¹⁰⁸ I. Lewoczewicz, op. cit., s. 279.

¹⁰⁹ Archiwalne fotografie i opisy niewiele mówią o malowidłach. Ze względu a trwającą pandemię COVID-19 Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk nie udostępnia zbiorów i nie przyjmuje interesantów od marca 2020, z tego powodu nie udało mi się zapoznać ze zbiorami Archiwum Pracowni Dokumentacji Plastyki Współczesnej IS PAN i materiałami w Zakładzie Historii Sztuk Plastycznych IS PAN, być może tam znajdują się informacje na temat malowideł.

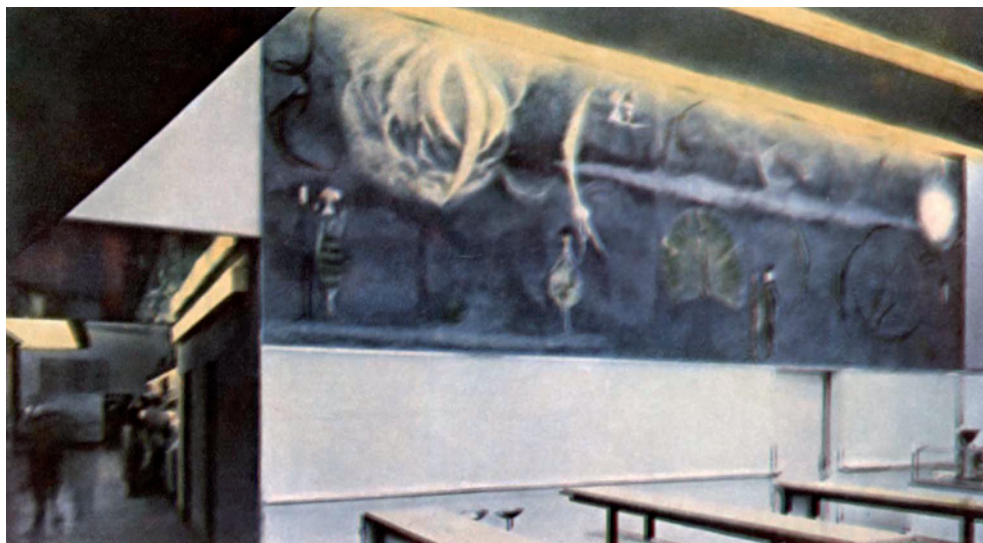
¹¹⁰ P. Giergoń, *Mozaika warszawska. Przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945–1989*, Warszawa 2014, s. 200.

¹¹¹ Op. cit., s. 80, 83.

¹¹² Op. cit., s. 226.

¹¹³ Zob. Ibidem.

10.

10. Bar „Pražská”, malowidło w dziale wyrobów cukierniczych, fot. Z. Siemaszko, „Architektura”, 1959, nr 7

10. Bar „Pražská”, painting in the confectionery section, photo Z. Siemaszko, „Architektura”, 1959, no. 7

11. Bar „Pražská”, dział wyrobów garmazeryjnych, fot. Z. Siemaszko, „Architektura”, 1959, nr 7

11. Bar „Pražská”, delicatessen section, photo Z. Siemaszko, „Architektura”, 1959, no. 7

11.

Oficjalne otwarcie „Pražská” nastąpiło w piątek 6 marca 1959 roku¹¹⁴. Bar szybko stał się nowym miejscem spotkań. Zaprojektowany do dziennej obsługi 10 tys. osób, w praktyce obsługiwał prawie dwa razy więcej gości¹¹⁵. Oprócz zachwytów, w prasie pojawiły się i krytyczne głosy oraz informacje o trudnościach w początkach działań instytucji, jednak relacje i liczby wskazują na popularność

¹¹⁴ Wydarzenie szeroko opisywano w prasie: „Pražská” przyjmuje dziś pierwszych gości, „Życie Warszawy”, 5.03.1959, nr 55, s. 8; Bar dla 10 tysięcy, „Życie Warszawy”, 7.03.1959, nr 57, s. 1; Od knedli do golonki „Pražská” już przyjmuje gości, „Życie Warszawy”, 7.03.1959, nr 57, s. 8. Na uroczystości otwarcia obecni byli wicepremier Piotr Jaroszewicz, ojciec miasta – przewodniczący Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy Zygmunt Dworakowski i „wielki entuzjasta samoobsługi” Minister Handlu Wewnętrznego Mieczysław Lesz. Na otwarciu przybył też dyrektor czeskiego baru „Koruna”, na którym wzorowano „Pražską”. Dzień przed otwarciem, na pierwszy posiłek zaproszeni zostali projektanci.

¹¹⁵ K. Krzyżakowa, Bar „Pražská” od strony kulis, „Stolica”, 1959, nr 14, s. 2–3.

12. Bar „Praha”, główna sala barowa,
 fot. M. Kopydłowski, „Architektura”, 1959, nr 7
 12. Bar „Praha”, main bar area,
 photo M. Kopydłowski, „Architektura”, 1959, no. 7

nowootwartego baru i na zapotrzebowanie na obiekty tego typu¹¹⁶. Wszyscy byli zgodni, że barów szybkiej obsługi powinno być w stolicy znacznie więcej¹¹⁷.

„Praha” była wzorcową realizacją baru samoobsługowego. Po raz pierwszy od lat w przyzwoitych warunkach mógł zjeść klient masowy¹¹⁸. Lokal zapoczątkował serię nowoczesnych barów w Warszawie. Znajdowały się w parterach budynków mieszkaniowych lub w specjalnie wybudowanych pawilonach i cieszyły ogromnym powodzeniem. Wiele z nich, np. Bar Zodiak, Grubą Kaśkę i Oazę, zaprojektowali Jan Bogusławski i Bohdan Gniewiewski¹¹⁹.

Podsumowanie rozdziałów 1 i 2

Bar „Praha” jest jedną z wielu świetnych realizacji architektonicznych przełomu lat 50. i 60. XX wieku, które nie przetrwały transformacji ustrojowej. Lokal zamknięto już w 1990 roku, wnętrze podzielono na mniejsze sklepy i biura, a patio i prześwit zabudowano. Historia trochę łagodniej obeszła się z częścią mieszkalną „Antycedetu”, ale po dawnej urodzie nie ma już śladu. Neony zniknęły sukcesywnie od lat 70. XX wieku. Parter usługowy częściowo zabudowano, przeprowadzono remont elewacji wszystkich

¹¹⁶ *Praga Czeska i „Praha” warszawska, czyli gastronomiczne podróże kształcą*, „Życie Warszawy”, 18.03.1959, nr 66, s. 8. Za wzór chętnie stawiana była Praga i bar Koruna, na którym wzorowano się projektując „Prahę”. Praga, mająca tak jak Warszawa ponad milion mieszkańców, posiadała wtedy prawie 2 tys. zakładów gastronomicznych, a Warszawa – 250.

¹¹⁷ *Posłuchajmy i drugiej strony. Jeden bar „Praha” sprawy nie załatwi*, „Życie Warszawy”, 15–16.03.1959, nr 64, s. 10.

¹¹⁸ A. Cz., op. cit., s. 6–7.

¹¹⁹ I. Lewoczewicz, op. cit., s. 279.

części zespołu decydując się na ciepłe beże, pomarańcze i żółcie. Wymieniono również balustrady, zwężono przejścia bramne w budynkach i wykonano kilka nowych wejść na teren zespołu. Puste miejsca po dekoracji neonowej na elewacji wypełniono wielkopowierzchniowymi, kolorowymi reklamami. W 2011 roku na niewielkim placu przy ul. Brackiej (z Pawilonem Chemia, wybudowanym w 1960 r. według projektu Jana Bogusławskiego i Bohdana Gniewiewskiego i zburzonym w 2008 roku) otwarto dom handlowy Vitkac zaprojektowany w Autorskiej Pracowni Architektury Kuryłowicz & Associates, który zasłonił wschodnią elewację budynku. „Antycedet” jest obecnie jedną ze składowych zabudowy Alei Jerozolimskich w tej części Warszawy, wyróżniającą się tylko ilością reklam.

Niedostateczna ochrona prawna architektury powojennej w Polsce sprawia, że wartościowe budynki znikają lub są przebudowywane w sposób, który zaciera ich pierwotny wygląd. Szczególnie narażona jest architektura mieszkaniowa, która mimo upływu czasu musi sprawnie funkcjonować i remontowana jest często dzięki oddolnym działaniom wspólnot mieszkaniowych, kierujących się względami utylitarnymi i finansowymi. Dzieje się to poza dyskusjami o dziedzictwie architektonicznym.

Ostatnie, coraz większe zainteresowanie architekturą PRL-u, daje nadzieję na zmianę podejścia społecznego, za którym być może pójść zmiany prawne.

3. Rekonstrukcja wieloetapowego procesu zatwierdzania projektu na podstawie dokumentacji projektowej bloku 5J

Ostatni rozdział artykułu jest próbą rekonstrukcji procesu zatwierdzania, uzgadniania i weryfikacji projektu na podstawie materiałów znajdujących się w zespole nr 1228/IV. Spis zdawczo-odbiorczy nr 3. Technicznych projektów budowlanych zatwierdzonych w biurze „Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście” Archiwum Państwowego m. st. Warszawy. Dokumenty pochodzą z lat 1954-1963 i dotyczą ponad 70 inwestycji budowlanych. Studium przypadku obejmuje dokumentację budynku o numerze 5J przy Al. Jerozolimskich 11/19¹²⁰.

W 1949 roku zlikwidowano prywatne pracownie projektowe. Zastąpiły je biura państwowe, które do połowy lat 80. XX wieku prowadziły prawie wyłączną działalność projektową¹²¹. Za zmianą struktur nastąpiła zmiana warsztatu architekta, znacząco ograniczone zostały pola samodzielnego tworzenia i wzmocniono znaczenie specjalizacji pomocniczych¹²². Droga, jaką projekt musiał przebyć od „deski do realizacji” wydłużyła się i skomplikowała. Prace nad projektem regulowało wiele aktów prawnych, z których najważniejszym było Rozporządzenie z dnia 16 lutego 1928 o prawie budowlanem i zabudowaniu osiedli, zmieniane wielokrotnie i obowiązujące do 1961 roku, oraz wymienione i opisane poniżej przepisy z lat 50.

¹²⁰ Dokumentacja techniczna bloku 5J składa się z 20 teczek z lat 1955–1958. Zawiera teczkę administracyjną, architektoniczny projekt wstępny budynku, architektoniczny projekt techniczny budynku, teczkę zawierającą projekt zamienny zmian na antresoli, obliczenia statyczne i kosztorys oraz projekty instalacji wewnętrznych i kosztorys na roboty budowlane. Część spotkań i ustaleń obejmowała wszystkie budynki w zespole lub projekty bloków 5J i 4J. APW 1228/IV/A-38.

¹²¹ A. Cymer, op. cit., s. 15.

¹²² A. Kotarbiński, *Rozwój urbanistyki i architektury polskiej w latach 1944–1964*, Warszawa 1967.

Akty prawne

Uchwała Nr 817 Prezydium Rządu z dnia 1 grudnia 1951 w sprawie zatwierdzania projektów urbanistycznych i architektonicznych¹²³

Dnia 1 grudnia 1951 roku przyjęto zasady zatwierdzania projektów urbanistycznych i architektonicznych przez prezydium wojewódzkich rad narodowych, Prezydium Rządu lub Ministra Budownictwa Miast i Osiedli. W kwietniu 1952 przy Ministrze Budownictwa Miast i Osiedli została powołana Główna Komisja Urbanistyczno-Architektoniczna jako organ opiniujący projekty podlegające zatwierdzeniu przez Prezydium Rządu i Ministra Budownictwa Miast i Osiedli, a przedstawione przez Przewodniczącą Komisji¹²⁴.

Postanowiono, że Minister Budownictwa Miast i Osiedli może upoważnić „organa weryfikacyjne poszczególnych państwowych biur projektowych do zatwierdzania podstawowych projektów budowlanych”. Lista biur miała zostać opracowana w porozumieniu z Przewodniczącym Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego.

Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli z dnia 18 marca 1952 r. w sprawie zatwierdzania projektów urbanistycznych, szkicowych projektów architektonicznych i podstawowych projektów budowlanych dla obszaru m.st. Warszawy i Warszawskiego Zespołu Miejskiego¹²⁵

Naczelnny Architekt Warszawy został upoważniony do zatwierdzania projektów dla obszaru m.st. Warszawy i Warszawskiego Zespołu, podlegających zatwierdzeniu Prezydium Rządu i Ministra Budownictwa Miast i Osiedli i przedstawiania Naczelnej Radzie Odbudowy Warszawy i Prezydium Rządu. Naczelnny Architekt zatwierdzał szkicowe projekty architektoniczne i podstawowe projekty budowlane pod względem architektonicznym i urbanistycznym, miał również prawo zastrzec akceptację rysunków roboczych i rysunków zabytkowych wewnątrz wykonanych na podstawie zatwierdzonego projektu podstawowego. Szkicowe projekty miały być przedstawiane do zatwierdzenia w trzech egzemplarzach sformatyzowanych i nieoprawionych odbitek roboczych, z opisem technicznym i dowodem przyjęcia projektu przez organ kontroli wewnętrznej (protokół rady technicznej). Podstawowe projekty składano również w trzech kopiach, bez obliczeń statycznych i z dowodem przyjęcia projektu. Naczelnny Architekt miał 14 dni na wydanie decyzji o zatwierdzeniu rozwiązania urbanistyczno-architektonicznego, szkicowego projektu lub podstawowego projektu budowlanego. Po tym następowało zatwierdzenie podstawowego projektu z obliczeniami statycznymi, podstawowego projektu instalacji wewnętrznych

¹²³ Uchwała Nr 817 Prezydium Rządu z dnia 1 grudnia 1951 w sprawie zatwierdzania projektów urbanistycznych i architektonicznych, „Monitor Polski”, 1951, nr 102, poz. 1841.

¹²⁴ Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli z dnia 4 kwietnia 1952 r. w sprawie powołania Głównej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej, M.P.52.A-34.498.

¹²⁵ Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli z dnia 18 marca 1952 r. w sprawie zatwierdzania projektów urbanistycznych, szkicowych projektów architektonicznych i podstawowych projektów budowlanych dla obszaru m. st. Warszawy i Warszawskiego Zespołu Miejskiego, „Monitor Polski”, 1952, nr 29, poz. 437. Uchylono w 1961 roku, kiedy to przyjęto Ustawę z dnia 31 stycznia 1961 r. Prawo budowlane (Dz.U. nr 7, poz.46).

urządzeń ciepłych i sanitarnych. Funkcję opiniującą przy Naczelnym Architekcie m.st. Warszawy pełniła Komisja Architektoniczno-Urbanistyczna m.st. Warszawy.

Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli 22 kwietnia 1953 r. w sprawie ustalenia wykazu biur projektów budowlanych w zakresie budownictwa ogólnego¹²⁶

W kwietniu 1953 ustalono wykaz biur projektowych¹²⁷. Na liście znalazł się Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście Przedsiębiorstwo Budownictwa Miejskiego w Warszawie¹²⁸.

Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli z dnia 23 stycznia 1954 w sprawie trybu postępowania biur projektowych przy zatwierdzaniu podstawowych projektów budowlanych¹²⁹

Biura projektowe miały powołać, w ramach organów weryfikacyjnych, zespoły orzekające do rozpatrywania i zatwierdzania wykonywanych przez biura projektów architektury, konstrukcji i instalacji wewnętrznych. Projekt skierowany do rozpatrzenia musiał być uprzednio uzgodniony z projektantami wszystkich specjalności i zweryfikowany. Do zatwierdzenia składano 3 egzemplarze, które miały znaleźć się później w archiwum biura, u inwestora i w prezydium właściwej rady narodowej – wydziale budownictwa. Projekt architektoniczno-konstrukcyjny przed zatwierdzeniem miał zawierać: projekt wstępny zaakceptowany przez inwestora, (ewentualnie) protokół rady technicznej biura projektowego, orzeczenie właściwego organu władzy ze stanowiska urbanistyczno-architektonicznego i szczegółowy opis techniczny. Zespół zatwierdzał lub odmawiał zatwierdzenia projektu i wydawał orzeczenie według wzoru. Warunki i zastrzeżenia mogły dotyczyć tylko drobnych poprawek w rysunkach roboczych albo być wskazówką dla wykonawcy. Egzemplarze projektu należało zaopatrzyć w napis „Rozpatrywano przy zatwierdzaniu projektu w dniu.... Roku...” i podpis członka zespołu orzekającego. Odpisy orzeczenia trafiały do głównego projektanta, weryfikatora i głównego specjalisty. Nie mógł być zatwierdzony projekt sprzeczny z prawem lub z brakami w dokumentacji technicznej.

¹²⁶ Uchwała Nr 817 Prezydium Rządu z dnia 1 grudnia 1951 w sprawie zatwierdzania projektów urbanistycznych i architektonicznych, „Monitor Polski”, 1951, nr 102, poz. 1841. Uchylono w 1961 roku, kiedy to przyjęto Ustawę z dnia 31 stycznia 1961 r. Prawo budowlane (Dz.U. nr 7, poz.46).

¹²⁷ Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli 22 kwietnia 1953 r. w sprawie ustalenia wykazu biur projektów budowlanych w zakresie budownictwa ogólnego. uchylono w 1961 roku, kiedy to przyjęto Ustawę z dnia 31 stycznia 1961 r. Prawo budowlane (Dz.U. nr 7, poz.46).

¹²⁸ W zespole Miastoprojektu Warszawa-Śródmieście pracowali m.in.: J. Bogusławski, B. Gniewiewski, Z. Stępiński, G. Chruścielewski, Cz. Wagner, A i B. Koseccy, A. Czumer; W. Kłyszewski, J. Mokrzyński, E. Wierzbicki; Z. Karpińskie. inż. Reda, inż. Kokozow, inż. Luba, inż. Janowski, inż. Jezierski, inż. Bieńkowski, inż. Kłopotowska, inż. Milewski, inż. Kubicki, inż. Ilecki, inż. Majewski, inż. Tomicki, inż. Wasilewski, inż. Czepkowski. W ciągu pierwszych 10 lat funkcjonowania biuro projektowe wykonało dokumentację 3 00 000 m³, a w zaprojektowanych przez Miastoprojekt Śródmieście mieszkaniach zamieszkało 50 tys. warszawiaków. K. Krzyżakowa, *Twórcy warszawskiego centrum*, „Stolica”, 1963, nr 28, (14.07) s. 4.

¹²⁹ Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli z dnia 23 stycznia 1954 w sprawie trybu postępowania biur projektowych przy zatwierdzaniu podstawowych projektów budowlanych, „Monitor Polski”, 1954, nr 22, poz. 363. Uchylono w 1958, M.P. 1958 nr 47 poz. 276.

Studium przypadku

Uzgodnienia projektu

Projektantami Generalnymi obiektu byli Bohdan Gniewiewski i Jan Bogusławski. 29 czerwca 1955 roku sprawdzono i uzgodniono lokale usługowe na rzucie parteru bloku 5J (podpisy na projekcie są nieczytelne). Dzień później, 30 czerwca, wstępnie uzgodniono terenową ochronę lotniczą TOPL (Jakimowicz). Projekt wstępny bloku przy Al. Jerozolimskich uzgodniono z projektantem konstrukcji inż. Spanili, instalacji sanitarnej inż. Tomaszukiem, elektrycznej inż. Zwolińskim. Przedstawiciel Zespołu Programowego inż. T. Broniewski zatwierdził zgodność projektu z programowaniem. Rysunki podpisali też projektant inż. arch. B. Gniewiewski oraz I. Krassowska, inż. Siennicki i inż. arch. Bobiński. Na żadnym z rysunków nie ma podpisu Jana Bogusławskiego¹³⁰.

Weryfikacja projektu w biurze projektowym Miastoprojekt, 30.06.1955¹³¹

Tego samego dnia projekt zweryfikował Konstanty Jakimowicz (St. Weryfikator Miastoprojektu) i podpisał rysunki projektowe.

Uwagi weryfikatora:

Po uwagach deskowych pozostaje do uzupełnienia

1. W schronie – rysować kanały nawiewne i wywiewne.
2. Przekroczenie norm – muszą uzyskać zgodę R.T.
3. Korytarz przed wejściem do kabiny maszynowni zbyt wąski.

Podnieść należy próbę pokazania zastosowania płyt prefabrykowanych.

Posiedzenie Rady Technicznej dla Pracowni PW-3, 14.07.1955¹³²

W lipcu 1955 odbyła się Rada Techniczna w Miastoprojekcie Warszawa-Śródmieście. Spotkaniu przewodniczył inż. Stefan Goebel, obecni byli również inż. Konstanty Jakimowicz, inż. Bolesław Kosecki, inż. Jerzy Sobiepan, przedstawiciel Dyrekcji Budowy Osiedli Robotniczych (DBOR) Śródmieście inż. Andrzej Rankowski oraz projektanci prof. Jan Bogusławski i inż. Bohdan Gniewiewski.

Spotkanie rozpoczęło od zreferowania przez projektantów zmian, jakie zostały wprowadzone do projektu w stosunku do wcześniejszej wersji: zmieniono sytuację budynku – pierwsze piętro zostało cofnięte o 3 m od średniej linii zabudowy i pozostawiono tylko jedną „wieżę” w stosunku do planowanych wcześniej czterech. Konstrukcja budynku miała być wykonana z muru ceglanego z wyjątkiem wysuniętych od frontu żelbetowych części. „Blok jest przystosowany do budowy uprzemysłowionej – prefabrykowane będą klatki schodowe, stropy, dachy i balkony”. Trakt ma mieć szerokość 5,6 m. W obiekcie zaplanowano silnie przeszklone sklepy w parterze,

¹³⁰ Architektoniczny projekt wstępny Bl. 5J, APW 1228/IV/A-38. Podpisy znajdują się rysunku sytuacji bloków 4J 5J 1N, na rzucie piwnic, parteru, piętra typowego, poddasza, przekrojach i elewacjach.

¹³¹ Arch. Projekt wstępny bloku 5J. Załącznik do prot. weryfik. Nr 36/PW-3, 30.06.1955, APW 1228/IV/A-38.

¹³² Protokół nr 500 z posiedzenia Rady Technicznej dla Pracowni PW-3 odbytej w dniu 14.08.1955, APW 1228/IV/A-38. Kolejne cytaty pochodzą z protokołu.

a przez zastosowanie „w rzucie partii o wciągniętym do wnętrza licu uzyskano wrażenie nie kończącego się rzędu wystaw sklepowych. Zaprojektowane w ten sposób sklepy i ich wystawy stanowią duże osiągnięcie dla ekspozycji handlu stołecznego”. Kosecki wyraził wątpliwość co do cofnięcia lica budynku o 3 m, słuszne według niego byłoby wycofanie o 1,5–2 m.

Na drugiej części spotkania omawiano część mieszkaniową budynku 5J. Rozpoczął Gniewiewski wyjaśnieniem, że część mieszkaniowa jest oddzielona od sklepów. Przekroczenie normatywów w mieszkaniu 3PK zostało zaakceptowane przez inwestora na wstępnym spotkaniu KOPI.

Goebel zwrócił uwagę na niewłaściwą ilość i rozmiary pralni, za wąski podest przy windzie, za małą łazienkę w mieszkaniu 3PK i maszynownię dźwigu oraz potrzebę oświetlenia pomieszczenia na rowery na antresoli. Przedstawiciel inwestora Rankowski wskazał na niedostateczną powierzchnię pomieszczeń do czyszczenia zsypu i pomieszczenie na rowery, decyzję co do ilości i wielkości pralni pozostawił do decyzji KOPI. Jakimowicz przypomniał o zastrzeżeniach użytkownika do zabezpieczenia sklepu jubilerskiego.

Rada Techniczna akceptuje projekt wstępny bloku 5 J z następującymi uwagami,

- a) należy poszerzyć podest przed windą i zwiększyć maszynownię zgodnie z przepisami oraz powiększyć pomieszczenie dla oczyszczania zsypu śmieciowego
- b) łazienkę w mieszkaniu 3PK zwiększyć do 8 m³.

Rysunki projektowe zostały podpisane w połowie lipca 1955 roku przez Naczelnego Inżyniera Miastoprojektu T. Brzezińskiego, opis techniczny 18 lipca przez Bohdana Gniewiewskiego¹³³, następnie Miastoprojekt Śródmieście przesłało protokół Rady Technicznej i projekt do DBOR-Śródmieście na KOPI¹³⁴.

Posiedzenie Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych przy Centralnym Zarządzie Budowy Miast i Osiedli „ZOR”. 12.08.1955¹³⁵

Na posiedzeniu Komisji Oceny Projektów Inwestycyjnych 12 sierpnia 1955 obecni byli przewodniczący dyr. Mizera, członkowie stali: sekretarz A. Rankowski, A. Parzuch (TOPL), J. Zieliński, F. Haczewski, członkowie niestali: E. Wawrzewski z ramienia DBOR Śródmieście, E. Groszlik, J. Ilczuk przedstawiciel Centralnego Zarządu Miejskiego Handlu Detalicznego (C.Z. MHD), przedstawiciel DBOR Śródmieście – J. Fiszbajn, referent sprawy inż. A. Bobiński i inż. St. Kozłowski, koreferent – B. Marczak i protokolant A. Rankowski.

¹³³ Rysunki projektowe, APW 1228/IV/A-38.

¹³⁴ Odpis korespondencji między biurem Miastoprojekt Śródmieście a DBOR-Śródmieście, 9.08.1955, APW 1228/IV/A-38.

¹³⁵ Protokół Nr 2252 z dnia 12.8.1955 z posiedzenia w sprawie – projektu wstępnego budynku 5J, APW 1228/IV/A-38. Cytaty pochodzą z protokołu. Do dokumentacji nie dołączono koreferatu wspomnianego w punkcie 15. W teczках dotyczących innych części projektu znajdują się listy uwag sporządzone przez koreferentów.

Opinia K.O.P.I.

Projekt przedstawić do zatwierdzenia z następującymi uwagami:

1. Zmniejszyć powierzchnie pralni do 12 m² każda
2. Poszerzyć zsyp węglowy do 1,20 m bądź zlokalizować go gdzieindziej
3. Wyjaśnić sprawę przeznaczenia piwnicy o pow. 42 m² dla radiofonizacji
4. Wyjaśnić pojemność schronów TOPL w całym bloku 4-5J.
5. Powiększyć ilość oczek w schronie o 4
6. Drzwi w przedsionkach schronowych projektować w mijankę.
7. Zaprojektować rozmównicę dziennie-nocną w przedsionku apteki.
8. Zaniechać projektowania windfangów z wyjątkiem sklepów: apteka, odzież lekka, okrycia i jubiler.
9. Usunąć narożne witryny na parterze i na antresoli przy wejściach
10. Drzwi frontowe do sklepów projektować w ten sposób, aby szersze skrzydło miało szerokość 1,00 m.
11. Drzwi do zapleczy projektować jednoskrzydłowe o szer. min. 1,00 m.
12. Pozbawione naturalnego światła dwa lokale dla antresoli należy oświetlić światłem dziennym i przeznaczyć w skrzydle wschodnim na fotografa, grafika lub tp., a w skrzydle zachodnim na zaplecze sklepu jubilerskiego wobec niezrealizowanego fragmentu budynku 1N równocześnie z budową 5-J – to ostatnie rozwiązanie należy uzgodnić z użytkownikiem.
13. Akceptować proponowaną strukturę mieszkań
14. Wywołać decyzję Ministra dotyczącą przekroczeń normatywnych z tym, że przekroczenia te KOPI uważa za usprawiedliwione, jako spowodowane likwidacją loggii, szerokością traktu i powodujące polepszenie części mieszkalnej.
15. Zalecić rozważenie wprowadzenia drobnych zmian funkcjonalnych, w niektórych mieszkaniach proponowanych przez koreferenta.
16. W części biurowej poszerzyć korytarze do min. 1,50 m, pokoje biurowe od strony południowej łączyć co pokój, a od strony północnej co drugi pokój.
17. Rozważyć możliwość wykorzystania części poddasza na pracownię plastyczne, a w razie znalezienia takiej możliwości zapewnić im odpowiednie warunki cieplne (i ewentualnie skonsultować z ZPAP¹³⁶).
18. Pow. strychu przeznaczoną na suszarnie podzielić na boksy.
19. Wobec pozostawienia w projekcie, pomimo odmiennego zalecania KOPI szerokości klatek 2,50 m – ponownie postuluje się o bezwarunkowe zwężenie ich do 2,40 m.
20. W opisie technicznym dokonać poprawek w obliczeniu kubatury i ilości pokoi biurowych.

Do Stołecznego Urzędu Budownictwa m.st. w Warszawie, 30.08.1955¹³⁷

Dział Kontroli Technicznej Przedsiębiorstwa Projektowego Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście przesłał 30 sierpnia 1955 do Stołecznego Urzędu

¹³⁶ Skrót nie został rozwinięty, najprawdopodobniej chodzi o Związek Polskich Artystów Plastyków.

¹³⁷ Korespondencja ze Stołecznym Urzędem Budownictwa, 30.08.1955, APW 1228/IV/A-38.

Budownictwa m.st. w Warszawie trzy egzemplarze projektu wstępnego, odpis protokołu Rady Technicznej z dnia 14.07.1955 nr 500 i odpis uwag weryfikatora, prosząc o zatwierdzenie/akceptację pod względem urbanistyczno-architektonicznym. W piśmie zawarta była również prośba „o możliwie szybkie załatwienie sprawy lub powiadomienie, że zachodzi potrzeba dodatkowych opracowań (...) względnie przedłożenia projektu do zatwierdzenia przez Prezydium Rządu”. Pismo podpisał Konstanty Jakimowicz w zastępstwie Kierownika Działu Kontroli Technicznej.

Posiedzenie Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej, 19.10.1955¹³⁸

Na posiedzeniu Komisji obecni byli Członkowie Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej arch. J. Knothe, arch. H. Rutkowski, arch. Z. Stępiński, arch. S. Tworowski, arch. M. Weinfeld, Dyrekcja DBOR Śródmieście dyr. Rogala, przedstawiciel Oddziału Warszawskiego SARP inż. arch. Chruścielewski, przedstawiciele Biura Urbanistycznego Warszawy (BUW): inż. arch. Marczewski i inż. arch. Jankowski, Zastępca Naczelnego Architekta Warszawy inż. arch. S. Lasota oraz projektanci: inż. arch. A. Kosecka, inż. arch. B. Kosecki, inż. arch. Bobiński, inż. arch. Kłopotowska. Spotkaniu przewodniczył Naczelnny Architekt Warszawy inż. J. Sigalin. Tematem spotkania było osiem budynków, w tym projekty bloków 5J i 4J.

Spotkanie rozpoczął Bobiński od omówienia sytuacji, programu, rzutów, przekroju typowego piętra, elewacji i projektowanej faktury. Jankowski potwierdził, że sytuacja jest zgodna z planem zagospodarowania przestrzennego, elewację frontową uznał za opracowaną zbyt schematycznie, zwrócił uwagę na brak rozwinięcia budynku od strony wschodniej i zachodniej. BUW postawił wniosek o uzupełnienie projektu i przedstawienie ponownie do akceptacji. Wątpliwości według Jankowskiego budziło też rozwiązanie sklepów – „przy 12 m trakcie 7 m wysokości budzi zastrzeżenia”. Uważał również, że potrzebne będzie dodatkowe zlecenie na zaprojektowanie neonów.

Przewodniczący spotkania zauważył, że protokół KOPI zawiera szereg uwag, które wprowadzić można bez zmiany elewacji. Realizacja budynku przewidywana była na 1956 rok.

Rutowski uznał za błędne „przenoszenie wątku elewacji z istniejących budynków po przeciwnej stronie na elewację budynku nowego. Nieskomponowanie zwartej bryły w omawianej sytuacji urbanistycznej, która jest odpowiednia do zaprojektowania dużego nowoczesnego budynku budzi zasadnicze zastrzeżenia”. Według niego w budynku nie ma koncepcji konstrukcji, a program nie jest prawidłowo opracowany.

Weinfeld oświadczył, że „architektura budynku budzi zastrzeżenia. Potrójne rytmy są niezrozumiałe, zagubione (...) nie są odzwierciedleniem funkcji budynku. Elewacja winna być bardziej jednorodna i bardziej szczerą”.

Stępiński poparł uwagi Rutkowskiego, dodał, że prezentowany budynek mógłby stanąć wszędzie, a w okolicy CDT, BGK i skrzyżowania właściwa byłaby

¹³⁸ Protokół Nr 26/P/55 z posiedzenia Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej odbytej w dniu 19.10.1955, APW 1228/IV/A-38. Cytaty pochodzą z protokołu.

inna bryła i architektura, a bliski termin realizacji utrudnia decyzję. Partery uważał za rozwiązane dobrze, ale wyrażał wątpliwości do elewacji: „Elewacja od strony Al. Jerozolimskich jest denerwująca. Kompozycja podkreślająca osiowość budynku jest niekonsekwentna”, a rytm trzech loggii należy poprowadzić przez całą elewację. „Kompozycja jest nieszczerza – może jest to wynik układu rzutów? (...) warto jeszcze popracować nad elewacją”.

Knothe uważał wieżę zamykającą ulicę Mysią za zbędną, nie zgodził się z twierdzeniem, że sytuacja urbanistyczna jest wyjątkowa, budynek jest według niego rozwiązany poprawnie, ale zastrzeżenia budzi elewacja od ulicy Kruczej. Nawiązanie do architektury CDT i podkreślanie osiowości oceniał pozytywnie, o ile wynikało z rzutów. „Sklepy są generalnym nieszczęściem całego śródmieścia”. Podkreślił, że ważne w architekturze tego typu będą dobre materiały i jakość wykonania. „Budynek zrealizowany wg przedstawionego projektu będzie dobry i spełni swoją rolę”.

Kolejno zabrał głos Marczewski – uważał sklepy za prawidłowo rozwiązane, elewacja nie budziła jego zastrzeżeń, lepiej jednak, gdyby była bardziej jednorodna. Podobnie, jak Knothe wyrażał wątpliwość do podwyższenia budynku na osi ulicy Mysiej.

Projektant Bobiński uważał, że zaakcentowanie narożnika Brackiej i Nowogrodzkiej jest lepsze, niż pokazywanie szczytu kamienicy przy Nowogrodzkiej 4. Nie zgadzał się, że uzasadnione będzie bardziej jednorodne traktowanie elewacji od Brackiej i Kruczej.

W podsumowaniu Sigalin wyróżnił dwa punkty widzenia pojawiające się w dyskusji. Pierwszy, zgodnie z którym przedstawiona sytuacja jest urbanistycznie wyjątkowa (Rutkowski, Weinfeld i częściowo Jankowski), drugi (Knothe, Marczewski, Tworowski i Sigalin) że omawiany budynek ma być jednym z elementów zabudowy Alei Jerozolimskich i nie wymaga specjalnego traktowania. Budynek został, według przewodniczącego, zaprojektowany poprawnie, a „zróżnicowanie elewacji przy równoczesnym zharmonizowaniu wydaje się możliwe”. Elewacje od Kruczej należy powiązać ściślej z budynkiem od Alei Jerozolimskich i nie należy nadawać jej osobnego charakteru, powinno się zmienić lokalizację warsztatu ślusarskiego z narożnika Nowogrodzkiej i Brackiej. Warto ujednolicić poziome podziały na elewacji bez zmian na rzucie. „Budynek nadaje się do realizacji z zastrzeżeniem elewacji skrzydła od ul. Kruczej, która nie jest dziś jeszcze przedmiotem zatwierdzenia”. Ze względu na swoje gabaryty i rozbieżność zdań w Komisji projekt miał zostać przedstawiony Prezesowi Komitetu i grupie kolegów w obecności przedstawicieli posiedzenia do ostatecznego przekonsultowania.

Rutkowski podkreślił, że nie krytykuje samej elewacji, tylko nie podoba mu się „zasada układu strukturalnego w stosunku do sytuacji urbanistycznej”.

Weinfeld na koniec zaznaczył, że trudno jest przedstawiać uwagi po niedostatecznej analizie, jedynie na podstawie wrażenia, jakie ma się po krótkim obejrzeniu projektów. „W tej elewacji czegoś brakuje – brak jednności w różnorodności jako pewnej zasadzie. Parter zaprojektowany jest dobrze, natomiast cztery podziały pionowe są bardzo agresywne. Ponadto wydaje się możliwe dopełnienie okien pośrednich oraz poszerzenie środkowych 3-oj dzielnych okien”. W uzupełnieniu podsumowania napisano: „W projekcie szczegółowym należy przeanalizować uwagi arch. Weinfelda”.

Zatwierdzenie projektu wstępnego pod względem urbanistyczno-architektonicznym, 19.10.1955¹³⁹

Tego samego dnia Naczelnny Architekt zatwierdził projekt wstępny (il. 13) pod względem urbanistyczno-architektonicznym pod następującymi warunkami.

1. Wprowadzić zmianę programu (dec. P.R.N. m.st Warszawa) zamieniając restauracje kawiarnie i bar samoobsługowy oraz ew. sklepy z artykułami oświetlenia i winno-cukierniczy na zespół sali muzyki mechanicznej bądź na zespół kina aktualności lub na oba te zespoły połączone. Zmianę tę, która w żadnym razie nie powinna wstrzymać dalszego opracowania projektu technicznego, przedstawić roboczo w formie wstępnej do zatwierdzenia po zaopiniowaniu przez K.O.P.I i właściwych specjalistów.
2. Na elewacji od strony Al. Jerozolimskich należy od razu zaprojektować neony.

Konferencja zorganizowana przez Zarząd Techniki Ministerstwa Budownictwa Miast i Osiedli w porozumieniu z Miastoprojektem Warszawa-Śródmieście, 28.10.1955¹⁴⁰

W październiku odbyła się konferencja w sprawie uprzemysłowienia budowy bloków 4J, 5J, 1N i 4Ś. Obecni byli przedstawiciele Zarządu Techniki Ministerstwa Budownictwa Miast i Osiedli: przewodniczący dyr. inż. Edward Czerny, inż. Leonard Urban i inż. Edward Zaremba. Centralny Zarząd Zakładu Osiedli Robotniczych (ZOR) reprezentowali inż. Stanisław Teichfeld i inż. Antoni Key, Centralny Zarząd Biur Projekt. B [niecz.] inż. Waław Chyrosz i inż. J. Pomirski, C.Z.B.M.¹⁴¹ Warszawa Bolesław Kaliński i Stanisław Warpachowski, DBOR Warszawa Śródmieście Edward Groszlik, J. Gościcki, Centralny Zarząd Produkcji Elementów Budowlanych Władysław Gąsowski [niecz.].

Na spotkaniu obecni byli przedstawiciele Miastoprojektu Śródmieście: dyrektor inż. Władysław Fąfrowicz [niecz.], Naczelnny inżynier Tadeusz Brzeziński, prof. inż. Jan Bogusławski, inż. Bohdan Gniewiewski, inż. Stefan Goebel, inż. Jerzy Sobiepan, inż. Bolesław Kosecki, inż. J. Koltosz [niecz.].

Decyzja:

Projekt uprzemysłowienia budowy bloku 4J-5J, zebrani przyjmują w założeniu, że elewacja nie budzi zastrzeżeń Naczelnego Architekta Warszawy i że dokumentacja będzie sporządzona w ten sposób, aby w braku pewnych elementów budowa mogła być prowadzona sposobem tradycyjnym.

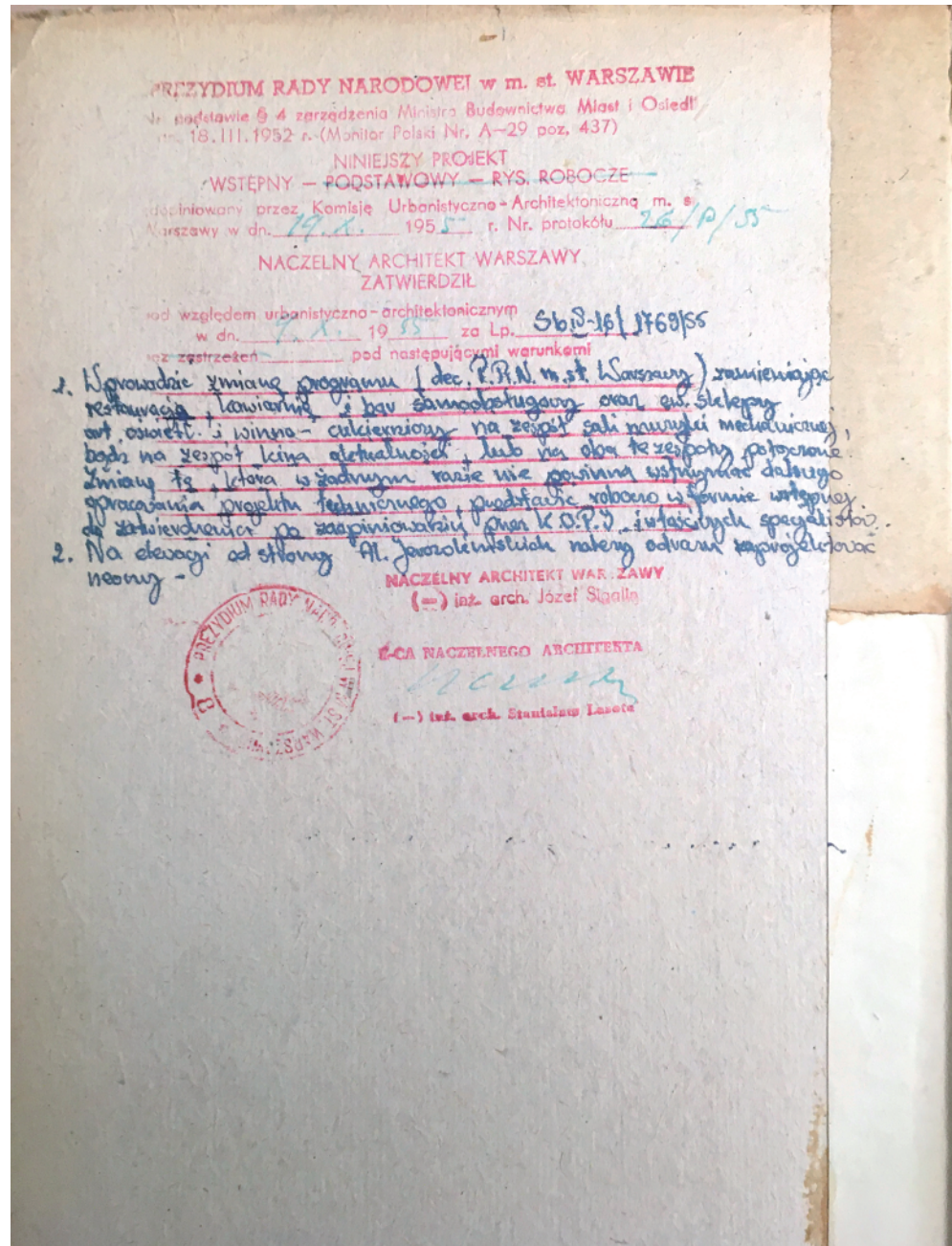
Zarząd techniki zwoła wewnętrzną konferencję z Min. Przemysłu Materiałów Budowlanych w sprawie uzgodnienia prefabrykacji bloków ceglanych wraz z fakturą w Zielonce. Zarząd Techniki przeprowadzi rozmowy z Dep. Techniki

¹³⁹ Wpis na wewnętrznej stronie okładki projektu, Architektoniczny projekt wstępny Bl. 5J W-wa, Al. Jerozolimskie APW 1228/IV/A-38. Cytaty z wpisu.

¹⁴⁰ Protokół z konferencji odbytej dnia 28.X.1955 zorganizowanej przez Zarząd Techniki Ministerstwa Budownictwa Miast i Osiedli w porozumieniu z Miastoprojektem Warszawa-Śródmieście, APW 1228/IV/A-37. Relacja z tego spotkania dostępna była w dokumentacji projektu 4J.

¹⁴¹ Prawdopodobnie Centralny Zarząd Budownictwa Miejskiego.

13. Zatwierdzenie projektu wstępnego pod
względem urbanistyczno-architektonicznym,
19.10.1955, APW 1228/IV/A-38
13. Approval of preliminary urban-architectural
design, 19.10.1955, APW 1228/IV/A-38

Min. Przemysłu Mat. Budowlanych co do możliwości produkcji licówki kolo-
ru kremowego.

Pracownia Organizacji Budowy Miastoprojekt Śródmieście opracuje projekt
organizacji budowy dla produkcji bloków ceglanych w zielonce oraz projekt
poligonu dla produkcji ścianek działowych gipsowo-żużlowych na miejscu
budowy, po otrzymaniu zlecenia od inwestora. Kosztorys należy wykonać na
budynek montowany z elementów prefabrykowanych, kosztorys wskaźniko-
wy oprzeć na cenach budynków budowanych metoda tradycyjną.

Projektant architektury winien w porozumieniu z Zarządem Techniki zapo-
znać się z techniką obramień okiennych prefabrykowanych.

Rada Techniczna dla Pracowni PW-3, 15.12.1955¹⁴²

Dnia 15 grudnia 1955 odbyła się robocza Rada Techniczna dla Pracowni PW-3 w sprawie postulatów konstrukcyjnych przy opracowaniu dokumentacji na pełne uprzemysłowienie budynków 4J i 5J. Obecni byli przewodniczący inż. Jerzy Sobiepan, członkowie: inż. Jerzy Dutkiewicz, inż. Felicjan Nowosielski, inż. Zbigniew Oppman, inż. Kazimierz Suszyński, rzeczoznawcy inż. Wacław Chyrosz i inż. Kaliński, weryfikator Zbigniew Nadeyski i projektanci architektury: prof. Jan Bogusławski, inż. Bohdan Gniewiewski i inż. Andrzej Bobiński, projektanci konstrukcji inż. Stanisław Kozłowski i inż. Tadeusz Spanili i projektanci instalacji sanitarnych inż. Jerzy Lubowiecki, ob. Szczepan Morawski i inż. Rajmund Nafalski. W imieniu inwestora na spotkaniu obecny był dyr. Bolesław Marczak. Protokołowała Jadwiga Połabińska.

Podczas spotkania dyskutowano o problemach, jakie pojawiły się przy pracy nad dokumentacją konstrukcyjną i architektoniczną. Spanili przedstawił zagadnienia konstrukcyjne – dwie możliwości wykonania murów: mur grubszy 51 cm z zaprawą lżejszą, dwie dolne kondygnacje z cegły pełnej, a kolejne z dziurawki, albo mur grubości 38 cm z sitówki lub dziurawki z zaprawą wysokiej jakości. Dwie najwyższe kondygnacje proponował wykonać z betonu lekkiego. Drugie przedstawione zagadnienie to sprawa ścian kominowych. Architekci postulowali zwężenie części ściany bez przewodów i powiększenie pokoi o powstałe nisze, co wpłynie na zwiększenie kosztów konstrukcji.

Projektant Gniewiewski stwierdził, że mieszkania projektowane są w granicach norm i można zrezygnować z wnęk, jednak zasadne pozostaje pytanie, czy ważniejsza jest tańsza konstrukcja, czy lepsze wnętrze. Dalej relacjonował problemy powstałe przy projekcie architektonicznym – trudność stanowiła duża ilość przewodów wentylacyjnych. Proponował stosowanie kanałów zbiorczych dla kuchni i łazienek, zredukowanie przewodów w pokojach i skasowanie w kuchni trzonu węglowego, tak by pozostawić tylko kuchnię gazową, przy której kanał wentylacyjny służyłby jako awaryjny. W mieszkaniach 3PK normatyw przewidywał wydzielenie wc, co powodowało przymus wprowadzenia kolejnych przewodów, a to utrudniało budownictwo uprzemysłowione. Za dyskusyjne uznał również prowadzenie przewodów centralnego ogrzewania po wierzchu ścian poprzecznych, dla zmniejszenia „gałązek” należało zrezygnować z grzejników pod oknami.

Głos zabrał Kaliński zwracając uwagę, że na ten moment nie wiadomo, czy cegła sitówka odpowiedniej marki będzie dostępna na rynku. Według niego „Decyzję należałoby uzyskać przez Ministerstwo Budownictwa M. i O. Departament Techniki powinien uzyskać konkretne dane z Min. Materiałów Budowlanych. W obecnej chwili sitówka nie jest produkowana niemal wcale (...) dziurawka odpowiedniej marki w obecnej chwili jest na rynku i stosowanie betonu lekkiego na 2 ostatnich kondygnacjach jest dla wykonawstwa utrudnieniem, głównie ze względu na przymocowanie okładziny elewacyjnej”. Oppman wypowiedział się również przeciw sitówce jako materiale znacznie droższemu.

¹⁴² Protokół nr 566 z Rady Technicznej dla Pracowni PW-3 odbytej w dniu 15.12.1955, APW 1228/IV/A-37. Relacja z tego spotkania dostępna była w dokumentacji projektu 4J.

Chyrosz postulował, by zastosować jak najłżejsze elementy i modularne wymiary, tak by zminimalizować ilość typów elementów. Filary stropowe należy zaprojektować symetryczne. Decyzja co do nisz może być według niego podjęta później. Był przeciwny stosowaniu betonu lekkiego na najwyższych kondygnacjach, gdyż to rozwiązanie wymaga wielu dylatacji.

Dutkiewicz opowiedział się za skasowaniem kuchni węglowych – według rozpatrywanych uprzednio na KOPI CZ ZOR wytycznych dopuszczalne dopuszczalne były kuchenki gazowe, pod warunkiem, że kanał wentylacyjny mógłby być używany jako spalinowy.

Nowosielski był również przeciwny gazobetonowi na wyższych kondygnacjach, ponieważ nowy materiał utrudni dla budowy.

Suszycki zaznaczył, że „stosowanie zbiorczych kanałów wentylacyjnych dopuszczalne jest możliwe tylko na budowach doświadczalnych (...) należałoby wystąpić do Min Bud. M. i O. o zezwolenie, to jest traktowanie budynku 4J-5J jako doświadczalnego”.

Bogusławski poruszył sprawę ścian przy klatce schodowej, które zgodnie z prawem powinny zostać zaprojektowane jako ogniowe z żelbetu. Pytał, czy można odstąpić od tego i wykonać je jako działowe z połówki cegły lub z gazobetonu.

Marczak nie opowiadał się za skasowaniem kuchni węglowych i oddzieleniem WC do 3PK i skierował sprawę do omówienia z dyrektorem Rogalą podczas planowanej konferencji z generalnymi projektantami. Zwracał też uwagę, że w Śródmieściu przewiduje się trudności w zaopatrzeniu w gaz.

Przedstawiciele Zespołu Sanitarnego nie mogli się wypowiedzieć w sprawie, gdyż nie włączyli się jeszcze do pracy „wobec braku zlecenia wewnętrznego”.

Decyzja:

Rada Techniczna po przeanalizowaniu postulatów proj. Konstrukcji i architektury w sprawie dokumentacji bud. konstrukcji i architektury w sprawie dokumentacji bud. 4-5J na pełne uprzedmiotowienie zajęła stanowisko następujące:

- a) ściany należy wykonać szerokości 38 cm z cegły dziurawki stosując za sprawą odpowiednio wysokiej marki (łącznie ze ścianami 2 ostatnich kondygnacji, na które nie należy przewidywać betonu lekkiego).
- b) w sprawie stosowania kanałów wentylacyjnych zbiorczych do łazienek w.c. należy wystąpić o zezwolenie do Min, Bud. M i O. (tekst opracuje główny specjalista sanitarny).
- c) sprawa usunięcia trzonów węglowych z kuchni oraz włączenia w.c. do łazienki w mieszkaniu 3 PK zostanie uzgodniona bezpośrednio przez gen projektantów w dyr. Rogalą.
- d) ściany przy „uszach” klatki schodowej można wykonać z betonu lekkiego lub z cegły.
- e) sprawę materiału na ściany działowe, sprawę nisz w ścianach gdzie część zajęta jest przez przewody kominowe oraz spraw ew. prowadzenia przewodów c.o. po wierzchu ścian uzgodnić przy dalszych szczegółowych opracowaniach. Wykonanie dokumentacji sanitarnej należy rozpocząć jak najszybciej.

DBOR-Śródmieście, 16.12.1955¹⁴³

W dniu 16 grudnia Miastoprojekt zwrócił się do DBOR z prośbą o poparcie w staraniach o zgodę Ministra Gospodarki Komunalnej na projektowanie kuchen gazowych lub gazowo-elektrycznych. W razie wypadków awaryjnych przewidziane będą przewody w kuchniach do których będzie można podłączyć kuchnię węglową.

Wiadomość od CZBM-Warszawa, 24.12.1955¹⁴⁴

Do wiadomości Miastoprojektu Śródmieście podano pismo, które zastało wysłane do Centralnego Zarządu Zaopatrzenia Ministerstwa Budownictwa Miast i Osiedli przez CZBM w Warszawie. W piśmie Zarząd zawiadamia, że w 1956 i 1957 roku potrzebne będą rzadko stosowane materiały: cegła sitówka potrzebna do budowy śródmieścia w ilości około 800 tys. sztuk i cegła silikatowa barwiona na inwestycje w Grochowie i Bielanych. CZBM-Warszawa prosi również o informacje, czy w roku 1956 uruchomiona będzie produkcja elewacyjnych płytek okładzinowych oraz w jakich rodzajach i terminie.

Klauzula zatwierdzenia Ministra Gospodarki Komunalnej, 28.01.1956¹⁴⁵

Na podstawie opinii wspólnej KOPI przy Centralnym Zarządzie Budowy Miast i Osiedli ZOR z dnia 12.08.1955 Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Gospodarki Komunalnej mgr St. Sreka zatwierdził projekt wstępny II stadium budynku 5J. W projekcie technicznym nakazał wprowadzić zalecenia KOPI.

Projekt techniczny architektoniczny bud. mieszkalnego z lokalami usługowymi bl. 5J

Powstał projekt podstawowy. Na rysunku parteru uzgodniono lokale usługowe, a opis techniczny został podpisany 10 kwietnia 1956¹⁴⁶.

Uwagi weryfikatora, 19.04.1956¹⁴⁷

W dniu 19 kwietnia Mischał zweryfikował projekt techniczny i opatrzył podpisem rysunki. W uwagach wymienił:

W rzucie piwnic:

- 1) Zdylać ściany tunelu schronowego ze ścianami budynku
- 2) Zmienić kierunek otwierania drzwi schronowych z przedsionka na klatkę schodową N V „na ścianę”.
- 3) Uzgodnić i zweryfikować pomieszczenia schronowe pod względem przepisów TOPL

¹⁴³ APW 1228/IV/A-37. Pismo w dokumentacji projektu 4J.

¹⁴⁴ APW 1228/IV/A-37. Pismo w dokumentacji projektu 4J.

¹⁴⁵ Klauzula zatwierdzenia, 28.01.1956, APW 1228/IV/A-38.

¹⁴⁶ Projekt techniczny architektoniczny bud. Mieszkalnego z lokalami usługowymi bl. 5J, APW 1228/IV/A-38. Na rysunku elewacji znajduje się również podpisy A. Męcińskiej z 24.03.1956. Nazwisko nie pada więcej w projektach, ani w protokołach z zebrań i trudno stwierdzić, czego dotyczyło to uzgodnienie.

¹⁴⁷ Uwagi weryfikatora do projektu technicznego (II faza) budynku mieszkalnego z lokalami usługowymi w „5J” przy Al. Jerozolimskich – PW3, APW 1228/IV/A-38.

- 4) Oznaczyć przewody wentylacyjne w magazynach, piwnicach, w pom. gazomierza itd.
- 5) W pomieszczeniach pralni oznaczyć również przewody wentylacyjne i wrysować przewody dymowe.
- 6) Ilość pralni w budynku 2 jest niewystarczająca na 80 mieszkań. Ze względu na brak miejsca w piwnicach budynku „5J” – przewidziano dodatkowe 2 pralnie w bud. „4J” i „1N” dostępne z piwnic bud. 5J.
- 7) Oznaczyć poziomy zagłębienia piwnic, magazynów, pralni, schronów itd. W rzucie piętra typowego =
 - 1) Przy rzucie piętra typowego wrysować strzałkę wskazującą strony świata
 - 2) W zatokach podestowych klatek schodowych, ścianki żel-betowe gr. 10 cm należy pogrubić do 12 cm.
 - 3) Uzupełnić wymiarowanie: szerokość podestów przed wejściem do dźwigów osobowych, głębokość traktów, kuchen, wymiarowanie łazienek itd.
 - 4) Obudowanie dźwigów osobowych ściankami gr. 15 cm uważam za wykonane w żelbecie co należy uwidocznić graficznie.
 - 5) We wszystkich rzutach i przekrojach uzupełnić oznaczenie poz. Obliczeń statycznych konstrukcji.
 Z powodu znacznych przekroczeń normatywnych należy wywołać decyzję Min. Gospodarki Komunalnej zgodnie z punkt. 14 protokołu KOPI nr 2252 z dn. 12.VIII.55 r.

Złożenie w Stołecznym Urzędzie Budownictwa w m.st. Warszawy projektu podstawowego, 21.04.56¹⁴⁸

21 kwietnia 1956 roku Dział Kontroli Technicznej Miastoprojektu przesłał do Stołecznego Urzędu Budownictwa 3 egzemplarze architektonicznego projektu podstawowego budynku mieszkalnego z lokalami usługowymi Nr 5J, opis techniczny, protokół Rady Technicznej z dnia 14.07.1955 nr 500, protokół KOPI z dnia 12.08.1955 Nr 2252 i odpis uwag weryfikatora. Kierownik Działu inż. arch. Stefan Goebel zwracał się do Urzędu Budownictwa z prośbą o zatwierdzenie (akceptację) pod względem urbanistyczno-architektonicznym w możliwie szybkim czasie lub powiadomienie o potrzebie dodatkowych opracowań lub przedłożenia projektu dla zatwierdzenia przez Prezydium Rządu.

Zatwierdzenie projektu podstawowego przez Architekta Naczelnego Warszawy, 11.05.1956¹⁴⁹

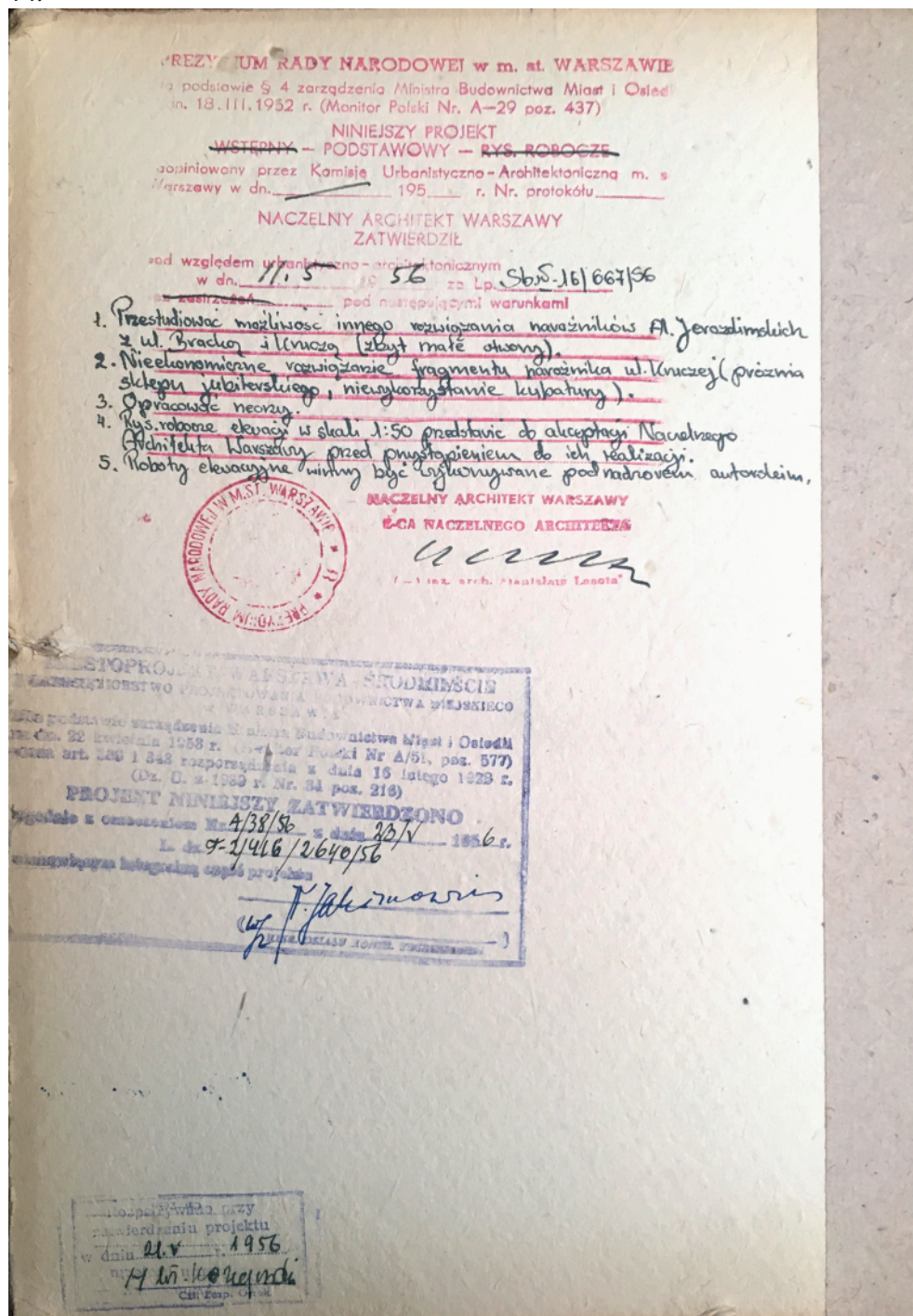
Naczelny Architekt Warszawy zatwierdził projekt podstawowy (il. 14) pod względem urbanistyczno-architektonicznym z następującymi uwagami:

1. Przystudiować możliwość innego rozwiązania narożników Al. Jerozolimskich z ul. Bracką i Kruczą (zbyt małe otwory).

¹⁴⁸ Pismo Działu Kontroli Technicznej, APW 1228/IV/A-37.

¹⁴⁹ Projekt techniczny architektoniczny bud. Mieszkalnego z lokalami usługowymi bl.5J, wpis na wewnętrznej stronie okładki projektu, APW 1228/IV/A-38.

14.

14. Zatwierdzenie projektu podstawowego przez
Architekta Naczelnego Warszawy, 11.05.1956
i Biuro Projektowe Miastoprojekt Warszawa
Śródmieście, 23.05.1956, APW 1228/IV/A-38
14. Approval of the basic design by the Chief
Architect of Warsaw, 11.05.1956 and Biuro
Projektowe Miastoprojekt Warsaw Śródmieście,
23.05.1956, APW 1228/IV/A-38

2. Nieekonomiczne rozwiązanie fragmentu narożnika ul. Kruczej (próżnia sklepu jubilerskiego, niewykorzystanie kubatury).
3. Opracować neony.
4. Rys. Robocze elewacji w skali 1:50 przedstawić do akceptacji Naczelnego Architekta Warszawy przed przystąpieniem do ich realizacji.
5. Roboty elewacyjne winny być wykonywane pod nadzorem autorskim.

Orzeczenie Nr A/38/56, 23.05.1956¹⁵⁰

Pismo (il. 15) do Dyrekcji Budowy Osiedli Robotniczych Warszawa-Wschód. Dział Kontroli Technicznej Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście zatwierdza projekt pod względem techniczno-budowlanym z warunkami wyszczególnionymi na odwrocie:

Do uwzględnienia w rysunkach roboczych:

1. Wszystkie węzły sanitarne zwentylować przy pomocy wentylacji grawitacyjnej (oprócz mechanicznej)
2. W mieszkaniach „P” zwiększyć kubaturę łazienek do 6,80 m³ przy ewentualnej gorącej wodzie dla [dalsza część zdania nieczytelna]
3. Przewidzieć dylatacje stropów zewnętrznych
4. W przekrojach – uwidocznić ocieplenie stropu nad klatką schodową oraz ostatniego stropu

Pod pismem podpisały się dwie osoby – Konstanty Jakimowicz w zastępstwie Kierownika Działu Kontroli Technicznej i druga osoba, której podpis z datą 21 maja 1956 (taki sam znajduje się pod uwagami do projektu) jest nieczytelny.

Na okładce, pod wpisem od Naczelnego Architekta znalazła się pieczęć „Projekt niniejszy zatwierdzono zgodnie z orzeczeniem Nr A/38/56 z dnia 23/V 1956”¹⁵¹ podpisana w zastępstwie przez Konstantego Jakimowicza.

Podsumowanie rozdziału 3

Analiza dokumentów budynku nr 5J przy Alejach Jerozolimskich pokazuje, w jakich warunkach pracowali architekci w latach 50. XX wieku. Liczba wewnętrznych i zewnętrznych organów opiniujących i zatwierdzających była bardzo duża i takie zbiurokratyzowanie projektowania nie mogło sprzyjać pracy twórczej. W środowisku architektonicznym przez kilka lat mówiono o konieczności wprowadzenia zmian lub wymyślenia całego procesu na nowo, a szansę na poprawę widziało w zmianach politycznych w połowie lat 50. XX wieku.¹⁵² W 1958 roku uchylono Zarządzenie z 1954 roku regulujące postępowanie biur projektowych przy zatwierdzaniu projektów¹⁵³, a pozostałe przepisy omawiane w tym rozdziale w 1961 wraz przyjęciem nowej Ustawy o prawie budowlanym¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Orzeczenie Nr A/38/56, 23.05.1956, APW 1228/IV/A-38. Cytaty pochodzą z dokumentu.

¹⁵¹ Projekt techniczny architektoniczny bud. Mieszkalnego z lokalami usługowymi bl.5J, wpis na wewnętrznej stronie okładki projektu, APW 1228/IV/A-38.

¹⁵² Pisali o tym między innymi: S. Wróblewski, *Kilka słów o bolączkach organizacji projektowania*, „Biuletyn Techniczny Biur Projektowych Budownictwa Miejskiego”, 1956, nr 6, s. 6–8; T. Brzeziński, *Weźmy sprawy w swoje ręce*, „Biuletyn Techniczny Biur Projektowych Budownictwa Miejskiego”, 1956, nr 6, s. 8–10; E. Markowicz, *O biurokracji, typizacji i...stabilizacji*, „Biuletyn Techniczny Biur Projektowych Budownictwa Miejskiego”, 1956, nr 7, s. 7–8; J. Andrzejewski, *Biurokratyczne perpetuum mobile*, „Miasto”, 1956, nr 4, s. 26–28; K. Bien, *U architektów bez zmian [O reorganizację biur projektowych]*, „Przegląd kulturalny”, 1956, nr 33, s. 2.

¹⁵³ Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli z dnia 23 stycznia 1954 w sprawie trybu postępowania biur projektowych przy zatwierdzaniu podstawowych projektów budowlanych.

¹⁵⁴ Ustawy z dnia 31 stycznia 1961 r. Prawo budowlane. (Dz.U. nr 7, poz.46).

15.

Miastoprojekt Warszawa-Sródmieście
Przedsiębiorstwo Projektowania
Budownictwa Miejskiego
Warszawa, ul. Sienkiewicza 12/14
Dział Kontrolny Technicznej

Warszawa, dnia 23/V 1956

Do Dyrekcji Budowy Osiedli Robotniczych
Warszawa - Wschód
w/m ul. Niecała 4
/nazwa i adres instytucji/

Dz. 2/416/2640 /56

ORZECZENIE Nr. A/38/56

związku ze złożeniem do zatwierdzenia projektu architektonicznego
budynku mieszkalnego celem sklepowym na nieruchomości położonej w przy ul. Al. Jerozolimskiej Nr. 51

Miastoprojekt Warszawa - Śródmieście działając na podstawie zarządzenia Ministra Budownictwa Miast i Osiedli z dnia 22 kwietnia 1953 r. w sprawie ustalenia wykazu biur projektowych upoważnionych do zatwierdzenia podstawowych projektów budowlanych w zakresie budownictwa ogólnego Monitor Polski Nr. A-53 poz. 577/ oraz zgodnie z art. 345 i na podstawie art. 333 rozporządzenia z dnia 16 lutego 1928 r. o prawie budowlanym i budowie osiedli /Dz. Urz. 1939 r. Nr. 34 poz. 216 z późniejszymi zmianami/, zatwierdzam wymieniony projekt pod względem techniczno-budowlanym z warunkami wyszczególnionymi poniżej, na odwrocie, na załączniku

Uprawia zatwierdzenia projektu z powodów następujących

W niniejszego orzeczenia służy odwołanie do Prezesa Komitetu do Spraw Urbanistyki i Architektury za pośrednictwem biura projektowego w terminie 14 dni od dnia następnego po doręczeniu.

Zgodnie z przepisem § 5 ust. 1 rozporządzenia z dnia 14 września 1935 r. nadzorze policyjno-budowlane nad wykonywanymi robotami budowlanymi Dz. U. Nr. 70. poz. 458/ o zamierzonym przystąpieniu do wykonania robót objętych zatwierdzonym projektem należy zawiadomić Prezydium Rady Narodowej w m.st. Warszawie Wydział Inspekcji Budowlanej na 14 dni przed rozpoczęciem tych robót.

Owocześnie w myśl przepisów § 12 rozporządzenia z dnia 2 lipca 1929 r. sporządzaniu i zatwierdzaniu projektów /planów/ robót budowlanych i trybie postępowania przy wydawaniu pozwoleń na budowę i na użytkowanie budynków /Dz. U. Nr. 58 poz. 456/ należy spowodować złożenie do tej wymienionej Prezydium Rady Narodowej deklaracji ustanowionej kierownika robót budowlanych i montażowych.

załącznik: 1/ egz. projektu
2/ egz. obliczeń

Właściciel: 21.5.56
Wydział Inspekcji Budowlanej
Rady Narodowej Al. Jerozolimskie
28 z zał.
Pracownia z zał.

Wp. /J. Jakimowski/
Kierownik Działu Kontroli Technicznej

15. Orzeczenie Nr A/38/56, 23.05.1956,
APW 1228/IV/A-38

15. Ruling No. A/38/56, 23.05.1956,
APW 1228/IV/A-38

Bibliografia

Teksty źródłowe

- A. Cz., *Nareszcie nowoczesne i wielkomiejskie centrum*, „Stolica”, 1959, nr 12
- A. Cz., *Stołeczne neony*, „Stolica”, 1959, nr 20
- Bar „PRAHA” w Warszawie, „Architektura”, 1959 nr 7
- Bar dla 10 tysięcy, „Życie Warszawy”, 7.03.1959, nr 57
- Baraniewski W., *Odwilżowe dylematy polskich architektów*, w: *Odwilż. Sztuka ok. 1956 r.*, red. P. Piotrowski, Poznań 1996
- Basista A., *Betonowe dziedzictwo: Architektura w Polsce czasów komunizmu*. Warszawa-Kraków 2001
- Cymer A., *Architektura w Polsce 1945-1989*, Warszawa 2019
- Czapelski M., *Moduły i wieżowce. Polscy architekci wobec przemian w budownictwie mieszkaniowym 1956-1970*, Warszawa 2018
- Czarnecki M., *Twórczość Jana Bogusławskiego na tle kierunków architektury XX wieku w Polsce*, maszynopis pracy doktorskiej znajduje się w Bibliotece Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, promotor prof. Lech Kłosiewicz, Warszawa 2006
- Ciborowski A., *Pierwsze jaskółki nowej architektury*, „Trybuna Ludu”, 28–30.03.1959, nr 87
- Giergoń P., *Mozaika warszawska. Przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945-1989*, Warszawa 2014
- Giergoń P., *Neony Warszawy*, www.sztuka.net
- Jarzęcka H., *Neony, neony, neony*, „Stolica”, 1956, nr 39
- Kotarbiński A., *Rozwój urbanistyki i architektury polskiej w latach 1944–1964*, Warszawa 1967
- Krzyżakowa K., *Bar „Praha” od strony kulis*, „Stolica”, 1959, nr 14
- Krzyżakowa K., *Twórcy warszawskiego centrum*, „Stolica”, 1963, nr 28
- Lewoczewicz I., *Spotkanie sztuk. Aranżacje warszawskich kawiarni i barów*, „Almanach Warszawy”, T. 9, 2015
- Łowiński J., *Sklepy warszawskie*, „Architektura”, 1959, nr 2
- Mika G., „Antycedet” – bar „Praha” <https://warszawskisocmodernizm.tumblr.com/post/167657326313/antycedet>
- Molski P., *Mieszkalnictwo a przemiany przestrzenne miasta. Warszawa 1945–1980*, Warszawa-Łódź 1988
- Od knedli do golonki „Praha” już przyjmuje gości*, „Życie Warszawy”, 7.03.1959, nr 57
- Posłuchajmy i drugiej strony. Jeden bar „Praha” sprawy nie załatwi*, „Życie Warszawy”, 15–16.03.1959, nr 64
- Praga Czeska i „Praha” warszawska, czyli gastronomiczne podróże kształcą*, „Życie Warszawy”, 18.03.1959, nr 66
- „Praha” przyjmuje dziś pierwszych gości*, „Życie Warszawy”, 5.03.1959, nr 55
- Problem Śródmieścia*, „Stolica”, 1956, nr 312
- Sobiepan J., *Aleje Jerozolimskie*, rozm. przepr. Maciej Stefanowski „Stolica”, 1956, nr 31
- Sołtan J., *Rozmowy o architekturze*, Warszawa 1996
- Zieliński J., Tarwacka I., *Neony – ulotny ornament warszawskiej nocy*, Warszawa 2010

Akty prawne

- Uchwała Nr 817 Prezydium Rządu z dnia 1 grudnia 1951 w sprawie zatwierdzania projektów urbanistycznych i architektonicznych, „Monitor Polski”, 1951, nr 102, poz. 1841
- Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli z dnia 18 marca 1952 r. w sprawie zatwierdzania projektów urbanistycznych, szkicowych projektów architektonicznych i podstawowych projektów bu-

dowlanych dla obszaru m.st. Warszawy i Warszawskiego Zespołu Miejskiego, „Monitor Polski”, 1952, nr 29, poz. 437

Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli 22 kwietnia 1953 r. w sprawie ustalenia wykazu biur projektów budowlanych w zakresie budownictwa ogólnego, „Monitor Polski”, 1953, nr 51, poz. 577

Zarządzenie Ministra Budownictwa Miast i Osiedli z dnia 23 stycznia 1954 w sprawie trybu postępowania biur projektowych przy zatwierdzaniu podstawowych projektów budowlanych, „Monitor Polski”, 1954, nr 22, poz. 363

Ustawa z dnia 31 stycznia 1961 r. Prawo budowlane, Dz.U. nr 7, poz. 46

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Warszawie. Spis zdawczo-odbiorczy nr 3 Technicznych projektów budowlanych zatwierdzonych w biurze „Miastoprojekt Warszawa Śródmieście”, 1228/IV/A-38; 1228/IV/A-37; 1228/IV/A-43, 1228/IV/A-151,54

Wydział Archiwum Biura Organizacji Urzędu m.st. Warszawy. Opisy do projektu technologicznego ustawienia aparatów i maszyn dla baru „Praž”, 10/763

Wydział Archiwum Biura Organizacji Urzędu m.st. Warszawy. Projekt szyldu kiosk ruchu, Urb./331

Wydział Archiwum Biura Organizacji Urzędu m.st. Warszawy. Neony Baru Praha, Urb./524

Wydział Archiwum Biura Organizacji Urzędu m.st. Warszawy. Projekt podstawowy reklamy świetlnej dla kiosku „Ruch”, Urb. /536

Wydział Archiwum Biura Organizacji Urzędu m.st. Warszawy. Elewacja 4JR, 10/974

„Antycedet” – in search of urban-forming residential architecture of the time of the thaw

Abstract

„Antycedet”, with its iconic self-service bar „Prah”, was one of the first architectural developments in Warsaw after the political thaw of the mid-1950s. The complex of buildings between Aleje Jerozolimskie Street, Krucza, Nowogrodzka and Bracka Streets, with its striking ground floor and neon decoration, was an icon of 1960s Warsaw. It is the backdrop to a story of the modern city and metropolitan hustle and bustle of the 1970s. It was designed by Jan Bogusławski and Bohdan Gniewiewski at the Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście design office. For many years, the “Prah” bar enjoyed great success, and still exists in the consciousness of the people of Warsaw as a place where you could eat cheaply and deliciously. The bar was closed down in the early 1990s. Then the rest of the building was rebuilt too.

The first part of the article shows the history of the building's creation, reception and functioning against the background of political, architectural and urban changes, while the second part describes the subsequent projects of the „Prah” restaurant and bar. The third part of the article attempts to reconstruct the design and decision-making process in the mid-1950s. The reconstruction includes a case study of documentation relating to one of the buildings in the complex, held in the State Archive in Warsaw.

Keywords architecture of Warsaw in the 2nd half of the 20th century | Jan Bogusławski, Bohdan Gniewiewski | “Antycedet” | the “Prah” Bar | Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście

Introduction¹

The Warsaw press in the spring of 1959 wrote: „The first island with a modern metropolitan feel was created by the so-called »Antycedet« in Aleje Jerozolimskie.”² The attractive, sculpted, glazed and very striking ground floor, together with the rich neon decoration, contrasted with the simple façade of the building.³ The shop windows were large, bright, quite different from those known in Warsaw,⁴ which, after years of waiting to fill up the downtown area ravaged by the war, lived to see big-city developments. The name „Antycedet” had been around since the mid-1950s. It resulted from the location of the building opposite the Central Department Store (in Polish Centralny Dom Towarowy CDT)⁵ and the

¹ The article is a modified text of a Bachelor's thesis of the same title, written at the Department of Visual Culture Management at the Academy of Fine Arts in Warsaw, majoring in art history. The thesis was supervised by dr. hab. Waldemar Baraniewski, professor at the Academy of Fine Arts. The thesis was defended in September 2020. I would like to sincerely thank the Professor Baraniewski for his help in working on the text, valuable advice and support. The typescript of the thesis is available in the Archives of the Academy of Fine Arts in Warsaw.

² A. Cz., *Nareszcie nowoczesne i wielkomiejskie centrum*, „Stolica”, 1959, no. 12, pp. 6–7.

³ A. Cz., op. cit., pp. 6–7.

⁴ An interview with Jerzy Bogusławski, whom I would like to thank very much for his time and for the opportunity to review the material in his possession on the site.

⁵ Currently “Smyk” Department Store. In 1948, an open competition was held for the design of the General Department Store. The first prize was won by Zbigniew Ihnatowicz and Jaroslav Romanski. The winning design was a continuation of pre-war modernist design thinking, referencing the department stores of the 1920s and 1930s. The architects proposed a dynamic, rounded volume with strongly defined horizontal divisions, implementing all Five Points of a New Architecture by Le Corbusier. It was completed in 1951. „Architektura”, 1948, no. 5; „Architektura”, 1957 no. 3, pp. 89–90; „Komunikat SARP”, 1947, no. 31; „Komunikat SARP”, 1948, no. 1, footnote after: *Fragmenty stuletniej historii. 1899–1999*, ed. T. Barucki, Warszawa 2001, p. 303; A. Cymer, *Architecture in Poland 1945–1989*, Warszawa 2019, p. 53.

compositional principle adopted. „Antycedet” was designed as the inverse of CDT in composition and concept. The first of the buildings was composed as a building – monument in space, free-standing, inscribed in the triangle of Krucza and Bracka Streets, while the later one expressed a different way of thinking about design in the city – a complex of buildings in a quarter, frontage, closed and centripetal arrangement.⁶ In all the buildings of the residential quarter between Aleje Jerozolimskie, Krucza, Nowogrodzka and Bracka Streets in Warsaw, retail and service units are planned. The most representative part on Aleje Jerozolimskie Street housed clothing shops, a jewellery shop, a pharmacy and the entrance to the self-service bar „Praha”,⁷ which was located in a single-storey pavilion in the courtyard of the complex. The opening of the shops and bar, which opened at the beginning of March 1959, was no small event in the life of Warsaw. Many chose the area around the „Antycedet” in the evenings to „experience an encounter with the contemporary city and a new art form”.⁸

The building complex with its striking ground floor and neon decoration was one of the icons of 1960s Warsaw. It is the backdrop to a story of the modern city and metropolitan hustle and bustle of the 1970s. The „Praha” bar was a cult place, enjoyed great success over the years, and still exists in the consciousness of the people of Warsaw as a place where you could eat cheaply and deliciously. It was decommissioned in the early 1990s. Post-transformation modernity has not escaped the rest of the complex. The façades of the residential buildings have been renovated, the shops on the ground floor have disappeared, the service area has been rebuilt and the last neon

signs have been dismantled. The building has new users and a new colourful decoration.

No monographic studies have yet been produced on „Antycedet”.⁹ The article expands on the modest research on the subject to date. It is based on texts from the time of the building’s construction, cross-sectional studies and archival material held in the State Archive in Warsaw and Archive Department of the Office for the Organisation of the City of Warsaw which have been thoroughly analysed. A conversation with Jan Bogusławski’s son was very helpful in the early stages of the research. Jerzy Bogusławski drew my attention to many important issues, which facilitated my subsequent work.

1 „Antycedet”

Design and implementation

From the mid-1950s onwards a section of Aleje Jerozolimskie Street between Bracka and Marszałkowska Streets was planned for reconstruction.¹⁰ A view typical of post-war Warsaw – protruding, dilapidated pre-war tenement houses, partly rebuilt by their inhabitants – was to disappear. The general designers of the development

⁶ A conversation with Jerzy Bogusławski.

⁷ In the text I use the names and spellings found in the press in the second half of the 1950s. – „Antycedet”, the „Praha” bar.

⁸ A. Ciburowski, *Pierwsze jaskółki nowej architektury*, „Trybuna Ludu”, 28–30.03.1959, no. 87, pp. 4–5.

⁹ The topic was addressed in cross-cutting works on the work of Jan Bogusławski: M. Czarnecki, *Twórczość Jana Bogusławskiego na tle kierunków architektury XX wieku w Polsce*, typescript of doctoral thesis, supervisor prof. Lech Kłosiewicz, Warszawa 2006 - The author briefly describes the building on the basis of information published in „Architektura” in 1959 and interviews with the designer’s son. The building has also been described on the website *Warszawski Modernizm Powojenny*: G. Mika, „Antycedet”, <https://warszawskisocmodernizm.tumblr.com/post/167657326313/antycedet> (accessed 2.08.2020). The self-service bar located on the ground floor of the building was a cult object and is present in many accounts from the period of the establishment and the time of its operation, which I refer to in the article. Izabela Lewoczewicz also writes about the bar: I. Lewoczewicz, *Spotkanie sztuk. Aranżacje warszawskich kawiarni i barów*, „Almanach Warszawy”, T. 9, 2015, pp. 263–288.

¹⁰ J. Sobiepan, *Aleje Jerozolimskie*, interview trans. M. Stefanowski „Stolica”, 1956, no. 31, p. 3.

were Jan Bogusławski and Bohdan Gniewiewski.¹¹ „Opposite the CDT we will start the construction of the so-called »Antycedet« in September. It will also include the corners of Bracka and Krucza Streets”¹². The ground floor was planned to be built using the traditional method, with reinforced concrete elements, and the six floors using an industrialised method, in order to minimise the duration of the work and not take up space in the city centre for the storage of building materials. „The company will supply us with the finished blocks from Sluzewiec, the installation of the external walls and the interior – everything except the finishing - will take place on site. „Antycedet” in its shell will be ready in 1957”¹³.

Drafts of subsequent parts were drawn up between 1955 and 1958. The building complex was to be constructed in three phases.¹⁴ The first to be built were the blocks from Aleje Jerozolimskie Street (block 5J), from Bracka Street (block 4J) and Nowogrodzka Street (block 1N), in the second phase a development from Krucza Street (1N) and finally a self-service bar building on the patio

(block 4JR).¹⁵ All the projects were carried out by the PW-3 studios at the Miastoprojekt Śródmieście design office,¹⁶ based at Sienkiewicza Street 12/14.¹⁷ The direct investor was the Directorate for the Construction of Workers' Estates (Dyrekcja Budowy Osiedli Robotniczych – DBOR) Warsaw-East.¹⁸

Location and design

The complex consisted of buildings arranged around a courtyard, in a closed layout with openings in the form of gate passages, and a lower pavilion inside the courtyard adjacent to building 5J and accessible from Aleje Jerozolimskie Street. Tenements on ul. Nowogrodzka 6, 6A and 4 (Fig. 1). The complex of buildings formed a rectangle measuring 110 × 90 m. The residential part was 25 m high. Initially four „towers” were planned – elevations of the corner parts of the complex, but

¹¹ Jan Bogusławski and Bohdan Gniewiewski were the general designers of many of the residential buildings on Aleje Jerozolimskie Street. In the delivery and acceptance list No. 3 of the Technical Building Projects approved in the office „Miastoprojekt Warszawa Śródmieście” there are documentations of the buildings at the addresses: Aleje Jerozolimskie 42 (1954), Aleje Jerozolimskie/Krucza 51 (1954–1956), Aleje Jerozolimskie 27 (1955), Aleje Jerozolimskie 31 (1955–1957), Aleje Jerozolimskie 47 (1955), Aleje Jerozolimskie 25 (1954–1957), Aleje Jerozolimskie 29 (1955–1957), Aleje Jerozolimskie/Krucza 49 (1956–1958), Aleje Jerozolimskie 21–23 (1956–1957), Aleje Jerozolimskie 33 (1957), Aleje Jerozolimskie/Widok 19 (since 1958). AP 1228/IV.

¹² J. Sobiepan, op. cit, p. 3.

¹³ Ibidem.

¹⁴ The tenements at 4, 6 and 6A Nowogrodzka Street have been incorporated into the building complex. The following were demolished for the construction of new buildings: out-buildings at 4 Nowogrodzka Street (3060 m³, 2–3 storeys, 11 rooms), a tenement house at 46 Krucza Street (7550 m³, 4 storeys, 63 rooms), buildings at Aleje Jerozolimskie 17 – (4540 m³, 1–2 cond., 0 rooms), Aleje Jerozolimskie 19 (1060 m³, 1 cond., 5 rooms) and Aleje Jerozolimskie 15 (1209 m³, 1–3 cond., 10 rooms). A total of 17,419 m³ of buildings and 89 dwelling rooms were demolished. Architectural preliminary design. Situation of blocks 4J, 5J and 1N, APW 1228/IV/A-38.

¹⁵ The designations 5J, 4J, 1N, 4JR come from the Miastoprojekt documentation, but were also used in external orders, correspondence with various institutions, etc. The different designations, the lack of an address or the different, often misspelled addresses proved to be quite a problem during the search – the building at the current address – Aleje Jerozolimskie 11/19 – hardly occurred.

¹⁶ In the text I use the names Miastoprojekt Śródmieście, Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście, Miastoprojekt interchangeably.

¹⁷ The general designers of all parts were Jan Bogusławski and Bohdan Gniewiewski. Various designers and industry professionals worked with them. Building 5J – architecture: eng. Bobiński, eng. Kołodziejska, construction: eng. Spanili and eng. Kozłowski, electrical installations: eng. Ostrowski, plumbing installations: eng. Morawski, central heating installations: eng. Czarnocki, gas installations: eng. Morawski, ventilation installation: eng. Wieruchowski, TOPL: eng. Jakimowicz, APW 1228/IV/A-38. Building 4J – architecture: eng. Bobiński, eng. Sanches, construction: eng. Spanili and eng. Kozłowski, electrical installations: eng. Ostrowski, plumbing installations: eng. Morawski, central heating installation: eng. Nafalski, gas installations: eng. Morawski, ventilation installations: eng. Nafalski, TOPL: eng. Jakimowicz, APW 1228/IV/A-37. Building 1N – architecture: eng. Bobiński, eng. Kołodziejska, Węcińska; construction: eng. Spanili and eng. Kozłowski, electrical installations: eng. Stolarczyk, plumbing: eng. Morawski, central heating installation: eng. Czarnocki, gas installations: eng. Morawski, ventilation installations: eng. Kozuchowski, APW 1228/IV/A-43.

¹⁸ Technical description, APW 1228/IV/A-38.

eventually only one was realised,¹⁹ closing Mysia Street and obscuring the gable of the neighbouring building.²⁰ The front wall of the building has been withdrawn in relation to the building line of the neighbouring National Development Bank (Bank Gospodarstwa Krajowego BGK) and the building at 21 Aleje Jerozolimskie Street.

In the first versions of the project, the entrances to the complex were located in the middle of the blocks from Bracka and Krucza Streets, on the line between the pavilion and the tenement at Nowogrodzka 6. A third entrance was placed in the building on Nowogrodzka Street. After the changes, the 10 m wide gate passage from Bracka Street, the narrower passageways have been relocated (Fig. 2). Another ten-metre clearance highlighted the axis of the building on Aleje Jerozolimskie and led onto the patio of the self-service bar. The residential part was served by 12 staircases accessible from the courtyard and equipped with passenger lifts. The built-up area of the residential part was 3784 m². The residential floor area was 12846 m² and the service area 4717 m². A total of 324 dwellings are envisaged in the basic projects: 80 flats in block 5J, 104 flats in 4J and 140 flats in both parts of 1N.²¹

The building had a full basement. An underground garage has been designed under the inner courtyard area.²² The basement housed equipment and technical rooms, laundry facilities, service premises storage and pram rooms, as

well as Local Air Protection (Terenowa Ochrona Przeciwwlotnicza TOPL) shelters – two in each block, equipped with a filter chamber and sanitary facilities. The shelters could accommodate a total of 1,000 people.²³

Flats

On each floor of the block from Aleje Jerozolimskie Street, 16 flats were designed with 4 staircases leading to them: two three-room flats (3PK),²⁴ five two-room flats (2PK), the same number of one-room flats (PK) and 4 one-room flats with a kitchen bay and a toilet instead of a bathroom (P).²⁵ The designers opted for a staircase system, so that many flats had windows facing two sides. Seven of the one-bedroom flats had single-sided exposures, five of them north-facing. The square footage of a large proportion of dwellings significantly exceeded acceptable standards.²⁶

The rest of the complex has been designed with smaller units – one and two-bedroom units. In the „tower” – the higher corner section at the corner of Bracka and Nowogrodzka, five one-room P-type flats were placed on each floor. In both buildings, as a result of a decision by the Investment Project Appraisal Committee (Komisja Oceny Projektów Inwestycyjnych – KOPI), flats

¹⁹ Report No. 500 of the meeting of the Technical board for the PW-3 Studio held on 14.07.1955, APW 1228/IV/A-38.

²⁰ Report No. 26/P/55 of the meeting of the Urban Planning and Architectural Commission held on 19.10.1955, APW 1228/IV/A-38.

²¹ Built-up area of the residential part: 1558 m² building. 5J, 990 m² building. 4J, 1236 m² building. 1N. The volume of the residential part totalled 93,904 m³: 35 328 m³ 5J, 25 057 m³ 4J, 33 519 m³ 1N. Architectural technical design of residential building with commercial units bl. 5J, Technical Description, Warsaw Al. Jerozolimskie, APW 1228/IV/A-38; Technical and architectural design of bl. 4J, Technical description, APW 1228/IV/A-37; Architectural technical design of residential building bl. 1N, Technical description, APW 1228/IV/A-43.

²² According to residents' accounts, the garage was never built.

²³ Architectural technical design of residential building with commercial units bl. 5J, Basement plan, APW 1228/IV/A-38; Technical and architectural design bl. 4J, Basement plan, APW 1228/IV/A-37; Architectural technical design of residential building bl. 1N, Basement plan, APW 1228/IV/A-43.

²⁴ Report No. 566 of the Technical Board for the PW-3 Studio, 15.12.1955, APW 1228/IV/A-37.

²⁵ The binding document on the design of residential buildings and flats was Resolution No. 70 of the Presidium of the Government of 6 February 1954 on the approval of design norms for residential construction, „Monitor Polski”, 1954, No. 120, item 1688, p. 1708. It was replaced by Resolution No. 364 of the Council of Ministers of 20 August 1959 on the approval of design norms for housing construction, „Monitor Polski”, No. 81, item 422, p. 687.

²⁶ The normative specified the types of housing and the rooms to be included: Resolution No. 70 of the Presidium of the Government of 6 February 1954 on the approval of design norms for housing construction, „Monitor Polski”, 1954, No. 120, item 1688, p. 1708.

were also placed in the mezzanine and attic of the building from Krucza and the corner part of the 4J building.²⁷ As a result, the number of flats in buildings 1N and 4J was significantly increased from the preliminary design, but this was at the expense of their quality – bathrooms were dispensed with in the bachelor flats, kitchens were not separated, and the loft and mezzanine rooms were lower than on typical residential floors.²⁸ According to the normative, 1134 people could live in the complex.²⁹

Service premises

The retail units on the ground floor of the complex were intended to cater for the basic needs of the residents and enliven the evening life of this part of the city. The highlight was the aforementioned the “Praha” bar, but other venues were also eagerly awaited. An undoubted enrichment of urban life would be a news cinema complex with a mechanical music hall complex, which the Chief Architect recommended to be designed in the decision approving the preliminary design.³⁰ The final technical design included a „garments and clothing” shop, a „wine and confectionery” shop, a pharmacy, a lighting shop, a traffic kiosk, a light clothing shop and a jewellery shop. Four entrances to the catering area have been designed in a clearance on the axis of the building.³¹

Krucza Street was also to light up at night with its glass shop windows. The block housed a hairdressing shop, hardware shop, plumbing supplies, photo-optics, haberdashery, ladies’ headwear shop and craft workshops on the mezzanine floor.³² The part on Bracka Street was the most modest in terms of what was on offer – there was a toy shop, a laundromat, part of the pharmacy premises and a municipal toilet in the basement.³³ However, this has not prevented the design of large shopfronts in reference to Block 5J – “it’s harmless for the interior and useful for the street-square of the Bracka street”³⁴

The central section of Block 5J provided 74 offices (14 on each floor), with windows facing north or south and shared sanitary facilities on each floor. The offices were accessed by a separate staircase with an entrance from Aleje Jerozolimskie Street, next to the wine and confectionery shop.³⁵

Artists’ studios

From the very beginning, the 5J building was planned to house studios for artists.³⁶ Each staircase led to a set of rooms – a studio, kitchen and rest room. The studio rooms were higher, two-storey and lit by large north-facing windows. They were distributed by the Association of Polish Artists and Designers and the Association of Polish Architects.³⁷ The studios were also planned to be

²⁷ Report No. 2247 of 11.08.1955 of meeting on preliminary design of building 4-J; APW 1228/IV/A-37. Report No. 912 of the meeting of the Investment Projects Appraisal Committee of the DBOR Capital Board of 4 March 1957 on the preliminary design of Building 1N, APW 1228/IV/A-43.

²⁸ In block 5J, the number of units remained the same, in 1N the preliminary design assumed 124, in the basic design 140, and in 4J the number of units increased from 96 to 104. Technical description, APW 1228/IV/A-43; Technical description, APW 1228/IV/A-37; Technical description, APW 1228/IV/A-38.

²⁹ Sequentially in buildings 1N-534, 5 J-288, 4J-312. Ibid.

³⁰ Architectural preliminary design Bl. 5J. Decision of the Chief Architect, APW 1228/IV/A-38.

³¹ Architectural technical design of residential building with commercial units bl. 5J. Technical description, APW 1228/IV/A-38.

³² Architectural technical design of residential building bl. 1N. Technical description, APW 1228/IV/A-43.

³³ Technical-architectural design bl. 4J. Technical description, APW 1228/IV/A-37.

³⁴ Preliminary architectural design Bl. 4J. Decision of the Chief Architect, APW 1228/IV/A-37.

³⁵ Architectural technical design of residential building with commercial units bl. 5J. Warsaw Al. Jerozolimskie, APW 1228/IV/A-38. The location of the entrance to the staircase was changed at the design stage of the restoration and the door was located in the clearance of building 5J, Report No. 841 of the meeting of the Technical Board on 5.IV.1958 at the Miastoprojekt Warszawa Śródmieście, APW 1228/IV/A-151,54.

³⁶ Meeting of the Investment Project Appraisal Committee of the Central Urban and Settlement Construction Board „ZOR”. 12/08/1955

³⁷ Interview with Jerzy Bogusławski

built in the building from Krucza,³⁸ but this did not materialise.

Structural and building solutions

Maximising the industrialisation of the site was a priority and this topic was discussed at many team meetings. The Technology Board of the Ministry of Urban and Settlement Construction was also consulted on the matter.³⁹ The building was not typical, but was designed in accordance with the guidelines for the industrialisation of estate housing.⁴⁰ Jan Bogusławski spoke at a conference on the issue: "The assumption is to make the construction as industrialised as possible, but the documentation will be drawn up in such a way that, if certain elements are missing, the building can be made in the traditional way".⁴¹ There was concern about the shortage of ceramic blocks and the matter of hard-to-reach materials was consulted with the Central Supply Board of the Ministry of Urban and Settlement Construction.⁴²

The design solutions in the different parts did not differ significantly. The ground floor, basement and mezzanine were planned to be traditionally built in solid brick combined with a reinforced concrete frame structure in the commercial units, allowing for large glazed areas. The remaining storeys are designed as 'industrialised grade II construction'⁴³ – prefabricated ceilings, roof and staircases, and brick block walls (screen or hollow block). Ackerman floors were used up to the

height of the mezzanine floor, higher up multi-channel or pan prefabricated panels or DMS⁴⁴ were used for the floors and roof construction.

A considerable problem for the designers proved to be the number of risers. They were reduced by reducing the number of ventilation ducts. Coal-fired kitchens were also abandoned and only gas-fired kitchens were left in place, which was met with resistance and concerns about gas supply interruptions.⁴⁵ Gravity ventilation was used in the flats and commercial premises. The municipal CHP provided central heating and hot water.⁴⁶

Finish

The interiors were finished in typical fashion. Lime plaster was used in the flats and stairwells, tiling at the washbasins and baths, and rapscraper in the utility rooms and attic. The floors of the living areas are tiled with oak staves, with terracotta in the wet rooms. The staircases, washing and drying rooms and window sills are finished with terrazzo, while the utility rooms and attic are finished with cement plaster. The materials used in the service premises were to be selected individually.⁴⁷

Building façade

Design of the building façade (Fig. 3) from Aleje Jerozolimskie Street referred to the form of the nearby BGK and CDT. The complex

³⁸ Extract from Minute No. 712 of the meeting of the Technical Council held on 23.I.1957 at the Miastoprojekt Warszawa Śródmieście, APW 1228/IV/A-43.

³⁹ Report of a conference held on 28.10.1955 organised by the Board of Technology of the Ministry of Urban and Housing Construction in agreement with Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście, APW 1228/IV/A-37.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Letter from the Central Urban Construction Board to the Central Supply Board of the Ministry of Urban and Settlement Construction, 24.12.1955, APW 1228/IV/A-37.

⁴³ Technical Board for the preliminary design of structures, Report No. 602, 23.02.1956, APW 1228/IV/A-37.

⁴⁴ Architectural technical design of residential building with commercial units bl. 5J, Technical description, APW 1228/IV/A-38; Architectural technical design of residential building bl. 1N, Technical description, APW 1228/IV/A-43.

⁴⁵ Extract from Minute No. 712 of the meeting of the Technical Council held on 23.I.1957 in the City Centre of Warsaw, APW 1228/IV/A-43. In case of gas supply interruptions, residents were given the opportunity to connect their coal cooker to one of the ventilation risers.

⁴⁶ Architectural technical design of residential building with commercial units bl. 5J, Technical description, APW 1228/IV/A-38.

⁴⁷ Architectural technical design of residential building with commercial units bl. 5J, Technical description, APW 1228/IV/A-38.

was to be finished with cladding brick and cement cladding,⁴⁸ but was eventually rendered. The authors tried to use modern forms, but did not opt for a glazed façade due to limited technical possibilities and the impracticality of such a solution for housing on a busy street.⁴⁹ The challenge for the designers was to develop the building's large north elevation in such a way that it did not appear heavy and gloomy. They opted for silhouetted building finials with large glazing over four sets of shallow balconies and *portes-fenêtres* and the introduction of colour. The colour chosen referred to the Rudolf Swierczyński building finished in andesite (BGK). The colour designer, artist Aniela Bogusławska, used cold tones for lightness and transparency. Horizontal bands in a darker shade highlight the floor divisions. The colourful façade was met with enthusiasm by reviewers, but the choice of colour scheme was not approved by Warsaw residents. It was written that the paint supplied by Polish industry would fade quickly and that soon the „Antycedet” would be no different from other dirty grey buildings.⁵⁰ In blocks 1N and 4J, the designers opted for more spacious forms – balconies and loggias were used. The gates, balcony railings and *portes-fenêtres* were made of iron.⁵¹ The carefully crafted woodwork was praised in the press.⁵² However, the biggest attraction was the highly sculpted ground floor finished in granite with lots of glazing which, together with the neon signs, contrasted with the rather monotonous façade of the other floors.⁵³

Neon signs

„Warsaw residents want neon signs. They want lots of colourful light in the evening. They be-

lieve that only then would Warsaw become a truly European city”⁵⁴ wrote Hanna Jarzęcka in the pages of *Stolica* in 1956. The first neon signs in the city appeared in 1951, but over time the popularity of this type of decoration and the hopes associated with it grew.⁵⁵ Those on „Antycedet” were planned from the beginning.⁵⁶ The most important ones – advertisements for the „Praha” bar and the jewellery shop – were designed by Jan Bogusłowski.⁵⁷

In the spring of 1959, when the building was almost ready, Advertising Services Company (Przedsiębiorstwo Usług Reklamowych PUR) „Reklama”⁵⁸ submitted an application to the Metropolitan National Council for approval of the neon design of the „Praha” bar and the issuing of a building permit.⁵⁹ The Advertising Development Coordination Team gave its opinion on the project and on 21 February 1959 the neon sign project was approved by the Chief Architect on condition that the requirements listed in the text of the static calculations were strictly adhered to and that the advertising devices were kept in constant maintenance for aesthetic appearance and proper operation.⁶⁰

⁵⁴ H. Jarzęcka, *Neony, neony, neony*, „Stolica”, 1956, no. 39, p. 4.

⁵⁵ The first neon signs in Warsaw were „Orbis” on the roof of the building at the junction of Bracka and Aleje Jerozolimskie, „SFOZ” at the junction of Nowy Świat and Aleje Jerozolimskie, the neon sign at the International Press Club and the neon sign of the Moskwa cinema on Puławska Street, see: P. Giergoń, *Warszawskie neony*, http://www.sztuka.net/palio/html.run?_Instance=sztuka&_PageID=846&newsId=13435&callingPageId=845&_sectionId=222&_regionId=122&_cms=newser&_catId=1&_Checksum=1480698568 (accessed 25.08.2020).

⁵⁶ Report No. 26/P/55 of the meeting of the Urban Planning and Architectural Commission held on 19.10.1955, APW 1228/IV/A-38.

⁵⁷ A interview with Jerzy Bogusłowski.

⁵⁸ It was founded in February 1956, so the neon signs on the „Antycedet” must have been one of the company's first realisations: see: P. Giergoń, *Warszawskie neony*, op. cit.

⁵⁹ Application for project approval and issuance of building permit, Archive Department of the Office for the Organisation of the City of Warsaw (AUM) Urb./524.

⁶⁰ Approval of the project by the Chief Architect, 21.02.1959, AUM Urb./524.

⁴⁸ Technical description, APW 1228/IV/A-43; APW 1228/IV/A-37; APW 1228/IV/A-38.

⁴⁹ A. Cz., op. cit., pp. 6–7.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Technical description, APW 1228/IV/A-43; APW 1228/IV/A-37; APW 1228/IV/A-38.

⁵² A. Cz., op. cit., pp. 6–7.

⁵³ Ibidem.

The project was created at the Visual Arts Studio. Permanent Architecture Studio (Pracownia Sztuk Plastycznych P.P. Pracownia Architektury Stałej). The co-author, alongside Jan Bogusławski, was Bohdan Gniewiewski, and the structures were designed by Stanisław Zalewski. The investor in the project was the Warsaw Metropolitan Trade Board of the Presidium of the National Council of the Capital City of Warsaw (Stołeczny Zarząd Handlu Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy).⁶¹

The design includes 13 different neon bar signs. In the building clearance from Aleje Jerozolimskie, two single-sided neon signs are planned at the entrance to the bar and a double-sided „Bar” sign opposite the building’s clearance entrance. On the front façade above the shopfronts was a 40 m long letter frieze consisting of a series of flat, tin information inscriptions, painted with a special ‘glowing’⁶² paint and illuminated by fluorescent lights concealed in the cornice. Above the frieze, at the height of the first floor ceiling, awnings were placed – five neon lines 41 m long. On either side of the awnings, square semaphore signs bearing the word „Bar” were placed perpendicular to the façade, with more located at the height of the fourth and sixth floors. A smaller „Praha” sign was added to two of the four semaphores, and the same treatment was repeated on the largest illuminated advertisement placed on the eastern corner, on a 9 m high steel mast. Neon decorative lines ran from the mast to the overhead semaphores.

The neon tubes were 22 mm in diameter and the colour of amaranth pink or white. Pink, purple, blue and white were used to paint the tin elements. A neon lighting scheme was also designed – three of the neon lights were to glow continuously and the others, to go out and light up according to the scheme on the design drawings⁶³ (Fig. 4).

On 24 March 1959, the Warsaw Metropolitan Trade Board issued a permit for construction work by PUR „Reklama”. The management of the works and technical supervision of the installation of the advertisements was given to Stanisław Zalewski.⁶⁴ In a report on the installation of the neon advertisements, he reported that because the walls of the building were made of perforated brick, additional lashings of steel cables would be required to reinforce the structure.⁶⁵

A large neon „Jubiler” (Jeweller) sign was placed on the western corner of building 5J. A five-storey high luminous grid in the shape of a right-angled triangle was laid out against the blank wall.⁶⁶ At the very top, on the shorter buttress, is the inscription „Jubiler”, familiar to Warsaw residents from a similar project at 1 Puławska Street. The same inscription was placed over the entrance to the shop from Krucza Street with a vertical line running from the ground floor to the top of the building.⁶⁷

In addition to the large neon signs, a number of smaller ones have been placed on the building, providing information about the services located on the ground floor of the building. In the autumn of 1959, the design of the neon sign „Ruch” at the „Praha” Bar⁶⁸ was approved. The project was carried out by Capital City Press and Book Company (Stołeczne Przedsiębiorstwo Prasy i Książki) „RUCH”. The author of the kiosk’s illuminated advertising design was T. Rogowski.⁶⁹ The building also featured the light installation „Konfekcja” (Ready-to-wear clothes) – a long sign above the shop windows advertising the clothing

⁶¹ Self-service bar „Praha” Neon projects, AUM Urb./524.

⁶² The design of the neon signs does not say exactly what paint is to be used, there is only a statement that it is „luminous.”

⁶³ Self-service bar „Praha” Neon projects, AUM Urb./524.

⁶⁴ Permission to carry out building works, 24.03.1959, AUM Urb./524.

⁶⁵ Report on the installation works of the neon advertisements of the Bar „Praha” al Jerozolimskie, 7.04.1957, AUM Urb./524.

⁶⁶ J. Zieliński, I. Tarwacka, *Neon signs - an ephemeral ornament of the Warsaw night*, Warszawa 2010, p. 69.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Approval of the Chief Architect of Warsaw, 26.09.1959, AUM Urb./536

⁶⁹ AUM Urb./536

shop.⁷⁰ After 1963, the rooftop neon sign „Leda. Dom Mody” (Leda. Fashion House). The neon sign of the fashion house and jeweller was removed after 1975 and a new neon sign of the jewellery shop was erected in its place.⁷¹

2. The “Prah” bar

Unrealised restaurant projects

An upscale restaurant and a smaller self-service bar were originally planned to be built on the site of the “Prah” bar. Three versions of the project have been developed. A preliminary design for block 4JR was created in 1955 and approved by the Chief Architect of Warsaw in May 1956, as were blocks 5J and 4J.

The restaurant was designed as a single-storey pavilion measuring 34 × 43 m, adjacent to the external wall of the block with an entrance through a clearance in building 5J (Fig. 5). Located in the central part, the 16 × 16 m courtyard was surrounded by a covered terrace, around which, in the shape of a horseshoe, were placed the restaurant and bar rooms – 4.5 m high, glazed, intermingling with the garden. In the northern corners of the patio, there were two circular rooms covered with small domes and topped with cone-shaped lanterns – the dining room and the so-called *dancefloor* with a *cocktail bar* – connected by a room with a buffet. Back-of-house facilities are arranged around the dining rooms. There were plans for 166 seats in the restaurant and 44 seats in the self-service bar.⁷² The volume of the designed building was 8029 m³, the built-up area was 1207 m².⁷³ part of the restaurant premises was located in building 5J. The project was criticised for

far exceeding the norms – the total back-of-house area was equivalent to a restaurant for 400 people and the retail area to a venue for 150–250.⁷⁴

Two years later, on 7 August 1957, when Building 5J was under construction, the Chief Architect approved the basic design of another restaurant pavilion from an urban-architectural point of view. The design office Miastoprojekt approved the project from a technical and construction point of view on 26 August.⁷⁵ The proposed building was larger than the previous one, with a built-up area of 1490 m² and a volume of 9370 m³.⁷⁶ The partial covering of the terrace with a pergola and the fragmented plan meant that the complex lost its previously clear axis of symmetry. Two dining rooms with 84 seats and 80 seats, a dance hall with an orchestra with caimately 30 seats, a banquet hall and a self-service bar with 60 seats on the ground floor have been designed. The majority of the building was occupied by restaurant and bar rooms, the back-of-house areas were reduced and most of the ancillary rooms were placed in the basement. The designers opted for a brick and timber frame structure with a grid of 3.15 × 3.15 m spaced columns in the central section.⁷⁷ Of interest are the soft interior contours of the interpenetrating restaurant rooms, the filigree divisions and the raised windows dividing the restaurant rooms and the patio.⁷⁸ The project was not implemented.

⁷⁰ J. Zieliński, I. Tarwacka, op. cit., p. 69.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Corrigendum to the preliminary architectural design of the second stage of the free-standing building of the 4 JR restaurant in Warsaw at Aleje Jerozolimskie (Bolesław Marczak), APW 1228/IV/A-151.54.

⁷³ Preliminary design bl. 4JR (restaurant). Technical description, APW 1228/IV/A-151.54.

⁷⁴ The proof-of-concept suggested that the basement of the restaurant be reduced in size and that the motorbike parking of buildings 4-5J and 6-11J be placed there. Corrigendum to the preliminary architectural design for the second stage of the free-standing building of the 4 JR restaurant in Warsaw at Aleje Jerozolimskie, APW 1228/IV/A-151.54.

⁷⁵ Basic design. Restaurant Bl. 4JR, APW 1228/IV/A-151.54.

⁷⁶ Basic design. Restaurant Bl. 4JR. Technical description, APW 1228/IV/A-151.54.

⁷⁷ There is no information in the description and drawings about the materials used in the framing section, but the proportions of the elements indicate that the columns were to be made of steel.

⁷⁸ Due to the lack of an interior design and the way the technical design was developed, it is difficult to say more about the interior design of the restaurant.

Self-service bar design and implementation

The third version of the project was created when parts 5J, 4J and 1N of the Nowogrodzka Street were under construction, and the designers had to adapt to decisions taken earlier.⁷⁹ Category „S” restaurant,⁸⁰ a bar and two neighbouring shops on Aleje Jerozolimskie Street were converted into a large self-service bar. Although the project was created at a rapid pace, it was developed in collaboration with the future user.⁸¹ The preliminary design was approved by the Chief Architect on 22 April 1958,⁸² construction lasted from 5 May 1958 to 25 February 1959.⁸³ The official opening of the bar took place on 5 March.

The volume of the bar was 12,000 m³, the floor area was 3,200 m², the patio occupied 900 m².⁸⁴ The building was erected in a mixed construction, partly masonry and partly frame, the load-bearing walls made of hollow and solid bricks, the ceilings and roofs made of prefabricated DMS and Ackerman beams, and the staircases made of reinforced concrete.⁸⁵

Considered at the time to be the most attractive in Warsaw, the commercial façade encouraged visitors to enter through one of the two shops or through a clearance. The interior was designed on a free plan layout. As in the 1955 design, the rooms were arranged in a horseshoe shape around a garden open to the street (Fig. 6). The interior layout was reminiscent of a triple-broken walkway surrounding an inner courtyard.

In order to gain a better understanding of the operation of Czech-type bars⁸⁶ the architectural designer together with the installation designer travelled on business to Prague to see how similar institutions operate in Czechoslovakia.⁸⁷

There were three buffets with 19 stalls and cash registers in the bar rooms, where various food and drinks were served (Fig. 6). Meals were eaten in the consumption rooms standing at high bar tables. The bar room is equipped with 22 three-metre tables for 12–14 people⁸⁸. The bar could be used by 300 people standing at a time. On the patio with the fountain⁸⁹ there was a summer stall with ice cream, beer and soda. The summer garden was equipped with 15 four-person tables⁹⁰ (Fig. 7). In addition to the main entrances, customers were tempted by two rooms at the front of the building for the sale of delicatessen and confectionery products⁹¹.

The full production facilities of the bar are spread over three floors (Fig. 6a, b). The basement

⁷⁹ The authors of the project were Jan Bogusławski, Bohdan Gniewiewski and M. Kuźniar, the structures were designed by T. Spanili, the installations by K. Suszycki, and the technological design by H. Rolirad, APW 1228/IV/A-151.54.

⁸⁰ Catering establishments were subject to categorisation: S-special, I, II or III. Categories were granted with regard to the equipment of the consumption and production part, the establishment's equipment and assortment, Order of the Minister of Internal Trade of 15 February 1954 on types and categories of social catering establishments, M.P. U. 1954 No. 25 item 408.

⁸¹ Report No. 841 of the meeting of the Technical Council on 5.IV.1958 in the Miastoprojekt Warszawa Śródmieście, APW 1228/IV/A-151.54. The bar was to be run by the Warszawskie Zakłady Gastronomiczne „Praha”. Report of the final acceptance of the works on 2 February 1959, AUM 10/974.

⁸² In the State Archive in Warsaw. Warsaw does not have a basic bar “Praha” project. The final acceptance report of the works on 25 February 1959, states that the basic design was approved on 11 July 1957: Report of the final acceptance of the works on 2 February 1959, AUM 10/974.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ *Bar „PRAHA” w Warszawie*, „Architektura”, 1959, no. 7.

⁸⁵ Preliminary design of the self-service bar „Praha” bl. 4JR. Technical description, APW 1228/IV/A-151.54.

⁸⁶ The Czech type, along with the French and Swedish types, is one way of organising the sale, serving and consumption of food in a self-service bar.

⁸⁷ Report No. 841 of the meeting of the Technical Council on 5.IV.1958 in the Miastoprojekt Warsaw Śródmieście, APW 1228/IV/A-151.54.

⁸⁸ Descriptions to the technological project of inserting apparatus and machines for „PRAHA” Warsaw, Al. Jerozolimskie. Functional solutions and production capacity of the „Praha” bar, AUM 10/763.

⁸⁹ A conversation with Jerzy Bogusławski.

⁹⁰ Descriptions to the technological project of inserting apparatus and machines for „PRAHA” Warsaw, Al. Jerozolimskie. Functional solutions and production capacity of the „Praha” bar, AUM 10/763.

⁹¹ A. Cz., op. cit., pp. 6–7.

housed pre-processing rooms, warehouses and cold stores, the ground floor housed the main kitchen and production rooms at the sales departments, dishwashing facilities, warehouses, and the first floor housed administrative and staff rooms.⁹² The floors were connected by three goods and passenger lifts and one goods lift.⁹³ The bar rooms had mechanical supply and exhaust ventilation.⁹⁴ The bar was supplied with hot water by the city combined heat and power plant; in addition, a low-pressure steam boiler was installed, as the Warsaw Heating Installation Company (Warszawskie Przedsiębiorstwo Instalacji Ciepłej) anticipated interruptions in the water supply due to repairs to the heating network.⁹⁵ 200 people were needed to staff the premises.⁹⁶

The interior layout was clear, but the designers introduced additional elements to make it easier for customers to navigate the bar. The interior was divided into a space with tables for consumption and with food stalls, these parts were treated differently visually (Fig. 8). The passageway was not visually demarcated to force users to efficiently choose one side or the other. Efficient traffic flow and throughput were also to be ensured by four entrances to the pavilion. The doors leading from the shops to the bar were highlighted with triangular coloured glass panes to direct people entering through the shops into the premises (Fig. 9). A major challenge for the designers was to create a space for mass consumption that was cosy enough to make eating „more than just satisfy-

ing hunger”.⁹⁷ Customers were divided into three smaller groups in the dining rooms and dining tables were unevenly lit.⁹⁸ The architects designed everything here, including the furniture and advertising elements.⁹⁹

The retail space was impressive, but those who managed to peek into the kitchen were also impressed by the production area: „Sparkling clean kitchens with all surfaces covered with tiles and terracotta are reminiscent of factory halls. They are filled with rows of machines of various shapes finished in enamel and white metal. On the ceilings – a tangle of extracts, ventilation tributaries, electrical wiring, gas pipes.”¹⁰⁰

The interior was finished with durable and washable materials: terracotta, glass, lacquered steel, and table and counter tops with marble.¹⁰¹ The unavailability of many materials forced designers to be creative with the ones they could get, and to shape the space and visual tricks differently. Painted plaster, underpainted glass and, in places, aluminium mouldings were used.¹⁰² The interior has been shaped by the juxtaposition of wall and ceiling planes, the opening and closing of spaces, the play of light and shadow and the use of plastic. It was appreciated that Bogusławski and Gniewiewski „were able to give our small, crooked, bottle-green glass the appearance of large panels, so transparent that inscriptions, trademarks, etc. had to be painted on doors and other glass surfaces to prevent people from breaking their heads”. The effect was achieved by combining relatively thick muntins with much heavier elements such as doorframes – „The architects achieved the same results that their colleagues in the West get, with a full palette of great materials and technical possibilities.”¹⁰³

⁹² Bar „PRAHA”..., op. cit.

⁹³ Preliminary design of the self-service bar „Prah” bl. 4/R. Technical description, APW 1228/IV/A-151.54.

⁹⁴ Protocol No. 847 from the meeting of the Technical Board on 23.04.58 in Miastoprojekt Warszawa Śródmieście, Descriptions to the technological project of inserting apparatus and machines for „PRAHA” Warsaw, Aleje Jerozolimskie. AUM 10/763.

⁹⁵ Preliminary design of the self-service bar „Prah” bl. 4/R. Technical description, APW 1228/IV/A-151.54; Report No. 841 of the meeting of the Technical Board on 5.IV.1958 in the Miastoprojekt Warszawa Śródmieście, AUM 10/763.

⁹⁶ A. Cz., op. cit., pp. 6–7.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ A interview with Jerzy Bogusławski.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Bar „PRAHA”..., op. cit.

¹⁰² A. Cz., op. cit, pp. 6–7, the quotations in this and the following paragraph are from this article.

¹⁰³ Ibidem.

It was seen as an attempt to create a „villa and residential atmosphere” due to the interior composition facing inwards to the courtyard and the sloping ceilings painted in stripes. The awning-like canopy was intended to give the impression of continuous sunshine on the premises.¹⁰⁴ Horizontal or vertical stripes have also appeared on pillars, walls and some elements in the garden.

Bogusławski was keen to work with visual artists.¹⁰⁵ For the decoration of the „Praha” bar, he invited artists with whom he has collaborated on other projects. The dimensions of the premises dictated the large size of the art decorations. The bar had propaganda significance and great attention was paid to its spatial composition and artistic decoration.¹⁰⁶ The colour scheme of the interior was developed by the artist Aniela Bogusławska, and inside there are also three large-scale painting compositions: wall paintings by Kazimierz Gąsiorowski and Maria Leszczynska, visible from the street (Fig. 10, 11) and the work of Stanisław Preyzner in the main barroom¹⁰⁷ (Fig. 12). Preyzner’s composition alluded to the name of the bar; the central element of the painting was a geometrised panorama of ‘Golden Prague’. The composition harmonised with the repetitive striped decoration of the mosaic pillars, terracotta floor, ceiling and patio canopy.¹⁰⁸

The wall paintings, like the bar, have not survived, we only know them from photographs.¹⁰⁹

Maria Leszczynska was rather known as an author of abstract mosaics made of glass and stone waste. The artist’s compositions adorned the interiors of Café Zodiak, Bar Oaza and Bar Gruba Kaśka. All were destroyed after 1989.¹¹⁰ She decorated with paintings only the interior of the „Praha” bar and the Wedding Palace in the Royal Castle, reconstructed and extended in 1969 according to a design by Jan Bogusławski and Irena Oborska.¹¹¹ Kazimierz Gąsiorowski’s work as a painter is also unknown, two paintings have survived: one from 1962 in the former shop of the Artistic Crafts Co-operative “Poziom” and a painting decoration of the former Adria coffee bar on Moniuszki Street from 1972.¹¹² There are many mosaics by the artist from the 1970s.¹¹³

The official opening of „Praha” took place on Friday 6 March 1959.¹¹⁴ The bar quickly became the new meeting place. Designed to serve 10,000 people per day, in practice it served almost twice as many visitors.¹¹⁵ In addition to the admiration, there were also critical voices in the press and information about the difficulties in the early days of the institution’s operations, but accounts and figures indicate the popularity of the newly opened bar and the demand for facilities

¹¹⁰ P. Giergoń, *Mozaika warszawska. Przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945–1989*, Warszawa 2014, p. 200.

¹¹¹ Op. cit., pp. 80, 83.

¹¹² Op. cit., p. 226.

¹¹³ See Ibidem.

¹¹⁴ The event was widely reported in the press: „Praha” przyjmuje dziś pierwszych gości, „Życie Warszawy”, 5.03.1959, no. 55, p. 8; Bar dla 10 tysięcy, „Życie Warszawy”, 7.03.1959, no. 57, p. 1; Od knedli do golonki „Praha” już przyjmuje gości, „Życie Warszawy”, 7.03.1959, no. 57, p. 8. Present at the opening ceremony were Deputy Prime Minister Piotr Jaroszewicz, the father of the city - Chairman of the Presidium of the National Council of the Capital City of Warsaw Zygmunt Dworakowski and the „great self-service enthusiast” Minister of Internal Trade Mieczysław Lesz. The director of the Czech bar „Koruna”, on which „Praha” was modelled, also attended the opening. The day before the opening, designers were invited to the first meal.

¹¹⁵ K. Krzyżakowa, *Bar „Praha” od strony kulis*, „Stolica”, 1959, no. 14, pp. 2–3.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ This is emphasised by Jerzy Bogusławski.

¹⁰⁶ I. Lewoczewicz, op. cit., p. 279.

¹⁰⁷ A. Cz., op. cit., pp. 6–7.

¹⁰⁸ I. Lewoczewicz, op. cit., p. 279.

¹⁰⁹ Archival photographs and descriptions tell us little about the paintings. Due to the ongoing pandemic COVID-19, IS PAN [Institute of Art of Polish Academy of Science] has not been making its collections available or accepting visitors since March 2020, and for this reason I have not been able to consult the collections of the Archive of the Documentation Studio of Contemporary Visual Arts of IS PAN and the materials in the Department of the History of Visual Arts of IS PAN, perhaps there is information about the paintings there.

of this type.¹¹⁶ Everyone agreed that there should be many more fast food bars in the capital.¹¹⁷

„Praha” was a model implementation of a self-service bar. For the first time in years a mass customer could eat in decent conditions.¹¹⁸ The restaurant launched a series of modern bars in Warsaw. They were located in the ground floors of residential buildings or in purpose-built pavilions and were very popular. Many of them, such as Bar Zodiak, Gruba Kaśka and Oaza, were designed by Jan Bogusławski and Bohdan Gniewiewski.¹¹⁹

Summary of Chapters 1 and 2

The „Praha” bar is one of the many great architectural developments of the late 1950s and early 1960s. These were not able to survive the political transformation of the 1990s. The premises had already closed in 1990, the interior was divided into smaller shops and offices, and the patio and ground clearance were built over. History has dealt a little more gently with the residential part, but there is no trace of its former beauty. Neon signs have been disappearing successively since the 1970s. The service ground floor has been partially built up, and the façade of all parts of the complex has been renovated, opting for warm beiges, oranges and yellows. The railings have also been replaced, the gateway passages in the buildings narrowed and several new entrances to the complex have been made. The empty spaces left by the neon decoration on the façade were filled with large-scale, colourful advertisements. In 2011, on a small square on Bracka Street (with the Chemia Pavilion, built in 1960 to a design by Jan Bogusławski

and Bohdan Gniewiewski), the Vitkac department store designed by Kuryłowicz & Associates Architectural Studio opened, obscuring the eastern façade of the building. „Antycedet” is now one of the components of the Aleje Jerozolimskie Street development in this part of Warsaw, distinguished only by the amount of advertising.

The inadequate legal protection of post-war architecture in Poland means that valuable buildings are disappearing or being rebuilt in a way that obliterates their original appearance. Particularly vulnerable is residential architecture, which, despite the passage of time, has to function efficiently and is often renovated thanks to the grassroots efforts of housing communities driven by utilitarian and financial considerations. This is happening outside of discussions about architectural heritage.

Recent, growing interest in communist architecture offers hope for a change in public attitudes, perhaps followed by legal changes.

3. Reconstruction of the multi-stage project approval process based on the design documentation of block 5J

The final chapter of the article attempts to reconstruct the process of approval, agreement and verification of the project on the basis of the material in collection no. 1228/IV. Inventory of the delivery and receipt of goods No. 3. Technical building plans approved at the „Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście” office of the Warsaw State Archive. The documents date from 1954 to 1963 and relate to more than 70 construction projects. The case study includes documentation of building number 5J at Aleje Jerozolimskie 11/19.¹²⁰

¹¹⁶ *Praga Czeska i „Praha” warszawska, czyli gastronomiczne podróże kształcące*, „Życie Warszawy”, 18.03.1959, no. 66, p. 8. Prague and the Koruna bar, on which the design of the „Praha” was based, was eagerly set as a model. At the time, Prague, with a population of more than one million like Warsaw, had almost 2,000 catering establishments, while Warsaw had 250.

¹¹⁷ *Posłuchajmy i drugiej strony. Jeden bar „Praha” sprawy nie załatwi*, „Życie Warszawy”, 15–16.03.1959, no. 64, p. 10.

¹¹⁸ A. Cz., op. cit., pp. 6–7.

¹¹⁹ I. Lewoczewicz, op. cit., p. 279.

¹²⁰ The technical documentation for Block 5J consists of 20 folders dating from 1955 to 1958. It includes an administrative file, architectural preliminary design of the building, architectural technical design of the building, a file containing a replacement design for mezzanine changes, static calculations and a cost estimate, as well as designs for internal installations and a cost estimate for building works. Some of the meetings and arrangements included all the buildings in the complex or projects of blocks 5J and 4J. APW 1228/IV/A-38.

In 1949, private design studios were abolished. They were replaced by the state offices, which until the mid-1980s had been in place. In the 1970s, they carried out almost exclusive design activities.¹²¹ The change in structures was followed by a change in the architect's workshop, the fields of independent creation were significantly reduced and the importance of auxiliary specialisations was reinforced.¹²² The path the project had to take from „board to completion” became longer and more complicated. Work on the project was governed by a number of pieces of legislation, the most important of which was the Ordinance of 16 February 1928 on the Law of Building and Settlement Development, amended several times and in force until 1961, and the regulations of the 1950s listed and described below.

Legal acts

Resolution No. 817 of the Presidium of the Government of 1 December 1951 on the approval of urban and architectural projects¹²³

On 1 December 1951, rules were adopted for the approval of urban planning and architectural projects by the presidencies of the provincial national councils, the Presidium of the Government or the Minister of Urban and Settlement Construction. In April 1952, the Main Urban Planning and Architectural Commission was set up under the Minister of Urban and Settlement Construction as a consultative body for projects subject to approval by the Presidium of the Government and the Minister of Urban and Settlement Construction and submitted by the Chairman of the Commission.¹²⁴

It was decided that the Minister of Urban and Settlement Construction could authorise „the review bodies of the individual state design offices to approve basic building designs”. The list of offices was to be drawn up in consultation with the Chairman of the State Economic Planning Commission.

Ordinance of the Minister of Urban and Settlement Construction of 18 March 1952 on the approval of urban planning projects, sketch architectural projects and basic building projects for the area of the City of Warsaw and the Warsaw Municipal Complex¹²⁵

The Chief Architect of Warsaw was authorised to approve projects for the area of the City of Warsaw and the Warsaw Municipal Complex, subject to the approval of the Presidium of the Government and the Minister of Urban and Settlement Construction, and to submit them to the Chief Council for Rebuilding Warsaw and the Presidium of the Government. The Chief Architect approved sketch architectural designs and basic building designs from an architectural and urban planning perspective, also had the right to reserve approval of working drawings and historic interior drawings made on the basis of the approved basic design. Sketch designs were to be submitted for approval in three copies of formatted and unframed working prints, with a technical description and proof of acceptance of the design by the internal control body (technical board report). Basic designs were also submitted in three copies, without static calculations and with proof of design acceptance. The Chief Architect had 14 days to issue a decision to approve the urban-architectural solution, sketch design or basic building design. This was followed by the approval of

¹²¹ A. Cymer, op. cit, p. 15.

¹²² A. Kotarbiński, *Rozwój urbanistyki i architektury polskiej w latach 1944–1964*, Warszawa 1967.

¹²³ Resolution No. 817 of the Presidium of the Government of 1 December 1951 on the approval of urban and architectural projects, „Monitor Polski”, 1951, No. 102, item 1841.

¹²⁴ Order of the Minister of Urban and Settlement Construction of 4 April 1952 on the appointment of the Chief Urban Planning and Architectural Commission, M.P.52.A-34.498.

¹²⁵ Ordinance of the Minister of Urban and Settlement Construction of 18 March 1952 on the approval of urban planning projects, sketch architectural projects and basic building projects for the area of the City of Warsaw and the Warsaw Municipal Complex, „Monitor Polski”, 1952, No. 29, item 437. It was repealed in 1961, when the Act of 31 January 1961 Construction Law was adopted (Dz.U. No. 7, item 46).

the basic design with static calculations, the basic design of the internal installation of heating and sanitary equipment. The opinion-forming function of the Chief Architect of the City of Warsaw. The Architecture and Urban Planning Commission of the Capital City of Warsaw was responsible for the project.

Order of the Minister of Urban and Settlement Construction 22 April 1953 on the establishment of a list of building design offices in the field of general construction¹²⁶

In April 1953, a list of design offices was established.¹²⁷ The list included Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście Municipal Construction Company of Warsaw.¹²⁸

Ordinance of the Minister of Urban and Settlement Construction of 23 January 1954 on the procedure to be followed by design offices in approving basic building designs¹²⁹

Design offices were to set up, as part of the review bodies, adjudication panels to consider

and approve the architectural, structural and internal installation designs carried out by the offices. The project referred for consideration had to be agreed in advance with the designers of all specialities and reviewed. Three copies were submitted for approval, which were later to be placed in the archives of the office, with the developer and with the presidium of the relevant national council – the building department. Before approval, the architectural and structural design was to include: a preliminary design accepted by the investor, (possibly) the report of the technical board of the design studio, the ruling of the competent authority from the urban-architectural position and a detailed technical description. The panel approved or refused to approve the project and issued a ruling according to the formula. The conditions and objections may have concerned only minor corrections to the working drawings or may have been a guideline for the contractor. Copies of the project should have been inscribed with the words „Considered at the approval of the project on.... Year ...” and the signature of a member of the adjudication panel. Copies of the ruling went to the chief designer, the verifier and the chief specialist. A project contrary to the law or with deficiencies in the technical documentation could not be approved.

Case study

Design arrangements

The general designers of the building were Bohdan Gniewiewski and Jan Bogusławski. On 29 June 1955, the service units on the ground floor plan of Block 5J were inspected and agreed (signatures on the design are illegible). A day later, on 30 June, Local Air Protection (Terenowa Ochrona Przeciwlotnicza – TOPL) (Jakimowicz) was tentatively agreed. Preliminary design of the block of flats on Aleje Jerozolimskie was agreed with the structural designer eng. Spanili, sanitary installation eng. Tomaszuk, electric eng. Zwolinski. Programme Team representative eng. T. Broniewski approved the

¹²⁶ Resolution No. 817 of the Presidium of the Government of 1 December 1951 on the approval of urban and architectural projects, „Monitor Polski”, 1951, No. 102, item 1841. It was repealed in 1961, when the Act of 31 January 1961 Construction Law was adopted (Dz.U. No. 7, item 46).

¹²⁷ Ordinance of the Minister of Urban and Settlement Construction on 22 April 1953 on the establishment of a list of building design offices in the field of general construction. It was repealed in 1961, when the Act of 31 January 1961 Construction Law was adopted (Dz.U. No. 7, item 46).

¹²⁸ The team of Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście included: J. Bogusławski, B. Gniewiewski, Z. Stępiński, G. Chruścielewski, Cz. Wagner, A and B. Kosecki, A. Czumer; W. Kłyszewski, J. Mokrzyński, E. Wierzbicki; Z. Karpinski. eng. Reda, eng. Kokozov, eng. Luba, eng. Janowski, eng. Jezierski, eng. Bieńkowski, eng. Kłopotowska, eng. Milewski, eng. Kubicki, eng. Ilecki, eng. Majewski, eng. Tomicki, eng. Wasilewski, eng. Czepkowski. During the first 10 years of its operation, the design office produced documentation of 3,900,000 m³ and 50,000 Warsaw residents lived in the flats designed by Miastoprojekt Śródmieście. K. Krzyżakowa, *Twórcy warszawskiego centrum*, „Stolica”, 1963, no. 28, (14.07) p. 4.

¹²⁹ Ordinance of the Minister of Urban and Settlement Construction of 23 January 1954 on the procedure of design offices in approving basic building designs, „Monitor Polski”, 1954, no. 22, item 363. Repealed in 1958, M.P. U. 1958 No. 47 item 276).

design's compliance with the programming. The drawings were also signed by the designer eng. arch. B. Gniewiewski and I. Krassowska, eng. Sienicki and eng. arch. Bobiński. None of the drawings bear the signature of Jan Bogusławski.¹³⁰

Design verification at the Miastoprojekt design office, 30.06.1955¹³¹

On the same day, the project was reviewed by Konstanty Jakimowicz (Senior Urban Design Verifier) and signed the design drawings.

Verifier's comments:

Following the desk remarks, it remains to be completed

1. In the shelter – draw in the supply and exhaust ducts.
2. Exceeding standards – must obtain R.T. [Technical Board] approval.
3. Corridor before entering engine room cabin too narrow.

An attempt to demonstrate the use of prefabricated panels should be raised.

Meeting of the Technical Board for PW-3 Studio, 14.07.1955¹³²

In July 1955, a Technical Board was held in the Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście. The meeting was chaired by eng. Stefan Goebel, also present were eng. Konstanty Jakimowicz, eng. Bolesław Kosecki, eng. Jerzy Sobiepan, representative of the Directorate for the Construction of Workers' Estates DBOR Downtown (Dyrekcja Budowy Osiedli Robotniczych DBOR Śródmieście) inż. Andrzej Rankowski and designers Prof. Jan Bogusławski and inż. Bohdan Gniewiewski.

The meeting began with the designers recounting the changes that had been made to the project compared to the earlier version: the building situations had been changed - the first floor was set back by 3 m from the average building line and only one 'tower' was left in place compared to the four previously planned. The structure of the building was to be made of brick masonry except for the reinforced concrete extensions at the front. „The block is suitable for industrialised construction – stairwells, ceilings, roofs and balconies will be prefabricated.” The tract is to be 5.6 m wide. The building is planned with heavily glazed shops on the ground floor, and by using 'in plan' lots with a drawn-in face, the impression of an endless row of shop windows is achieved. Designed in this way, the shops and their displays represent a major achievement for the exposure of the capital's trade.” Kosecki expressed doubts about setting back the face of the building by 3 m, the right thing to do in his opinion would be to set back 1.5–2 m.

The second part of the meeting discussed the residential part of Building 5J. Gniewiewski began by explaining that the residential part is separate from the shops. Exceeding the norms in flat 3PK was accepted by the developer at the initial KOPI meeting.

Goebel pointed out the inadequate number and size of the laundry rooms, the too narrow platform at the lift, the too small bathroom in the 3PK flat and the lift engine room, and the need for lighting for the bike room on the mezzanine floor. The developer's representative Rankowski pointed out that there was insufficient space for a chute cleaning room and a room for bicycles, and left the decision on the number and size of laundry facilities to KOPI. Jakimowicz recalled user objections to the jewellery shop's security.

The Technical Board accepts the preliminary draft of Block 5 J with the following comments,

- (a) the platform in front of the lift should be widened and the engine room should be enlarged in accordance with the regulations and the room for cleaning the waste chute should be increased
- (b) increase the bathroom in a 3PK flat to 8 m³.

¹³⁰ Architectural preliminary design Bl. 5J, APW 1228/IV/A-38. Captions can be found on the situation drawing of blocks 4J 5J 1N, on the basement plan, ground floor, typical floor, attic, sections and elevations.

¹³¹ Arch. Block 5J preliminary design. Annex to the Verified Report. No. 36/PW-3, 30.06.1955, APW 1228/IV/A-38.

¹³² Report No. 500 of the meeting of the Technical Council for the PW-3 Studio held on 14.08.1955, APW 1228/IV/A-38. The following quotes are from the report.

The design drawings were signed in mid-July 1955 by T. Brzezinski, Chief Engineer of Mias-toprojekt, and the technical description on 18 July by Bohdan Gniewiewski¹³³, then Miastoprojekt Śródmieście sent the report of the Technical Board and the design to DBOR- Downtown for KOPI¹³⁴.

Meeting of the Investment Project Appraisal Committee of the Central Urban and Settlement Construction Board "ZOR".
1955.08.12¹³⁵

Present at the meeting of the Investment Projects Appraisal Committee on 12 August 1955 were chairman Dir. Mizera, permanent members: secretary A. Rankowski, A. Parzuch (TOPL), J. Zieliński, F. Haczewski, non-permanent members: E. Wawrzewski on behalf of DBOR Downtown, E. Groszlik, J. Ilczuk representative of the Central Board of Urban Retail (Centralny Zarząd Miejskiego Handlu Detalicznego C.Z. MHD), a representative of DBOR Downtown – J. Fiszbajn, the case officer eng. A. Bobiński and eng. St. Kozłowski, co-case officer – B. Marczak and protocol officer A. Rankowski.

K.O.P.I. Opinion.

Present the project for approval with the following comments:

1. Reduce laundry areas to 12 m² each
2. Widen the coal chute to 1.20 m or locate it elsewhere
3. Clarify the purpose of the basement with an area of. 42 m² for broadcasting
4. Explain the capacity of TOPL shelters throughout block 4-5J.

5. Increase the number of mesh in the shelter by 4
6. Design the doors in the shelter vestibules in a passing pattern.
7. Design a day/night call room in the pharmacy vestibule.
8. Abandon the design of windfangs [mood-rooms] except for shops: pharmacy, lightning, garments and jeweller.
9. Remove corner storefronts on ground floor and mezzanine at entrances
10. Design shop front doors so that the wider leaf is 1.00 m wide.
11. Design backroom doors with a minimum width of one leaf. 1.00 m in diameter.
12. The two mezzanine units, which are deprived of natural light, should be illuminated with daylight and allocated in the east wing for a photographer, engraver or tp. and in the west wing for the back office of a jewellery shop in view of the unrealised part of building 1N at the same time as the construction of 5-J – the latter solution to be agreed with the user.
13. Accept the proposed housing structure
14. Invoke the Minister's decision regarding the normative exceedances with the proviso that the exceedances are considered by KOPI to be justified as being caused by the removal of the loggia, the width of the tract and resulting in an improvement to the living area.
15. Recommend consideration of minor functional changes, in some of the flats proposed by the Correspondent.
16. In the office area, widen corridors to min. 1.50 m, office rooms on the south side to connect every room and on the north side every other room.
17. Consider the possibility of using part of the attic for art studios and, if such a possibility is found, provide them with adequate thermal conditions (and possibly consult with ZPAP¹³⁶).

¹³³ Design drawings, APW 1228/IV/A-38.

¹³⁴ Copy of correspondence between the office of Miastoprojekt Śródmieście and DBOR-Śródmieście, 9.08.1955, APW 1228/IV/A-38.

¹³⁵ Report No. 2252, dated 12.8.1955, of the meeting on – preliminary design of building 5J, APW 1228/IV/A-38. Quotes are from the report. The file does not include the proofreading mentioned in item 15. The folders for other parts of the project contain lists of comments made by the proofreaders.

¹³⁶ The abbreviation has not been elaborated, most probably referring to the Association of Polish Artists and Designers.

18. Divide loft area for drying room into cubicles.

19. In view of the 2.50 m width of the cages remaining in the project, despite the contrary recommendation of KOPI – it is again requested that they be narrowed to 2.40 m unconditionally.

20. Make corrections to the calculation of the volume and number of office rooms in the technical description.

To the Capital City Building Authority in Warsaw, 30.08.1955¹³⁷

The Technical Control Department of the Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście Design Company sent three copies of the preliminary design, a copy of the Technical Board's protocol of 14.07.1955 no. 500 and a copy of the verifier's remarks to the Capital City Building Authority in Warsaw on 30 August 1955, asking for approval/acceptance in urban-architectural terms. The letter also included a request „to deal with the matter as quickly as possible or to notify that there is a need for additional studies (...) or to submit the project to the Presidium of the Government for approval”. The letter was signed by Konstanty Jakimowicz in place of the Head of the Technical Control Department.

Meeting of the Urban Planning and Architectural Committee, 19.10.1955¹³⁸

Present at the Commission meeting were Members of the Urban Planning and Architecture Committee arch. J. Knothe, arch. H. Rutkowski, arch. Z. Stępiński, arch. S. Tworkowski, arch. M. Weinfeld, DBOR Downtown management dir. Rogala, representative of the Warsaw Branch of SARP eng. arch. Chruścielewski, representatives of the Warsaw Urban Planning Bureau (BUW):

eng. arch. Marczewski and inż. arch. Jankowski, Deputy Chief Architect of Warsaw inż. arch. S. Lasota and designers: eng. arch. A. Kosecka, eng. arch. B. Kosecki, eng. arch. Bobiński, eng. arch. Kłopotowska. The meeting was chaired by the Chief Architect of Warsaw, eng. J. Sigalin. Eight buildings were the subject of the meeting, including designs for blocks 5J and 4J.

Bobiński began the meeting by discussing the situation, programme, floor plans, cross-section of a typical floor, elevation and designed texture. Jankowski confirmed that the situation was in accordance with the development plan, he considered the front elevation to be developed too schematically, and drew attention to the lack of development of the building on the east and west sides. BUW made a motion to complete the draft and resubmit for approval. The solution of the shops was also questionable, according to Jankowski – „at 12 m in the course, 7 m in height is objectionable.” He also believed that an additional commission would be needed to design the neon signs.

The Chair of the meeting noted that the KOPI report contain a number of comments that can be introduced without changing the elevation. The building is scheduled for completion in 1956.

Rutowski considered it wrong „to transfer the schema of the elevation from the existing buildings on the opposite side to the elevation of the new building. The non-composition of a compact block in the urban situation in question, which is suitable for the design of a large modern building, raises fundamental objections.” According to him, the building lacks a structural concept and the programme is not properly designed.

Weinfeld stated that „the architecture of the building is objectionable. The triple rhythms are incomprehensible, lost (...) they do not reflect the function of the building. The façade should be more homogeneous and more sincere.”

Stępiński supported Rutkowski's comments, adding that the presented building could stand anywhere, and that a different shape and architecture would be appropriate in the vicinity of

¹³⁷ Correspondence with the Capital Building Authority, 30.08.1955, APW 1228/IV/A-38.

¹³⁸ Report No. 26/P/55 of the meeting of the Urban Planning and Architectural Committee held on 19.10.1955, APW 1228/IV/A-38. Quotes are taken from the report.

the CDT, BGK and the intersection, and that the near completion date makes the decision difficult. He considered the ground floor to be resolved well, but expressed doubts about the elevations: „The elevation on the side of Aleje Jerozolimskie is annoying. The composition, which emphasises the axiality of the building, is inconsistent” and the rhythm of the three loggias should be routed through the entire façade. „The composition is inarticulate – perhaps a result of the layout of the projections? (...) the façade is still worth working on.”

Knothe considered the tower enclosing Mysia Street to be superfluous, and disagreed that the urban situation was exceptional; the building was, according to him, solved correctly, but the objection was to the elevation from Krucza Street. He viewed the reference to the CDT architecture and the emphasis on axiality positively, insofar as it follows from the projections. „The shops are the general misfortune of the whole inner city. He stressed that good materials and quality workmanship would be important in this type of architecture. „The building realized according to the presented design will be good and will serve its purpose.”

Marczewski took the floor next – he considered the shops to be correctly resolved, the façade was not objectionable to him, but it would have been better if it had been more uniform. Similarly, Knothe expressed doubts about the elevation of the building on the axis of Mysia Street.

The designer Bobiński thought that emphasising the corner of Bracka and Nowogrodzka was better than showing the top of the tenement at 4 Nowogrodzka Street. He disagreed that a more homogeneous treatment of the elevations from Bracka and Krucza would be justified.

In conclusion, Sigalin distinguished between two viewpoints emerging in the discussion. The first, according to which the situation presented is urbanistically exceptional (Rutkowski, Weinfeld and partly Jankowski), the second (Knothe, Marczewski, Tworowski and Sigalin) that the building in question is intended to be one of the elements of the Aleje Jerozolimskie Street develop-

ment and does not require special treatment. The building was, according to the chairman, designed correctly and „varying the façades while harmonising seems possible.” The façade from Krucza should be linked more closely to the building from Aleje Jerozolimskie Street and should not be given a separate character, and the location of the locksmith’s workshop should be changed from the corner of Nowogrodzka and Bracka. It is worth unifying the horizontal divisions on the façade without changes to the plan. „The building is suitable for development subject to the elevation of the wing from ul. Crow Street, which is not yet subject to approval today.” Due to its size and the divergence of opinions within the Commission, the draft was to be presented to the Committee President and a group of colleagues in the presence of the meeting’s representatives for final consultation.

Rutkowski stressed that he was not criticising the façade itself, only that he did not like the „principle of structural layout in relation to the urban situation.”

Weinfeld concluded by pointing out that it is difficult to make comments after insufficient analysis, merely on the basis of the impression one has after a brief look at the projects. „There is something missing in this façade - a lack of unity in diversity as a certain principle. The ground floor is designed well, while the four vertical divisions are very aggressive. In addition, it seems possible to complete the intermediate windows and to widen the central tripartite windows.” The summary addendum states: „The detailed design should analyse the comments of arch. Weinfeld.”

Approval of preliminary urban-architectural design, 19.10.1955¹³⁹

On the same day, the Chief Architect approved the preliminary design (Fig. 13) In urban and architectural terms under the following conditions.

¹³⁹ Entry on the inside cover of the project, Architectural Preliminary Design Bl. 5J W-wa, Al. Jerozolimskie APW 1228/IV/A-38. Quotes from the entry.

1. Make a programme change (dec. P.R.N. of the city of Warsaw [Presidium of the National Council of the Capital City of Warsaw]) by replacing the restaurants with cafés and a self-service bar and possibly a lighting and wine and confectionery shop with a mechanical music hall complex or a news cinema complex, or both combined. This change, which should in no way halt further development of the technical design, shall be presented in a working draft form for approval following the opinion of the K.O.P.I and the relevant specialists.
2. On the façade facing Al. Jerozolimskie should be designed with neon signs right away.

Conference organised by the Technical Board of the Ministry of Urban and Settlement Construction in agreement with Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście, 28.10.1955¹⁴⁰

A conference on the industrialisation of the construction of units 4J, 5J, 1N and 4ś was held in October. Representatives of the Technology Board of the Ministry of Urban and Settlement Construction were present: chairman eng. Edward Czerny, eng. Leonard Urban and eng. Edward Zaremba. The Central Board of the Workers' Estates Company (ZOR) was represented by eng. Stanisław Teichfeld and eng. Anthony Key, Central Office Project Management. B [illegible] eng. Wacław Chyrosz and eng. J. Pomirski, C.Z.B.M.¹⁴¹ Warsaw Bolesław Kaliński and Stanisław Warchowski, DBOR Warsaw Śródmieście Edward Groszlik, J. Gościcki, Central Board of Construction Element Production Władysław Gąsowski [illegible].

Present at the meeting were representatives of Miastoprojekt Śródmieście: director eng.

Władysław Fąfrowicz [illegible], Chief Engineer Tadeusz Brzeziński, Prof. eng. Jan Bogusławski, eng. Bohdan Gniewiewski, eng. Stefan Goebel, eng. Jerzy Sobiepan, eng. Bolesław Kosecki, eng. J. Koltosz [unreadable]

DECISION

The project to industrialise the construction of block 4J-5J, the meeting assumes that the elevation does not raise any objections from the Chief Architect of Warsaw and that the documentation will be drawn up in such a way that, in the absence of certain elements, construction can be carried out in the traditional manner.

The technology board will convene an internal conference with Ministry of the Building Materials Industry on the agreement of the prefabrication of brick blocks with invoice in Zielonka. The Technology Board will hold discussions with Technology Dep. of Ministry of the Building Materials Industry as to the feasibility of producing a cream-coloured facing brick.

Laboratory of Construction Organisation of Miastoprojekt Śródmieście will develop a construction organisation design for the production of brick blocks in Zielonka and a polygon design for the production of gypsum slag partitions on site, upon receipt of an order from the investor. The cost estimate should be made for a building assembled from prefabricated elements; the index cost estimate should be based on prices for buildings constructed using the traditional method.

The architectural designer should familiarise himself with the technique of prefabricated window frames in consultation with the Engineering Board.

Technical Board for the PW-3 Studio, 15.12.1955¹⁴²

On 15 December 1955, a working technical board for the PW-3 Studio was held on the

¹⁴⁰ Report of a conference held on 28.X.1955 organised by the Board of Technology of the Ministry of Urban and Settlement Construction in agreement with Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście, APW 1228/IV/A-37. An account of this meeting was available in the 4J project documentation.

¹⁴¹ Probably Central Urban Construction Board (Centralny Zarząd Budownictwa Miejskiego).

¹⁴² Report No. 566 of the Technical Board for the PW-3 Studio held on 15.12.1955, APW 1228/IV/A-37. An account of this meeting was available in the 4J project documentation.

construction postulates for the preparation of documentation for the full industrialisation of buildings 4J and 5J. Present were chairman eng. Jerzy Sobiepan, members: eng. Jerzy Dutkiewicz, eng. Felicjan Nowosielski, eng. Zbigniew Oppman, eng. Kazimierz Suszyński, experts eng. Waław Chyrosz and inż. Kaliński, the verifier Zbigniew Nadeyski and the architectural designers: prof. Jan Bogusławski, eng. Bohdan Gniewiewski and eng. Andrzej Bobiński, structural designers inż. Stanisław Kozłowski and eng. Tadeusz Spanili and sanitary installation designers eng. Jerzy Lubowiecki, Szczepan Morawski and eng. Rajmund Nafalski. On behalf of the investor, the meeting was attended by the director of the Bolesław Marczak. Report were taken by Jadwiga Połabińska.

The meeting discussed the problems that arose when working on the structural and architectural documentation. Spanili presented the structural issues – two options for the walls: a 51 cm thicker wall with lighter mortar, the two lower storeys in solid brick and the next storeys of perforated brick, or a 38 cm thick wall in screen or hollow brick with high quality mortar. The top two floors were proposed to be made of lightweight concrete. The second issue presented is that of chimney walls. The architects advocated narrowing part of the wall without the ducts and enlarging the rooms by the resulting niches, which would increase the cost of the construction.

Designer Gniewiewski said that the flats are designed within standards and recesses can be dispensed with, but the legitimate question remains whether cheaper construction or better interiors are more important. He went on to report on the problems that arose with the architectural design – the difficulty being the large number of ventilation ducts. He proposed using communal ducts for the kitchen and bathrooms, reducing the ducts in the rooms and deleting the coal shaft in the kitchen to leave only the gas cooker, with the ventilation duct serving as an emergency. In 3PK flats, the norm stipulated a separate wc, which necessitated the insertion of further ducts, a diffi-

culty in industrialised housing. He also considered it debatable to run central heating pipes along the top of the cross walls, to reduce 'twigs', radiators under windows must be abandoned

Kalinski spoke, pointing out that at this point it is not known whether sieve bricks of the right brand will be available on the market. According to him, „The decision would have to be obtained by the Ministry of Urban and Settlement Construction. The Department of Technology should obtain specific data from Ministry of the Building Materials Industry. At the moment, screen is hardly produced (...) hollowcore of the right brand is on the market at the moment and the use of lightweight concrete on the top 2 floors is a difficulty for the contractor, mainly due to the fixing of the façade cladding.” Oppman also spoke out against perforated brick as a much more expensive material.

Chyrosz advocated using the lightest possible components and modular dimensions to minimise the number of component types. The floor pillars are to be designed symmetrically. A decision on niches can be made later, according to him. He is against the use of lightweight concrete on the top floors, as this solution requires many expansion joints.

Dutkiewicz said he was in favour of deleting coal cookers – according to the guidelines recently considered at the KOPI CZ ZOR, gas cookers are acceptable provided the ventilation duct can be used as a flue. Nowosielski was also against aerated concrete on the upper floors because the new material could be a hindrance to construction.

Suszycki pointed out that „the use of collective ventilation ducts is only permissible on experimental construction sites (...) it would be necessary to apply to the Ministry of Urban and Settlement Construction for permission, that is, to treat building 4J-5J as experimental.”

Bogusławski raised the issue of the walls at the staircase, which by law should be designed as fireproof reinforced concrete. He asked if this could be waived and made as half brick or aerated concrete partitions.

Marczak was not in favour of deleting the coal cookers and separate toilet for 3PK and referred the matter for discussion with Director Rogala during a planned conference with the general designers. He also pointed out that gas supply difficulties are anticipated in the Downtown area.

Representatives of the Sanitation Team could not comment on the case as they had not yet joined the work „in the absence of an internal order.”

DECISION

The Technical Board, having considered the demands of the des. Construction and architecture on construction documentation on construction and building documentation of the 4-5J building for full industrialisation took the following position:

- a) the walls are to be constructed 38 cm wide of perforated bricks using a suitably high quality mortar (including the walls of the top 2 storeys, for which lightweight concrete should not be provided).
- b) on the use of collective ventilation ducts for w.c. bathrooms, permission should be sought from the Ministry of Urban and Settlement Construction (the text will be drafted by the Chief Sanitary Officer).
- c) the matter of removing the charcoal flues from the kitchen and incorporating the w.c. into the bathroom in flat 3 PK will be agreed directly by the design gen in the ddr. Rogala.
- d) the walls at the „ears” of the staircase can be made of lightweight concrete or brick.
- e) the issue of materials for partition walls, the issue of wall niches where chimney flues are present, and the issue of the issue of wall niches where part of the wall is occupied by chimney flues and the issue of possible routing of central heating flues along the top of the walls should be agreed in further detailed studies.

The execution of the sanitary documentation should begin as soon as possible.

DBOR-Śródmieście, 16.12.1955¹⁴³

On 16 December, Miastoprojekt asked DBOR for support in seeking approval from the Minister of Municipal Affairs to design gas or gas-electric cookstoves. In the event of emergencies, ducts will be provided in the kitchens to which the coal cooker can be connected.

Message from CZBM-Warsaw, 24.12.1955¹⁴⁴

A letter was brought to the attention of Miastoprojekt Śródmieście, which was sent to the Central Supply Board of the Ministry of Urban and Country Planning by CZBM in Warsaw. In the letter, the Board notifies that rare materials will be needed in 1956 and 1957: sieve bricks needed for the construction of the inner town, in the amount of about 800,000 pieces, and coloured silicate bricks for the investments in Grochów and Bielany. CZBM-Warsaw is also requesting information on whether production of façade cladding tiles will be launched in 1956 and in which types and when.

Approval clause of the Minister of Municipal Economy, 28.01.1956¹⁴⁵

On the basis of the joint opinion of the KOPI. of the Central Board for the Construction of Towns and Estates of the ZOR dated 12.08.1955 Undersecretary of State in the Ministry of Municipal Economy MSc Sreka approved the preliminary design of Phase II of Building 5J. In the technical design, he ordered the KOPI recommendations to be implemented.

Architectural technical design of residential building with commercial units bl. 5J.

A basic design has emerged. On the ground floor drawing, the commercial premises

¹⁴³ APW 1228/IV/A-37. Letter in 4J project file.

¹⁴⁴ APW 1228/IV/A-37. Letter in 4J project file.

¹⁴⁵ Approval clause, 28.01.1956, APW 1228/IV/A-38.

were agreed and the technical description was signed on 10 April 1956.¹⁴⁶

Verifier's comments, 19.04.1956¹⁴⁷

On 19 April, Mischal verified the technical design and signed off the drawings. He mentioned in his remarks:

In the basement projection:

- 1) Flush the walls of the shelter tunnel with the walls of the building
- 2) Change the direction of the opening of the shelter door from the vestibule to the N V stairwell „to the wall”
- 3) Reconcile and verify shelter rooms against TOPL regulations
- 4) Mark ventilation ducts in warehouses, cellars, gas meter rooms, etc.
- 5) In the laundry rooms, also mark the ventilation ducts and draw in the smoke ducts.
- 6) The number of laundry rooms in Building 2 is insufficient for 80 flats. Due to lack of space in the basement of building „5J” – an additional 2 laundry rooms are foreseen in the building. „4J” and „1N” accessible from the basement of the building 5J.
- 7) Mark the pit levels of basements, warehouses, laundries, shelters, etc.

In a typical floor plan =

- 1) Insert an arrow indicating the directions of the world at the typical floor plan
- 2) In the platform bays of the stairwells, reinforced concrete walls gr. 10 cm should be thickened to 12 cm.
- 3) Complete the dimensioning: width of platforms in front of the entrance to passenger

lifts, depth of tracts, kitchen, dimensioning of bathrooms, etc.

4) Enclosing passenger lifts with walls 15 cm I consider to be made in reinforced concrete which should be made graphically visible.

5) Complete the item designation of the structural calculation in all projections and sections.

Due to significant normative exceedances, a decision by the Ministry of Municipal Economy in accordance with point. 14 of KOPI protocol no. 2252 of dd. 12.VIII.55.

Submission of the Basic Project to the Building Authority of the Capital City of Warsaw,

21.04.1956¹⁴⁸

On 21 April 1956, the Technical Control Department of the Miastoprojekt sent to the Building Authority of the Capital City of Warsaw 3 copies of the architectural basic design of the residential building with commercial premises No. 5J, the technical description, the Report of the Technical Board of 14.07.1955 No. 500, the report of the KOPI of 12.08.1955 No. 2252 and a copy of the verifier's comments. Head of Department eng. arch. Stefan Goebel asked the Building Authority for approval (acceptances) in terms of urban planning and architecture as soon as possible, or notification of the need for additional studies or submission of the project for approval by the Presidium of the Government.

Approval of the basic design by the Chief Architect of Warsaw, 11.05.1956¹⁴⁹

The Chief Architect of Warsaw approved the basic design (Fig. 14) in urban and architectural terms with the following comments:

1. Study the possibility of a different solution for the corners of Al. Jerozolimskie from Bracka and Krucza Streets (too small openings).

¹⁴⁶ Architectural technical design of the building. Residential with commercial units bl. 5J, APW 1228/IV/A-38. The elevation drawing also bears the signature of A. Męcińska dated 24.03.1956. The name does not fall again in the drafts or in the report of the meetings and it is difficult to ascertain what the arrangement was about.

¹⁴⁷ Verifier's comments on the technical design (phase II) of the residential building with commercial units in „5J” at Aleje Jerozolimskie – PW3, APW 1228/IV/A-38.

¹⁴⁸ Letter from the Technical Control Department, APW 1228/IV/A-37.

¹⁴⁹ Architectural technical design of the building. Residential with commercial units bl.5J, entry on inside cover of project, APW 1228/IV/A-38.

2. A wasteful solution to the corner section of ul. Krucza (jewellery shop vacuum, under-utilisation of volume),
3. Elaborate neon signs.
4. Working drawings of elevations on a scale of 1:50 to be submitted to the Chief Architect of Warsaw for approval prior to implementation.
5. Façade works should be carried out under the supervision of the author.

Ruling No. A/38/56, 23.05.1956¹⁵⁰

Writing (Fig. 15) to the Directorate for the Construction of Workers' Estates Warsaw-East. The Technical Control Department of the Miastoprojekt Warszawa-Śródmieście approves the project from a technical and constructional point of view with the conditions listed on the reverse side:

To be included in working drawings:

1. Ventilate all sanitary rooms with gravity ventilation (except mechanical)
2. In "P" flats, increase the cubic capacity of bathrooms to 6.80 m³ with possible hot water for [further part of sentence illegible]
3. Provide expansion joints for external floors
4. In cross-sections – make the insulation of the ceiling above the staircase and the last ceiling visible

The letter was signed by two people – Konstanty Jakimowicz, in place of the Head of the Technical Control Department, and a second person whose signature, dated 21 May 1956 (the same is under the comments on the project), is illegible.

On the cover, underneath the entry from the Chief Architect was the stamp "This project has been approved in accordance with ruling

No. A/38/56 dated 23/V 1956"¹⁵¹ signed in lieu by Konstanty Jakimowicz.

Summary of Chapter 3

An analysis of the documents of Building No. 5J on Aleje Jerozolimskie Street shows the conditions under which architects worked in the 1950s. The number of internal and external review and approval bodies was very high and this bureaucratisation of design could not be conducive to creative work. There was talk in the architectural community for several years about the need to change or reinvent the whole process, and the chance for improvement was seen in the political changes of the mid-1950s.¹⁵² In 1958, the 1954 Ordinance regulating the conduct of design offices in approving projects was repealed,¹⁵³ and the other-provisions discussed in this chapter in 1961 with the adoption of the new Building Act.¹⁵⁴

¹⁵¹ Architectural technical design of the building. Residential with commercial units bl.5J, entry on inside cover of project, APW 1228/IV/A-38.

¹⁵² They have written about it, among others: S. Wróblewski, *Kilka słów o bolączkach organizacji projektowania*, „Biuletyn Techniczny Biur Projektowych Budownictwa Miejskiego”, 1956, no. 6, pp. 6–8; T. Brzeziński, *Weźmy sprawy w swoje ręce*, „Biuletyn Techniczny Biur Projektowych Budownictwa Miejskiego”, 1956, no. 6, pp. 8–10; E. Markowicz, *O biurokracji, typizacji i...stabilizacji*, „Biuletyn Techniczny Biur Projektowych Budownictwa Miejskiego”, 1956, no. 7, pp. 7–8; J. Andrzejewski, *Biurokratyczne perpetuum mobile*, „Miasto”, 1956, no. 4, pp. 26–28; K. Bien, *U architektów bez zmian [O reorganizację biur projektowych]*, „Przegląd kulturalny”, 1956, no. 33, p. 2.

¹⁵³ Order of the Minister of Urban and Settlement Construction of 23 January 1954 on the procedure to be followed by design offices in approving basic building projects.

¹⁵⁴ Act of 31 January 1961 Construction Law. Journal of Laws U. No. 7, item 46.

¹⁵⁰ Ruling No. A/38/56, 23.05.1956, APW 1228/IV/A-38. The quotes are taken from the document.

Bibliography

Source text

- A. Cz., *Nareszcie nowoczesne i wielkomiejskie centrum*, „Stolica”, 1959, no. 12
- A. Cz., *Stołeczne neony*, „Stolica”, 1959, no. 20
- Bar „PRAHA” w Warszawie,, „Architektura”, 1959 no 7
- Bar dla 10 tysięcy, „Życie Warszawy”, 7.03.1959, No 57
- Baraniewski W., *Odwilżowe dylematy polskich architektów*, in: *Odwilż. Sztuka ok. 1956 r.*, ed. P. Piotrowski, Poznań 1996
- Basista A., *Betonowe dziedzictwo: Architektura w Polsce czasów komunizmu*. Warszawa-Kraków 2001
- Cymer A., *Architektura w Polsce 1945–1989*, Warszawa 2019
- Czapelski M., *Moduły i wieżowce. Polscy architekci wobec przemian w budownictwie mieszkaniowym 1956–1970*, Warszawa 2018
- Czarnecki M., *Twórczość Jana Bogusławskiego na tle kierunków architektury XX wieku w Polsce*, typescript of doctoral thesis is in the Library of the Faculty of Architecture, Warsaw University of Technology, supervisor prof. Lech Klosiewicz, Warszawa 2006
- Ciborowski A., *Pierwsze jaskółki nowej architektury*, „Trybuna Ludu”, 28-30.03.1959, no 87
- Giergoń P., *Mozaika warszawska. Przewodnik po plastyce w architekturze stolicy 1945–1989*, Warszawa 2014
- Giergoń P., *Neony Warszawy*, www.sztuka.net
- Jarzęcka H., *Neony, neony, neony*, „Stolica”, 1956, no. 39
- Kotarbiński A., *Rozwój urbanistyki i architektury polskiej w latach 1944–1964*, Warszawa 1967
- Krzyżakowa K., *Bar „Praha” od strony kulis*, „Stolica”, 1959, no. 14
- Krzyżakowa K., *Twórcy warszawskiego centrum*, „Stolica”, 1963, no. 28
- Lewoczewicz I., *Spotkanie sztuk. Aranżacje warszawskich kawiarni i barów*, „Almanach Warszawy”, T. 9, 2015
- Łowiński J., *Sklepy warszawskie*, „Architektura”, 1959, no. 2
- Mika G., „Antycedet” – Bar „Praha” <https://warszawskisocmodernizm.tumblr.com/post/167657326313/antycedet> (accessed 2.08.2020)
- Molski P., *Mieszkalnictwo a przemiany przestrzenne miasta. Warszawa 1945–1980*, Warszawa-Łódź 1988
- Od knedli do golonki „Praha” już przyjmuje gości*, „Życie Warszawy” 7.03.1959, no 57
- Posłuchajmy i drugiej strony. Jeden bar „Praha” sprawy nie załatwi*, „Życie Warszawy”, 15–16.03.1959, No. 64
- Praga Czeska i „Praha” warszawska, czyli gastronomiczne podróże kształcą*, „Życie Warszawy”, 18.03.1959, No. 66
- „Praha” przyjmuje dziś pierwszych gości*, „Życie Warszawy”, 5.03.1959, no 55
- Problem Śródmieścia*, „Stolica”, 1956, no. 312
- Sobiepan J., *Aleje Jerozolimskie*, interview trans. Maciej Stefanowski „Stolica”, 1956, no. 31
- Sołtan J., *Rozmowy o architekturze*, Warszawa 1996
- Zieliński J., Tarwacka I., *Neony – ulotny ornament warszawskiej nocy*, Warszawa 2010

Legal acts

- Resolution No. 817 of the Presidium of the Government of 1 December 1951 on the approval of urban and architectural projects, , 1951, No. 102, item 1841
- Ordinance of the Minister of Urban and Settlement Construction of 18 March 1952 on the approval of urban planning projects, sketch architectural projects and basic building projects for the area of the City of Warsaw and the Warsaw Municipal Complex, „Monitor Polski”, 1952, No. 29, item 437
- Ordinance of the Minister of Urban and Settlement Construction 22 April 1953 on the establishment of a list of building design offices in the field of general construction, „Monitor Polski”, 1953, no. 51, item 577

Ordinance of the Minister of Urban and Settlement Construction of 23 January 1954 on the procedure of design offices in approving basic building designs, „Monitor Polski”, 1954, No. 22, item 363

Act of 31 January 1961 Construction Law, Dz.U. No. 7, item 46

Archives

State Archive in Warsaw. Receipt No. 3 of the technical building plans approved in the office „Miastoprojekt Warsaw Śródmieście”, 1228/IV/A-38; 1228/IV/A-37; 1228/IV/A-43, 1228/IV/A-151,54

Archive Department of the Office for the Organisation of the City of Warsaw, Descriptions to the technological project of setting up apparatus and machines for the Praha Bar, 10/763

Archive Department of the Office for the Organisation of the City of Warsaw. Traffic kiosk and sign design, Urb./331

Archive Department of the Office for the Organisation of the City of Warsaw. Neon signs of the Praha Bar, Urb./524

Archive Department of the Office for the Organisation of the City of Warsaw. Basic design of luminous advertising for „Ruch” kiosk, Urb. /536

Archive Department of the Office for the Organisation of the City of Warsaw. Façade 4JR, 10/974